УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1-2 (89-90). Рік XXIII

1986

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК — THE UKRAINIAN HISTORIAN

Журнал Українського Історичного Товариства — *Journal of The Ukrainian Historical Association*

Видає Українське Історичне Товариство

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР — EDITOR in CHIEF
Д-р Любомир Винар — Lubomyr R. Wynar, Ph.D.
Kent State University

РЕДАКТОР — EDITOR
Д-р Марко Антонович — Marko Antonovych, Ph.D.
Ukrainian Historical Association

Статті з цього журналу індексуються в *Historical Abstracts*, *America: History and Life* і *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

Під загальною редакцією

ЛЮБОМИРА ВИНАРА

Числа 1—2 (89—90) 1986 Том 23

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК | THE UKRAINIAN HISTORIAN

Видає:
Українське Історичне Товариство

Published by
The Ukrainian Historical Association

Усі матеріяли до редакції просимо надсилати в двох примірниках на адресу:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

або

"The Ukrainian Historian"
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2
Canada

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 25 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті ті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Річна передплата $ 25.00

Buchdruckerei „LOGOS", Bothmer Str. 14, D - 8000 München 19

ЗМІСТ

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

TABLE OF CONTENTS

Аркадій Жуковський

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ЖУРНАЛ «УКРАЇНА»

У діяльності М. Грушевського журнал *Україна* відограв значну ролю, особливо під час його появи за советського періоду, коли він був неначе квітучий острів серед дедалі більше спустошуваного довкілля, прапором вільної думки серед невблаганної і загрозливої дійсности. З *Україною* зв'язаний останній період творчости провідного українського історика; тут появилися останні його розвідки, статті з різних ділянок українознавства. Це також остання його редакторська праця, як і праця організатора української науки.

Крім постійної праці над дальшими томами своїх капітальних творів *Історії України-Руси й Історії української літератури,* започаткованих за попереднього часу, над якими він не переставав працювати до кінця свого життя, за советського періоду, у 1924-1930 роках М. Грушевський найбільше уваги присвячував редаґуванню періодично-серійних видань як *За сто літ* (6 книг), *Науковий Збірник* Історичної Секції (6 томів), числа *Записок Історично-Філологічного Відділу* УАН з працями Історичної Секції (5 книг), районові збірники (Київ, Чернігів), монографічні збірники, присвячені М. Костомарову й І. Джиджорі. Серед всіх цих видань центральне місце посідав журнал *Україна.*

У той час як про початки творчости Грушевського і про період НТШ існує цілий ряд монографій, дослідів, — про останній його період матеріялів обмаль. Саме заповнити бодай частинно цю прогалину й є завданням цієї розвідки. Про журнал *Україна,* крім коротких згадок, коли його советська влада заборонила,[1] і нападів з боку офіційних советських критиків, немає помітнішої студії.

Тема розвідки подумана так, щоб крім даних про сам журнал, його профіль, структуру, авторів, участь Михайла Грушевського у редакційній роботі, подати також аналізу й характеристику статтей і матеріялів, які публікував у цьому періодичному органі головний редактор.

Україна, з підзаголовком *науковий трьохмісячник* (згодом, з 1925 року, двохмісячник, чи просто журнал) *українознавства,* виходив у Києві в 1914—1930 роках, з перервами 1915—16 і 1919—23, за редакцією Михайла Грушевського у двох виданнях: 1914—18 як орган Укра-

---

[1] Ст. Сірополко. Відновлена *Україна* та її виступ проти акад. М. Грушевського. *Тризуб,* ч. 8 (366) з 19. II. 1933, стор. 3—6.

їнського Наукового Товариства в Києві, і в 1924—30 — орган Історичної Секції Всеукраїнської Академії Наук. Всього вийшло 43 чисел, 7 за першого періоду, книжками розміром біля 10 аркушів, тобто приблизно 1100 сторінок, і за другого, советського періоду, 36 книг, розміром від 170 до 240 сторінок — 7080 сторінок, у загальному 8180 сторінок друку.

Наприкінці 1930 року було надруковане 44 число, але його з розпорядження влади знищено. Якщо мова про тираж *України,* то Державне Видавництво України визначило спочатку (1924—1926) 3000, згодом зменшило до 2500 (1927—1928), відтак 1700 (у 1928—29 роках) і 2000 примірників у 1930 році. Головний редактор журналу постійно домагався збільшення об'єму і тиражу *України,* але воно визначалося урядово-партійними колами. Всі числа *України,* хоча появлялися під двома фірмами — УНТ і Історичної Секції ВУАН, — зберегали послідовну нумерацію, той самий український профіль з перевагою історичного і літературознавчого матеріялу, той самий ідейний напрямок. Від самого початку журнал *Україна,* тримаючися наукових методів і рівня, був подуманий як засіб для контакту з широкими колами читачів, любителів українознавчих дисциплін, своєрідна трибуна, яка, крім основного завдання бути джерелом знання, прагнула також впливати на вироблення громадської думки тогочасної України. Для обережности в советській дійсності редакція формулювала це своє наставлення проханням «усіх прихильників української науки яко мога популяризувати й поширювати наш журнал, як орган наукового єднання і плянового досліджування минулого й сучасного України» (книга 8, стор. 6).

Відновлюючи 1924 року видання *України,* редакція ставила собі завдання дати «імпульс науковій продукції і науковому єднанню робітників на ниві українознавства всіх частин нашої землі, як вістниця кращих і нормальніших умов культурного життя і наукової праці . . . » (книга 8, стор. 5). Заповідаючи програму журналу, редакція уточнювала співробітникам: не надсилати матеріялу, «що безпосередньо належить до історії комуністичної партії та революції — бо це входить в сферу інших видань. Також і статті на теми сучасного (тобто советського — А. Ж.) громадського життя в програму нашого журналу не входять» (книга 8, стор. 6).

Який був зміст і структура журналу? Його визначив М. Грушевський у відомій редакційній статті при віднові журналу 1924 року. Передбачалося чотири основні відділи. Перший був присвячений *статтям і заміткам* з історії соціяльної, культурної і політичної, археології, літератури, мистецтва, мовознавства, етнографії, економіки і краєзнавства України. Це був основний відділ, який, крім фактичного матеріялу, пробував надавати спрямування українознавчим студіям, висловлювався до актуальних проблем української науки, був своєрідним ідеологічним орієнтиром для самої *України,* як і взагалі для ВУАН чи наукової політики. Цим відділом безпосередньо керував М. Грушевський, він також писав редакційні статті, надавав тон порушуваній

проблематиці, ставив вимоги до офіційних кіл, від яких залежала доля української науки і культури. Майже кожне число *України* було заздалегідь заплановане і в своїй статтейній частині охоплювало суцільну тематику, присвячену визначним культурним постатям, важливим подіям з історії України, чи реґіональним проблемам. До цього ми ще повернимося.

Другий відділ, під заголовком *Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початку XX століття,* містив матеріяли і документи з короткими коментарями: мемуари, листування, недруковані літературні твори, цінні причинки до історії й культури «останнього передреволюційного століття». Дуже часто цей відділ доповнював попередній, подаючи цінні причинки й ілюстрації до трактованих сюжетів. Тоді як у першому відділі переважали історичні теми, в другому знаходимо багато матеріялів до історії літератури. Участь М. Грушевського у цьому відділі була скромніша.

Натомість у кожному числі журналу він брав активну участь у підготовці третього відділу під назвою *Критика, звідомлення, обговорення,* частини, яка робить журнал живим й актуальним, а заразом інформує читача про найновіші публікації з відповідною оцінкою і критичними заувагами. У цьому розділі аналізовано важливіші українознавчі публікації, що появлялися в УРСР, західніх частинах України, в українській еміґрації; і що дуже важливе, чому М. Грушевський присвячував спеціяльну увагу, — це рецензії на чужомовні видання, які заторкували українську проблематику. Цією частиною журналу нав'язувано контакти з славістами усього світу і проломлювано накинені владою межі провінційности.

У звичайних книгах, не присвячених спеціяльним питанням, усі три розділи — статті, матеріяли, критика, — охоплювали приблизно однакову кількість сторінок; статтейний відділ складався з великих розвідок, а у других двох частинах журналу була велика кількість авторів, що поширювало коло співробітників *України.*

Останній, четвертий відділ — *Хроніка,* подавав відомості про наукове життя, насамперед про різні відтинки Історично-Філологічного Відділу ВУАН, його Історичної Секції, про діяльність різних наукових центральних і льокальних інституцій і товариств, про наукові конґреси, конференції, доповіді, лекції, наукові відрядження, працю видавництв. Частиною хроніки був відділ *Некрологів* з поміщенням коротких біо-бібліографічних даних про померлих діячів на полі українознавства.

Почавши з 1927, до цих чотирьох постійних відділів додано ще п'ятий — *Бібліографічний огляд* чи *реєстр,* який мав би «заповнити прогалину відсутности бібліографічного покажчика» в УРСР. Для цієї праці покликано спеціяльний бібліографічний комітет, який очолив О. Гермайзе, при співпраці К. Копержинського, М. Марковського, Ф. Савченка і М. Карачківського. Цей відділ появлявся тільки у деяких книгах журналу.

Попри важкі фінансові і політичні умови, журнал зберіг визначений профіль від першого до останнього числа, згуртовуючи довкруги себе найкращих і відданих працівників на різних відтинках українознавства.

Редакція і співробітники «України». На протязі 16-річного існування за трьох різних режимів: царського, національно-українського і совєтського мінялися люди, які співпрацювали в журналі, своїми статтями запевняли його появу. Однак сталість і рівень журналу, його науково-суспільну функцію та ідейне унапрямлення завдячуємо редакторові *України* — Михайлові Грушевському. Він таки й репрезентував журнал, тому часто для відрізнення від інших журналів з тією ж назвою, його визначали як *Україну* Грушевського. Мабуть тому й менш відомий склад редакції, розподіл поодиноких функцій у ній, бо за все дбав й організував редактор, без прикметника головний, бож він був єдиний відповідальний перед владою і науковим світом. Крім того, редакція мала співробітників, яких спочатку подавано на титульній сторінці, а від 1926 із зазначенням, що *Україна* виходить «під загальною редакцією голови Секції академика Михайла Грушевського».

Серед співробітників *України* до 1918 були: М. Василенко, М. Возняк, О. Грушевський, В. Дорошенко, І. Каманін, Орест Левицький (член редакційної колегії), К. Михальчук (який у 1914 р. був співвідповідальним редактором), М. Мочульський, Є. Онацький, Вол. Перетц, Євген Перфецький, а серед неукраїнців: Г. Ілінський, Ф. Корш, О. Шахматов.

Коло співробітників значно зросло в 1924—30 роках, головне коштом вчених з різних наукових осередків Наддніпрянщини. Однак не бракувало й галицьких чи еміґраційних авторів серед співробітників *України.* Годі перечисляти їх усіх, зупинимося тільки на тих, співпраця яких була вагоміша. Серед вичеслених у 1924—25 роках були співробітники Академії: Д. Багалій, С. Веселовський, М. Возняк, О. Гермайзе, О. Грушевський, В. Данилевич, С. Єфремов, А. Кримський, М. Макаренко, В. Міяковський, О. Новицький, В. Перетц, М. Птуха, С. Сенковський, О. Синявський, К. Студинський, Є. Тимченко, П. Тутковський, В. Щербина, Б. Якубський; а з-поза цього офіційного переліку серед визначніших і плідних співробітників слід ще назвати: В. Адріянову-Перетц, Я. Айзенштока, П. Бузука, М. Василенка, С. Гаєвського, М. Горбаня, Г. Житецького, П. Клепацького, П. Клименка, К. Коперржинського, М. Кордубу, І. Крип'якевича, М. Марковського, М. Мочульського, Віктора Новицького, Л. Окиншевича, В. Петрова, М. Петровського, В. Романовського, О. Рябініна-Скляревського, Ф. Савченка, С. Смаль-Стоцького, М. Ткаченка, К. Харламповича, С. Шамрая, Б. Шевелева, В. Юркевича і багато інших.

Яка була основна тематика «України»? Насамперед слід розглянути спеціяльні випуски журналу, присвячені визначним культурним діячам чи історичним подіям. Проблематиці шевченкознавства приділяв журнал увагу на протязі всього свого існування, у 64-ті Шевченкові роковини йому присвячена книга 11 (лютий 1925), в якій два

відділи, статейний і відділ матеріялів, містить розвідки і документацію про поета.

На особливу увагу заслуговує документальна студія Михайла Новицького «Шевченко в процесі 1847 року і його папери» (стор. 51—99). Подібне число появилося в 69 роковини смерти (1930, книга 40).

Десятиліття смерти Івана Франка журнал відзначив своєю 20-ою книгою з оригінальною і відважною на советські обставини силюетою пера М. Грушевського під назвою «Апостолові праці», в якій надруковано заборонені сьогодні вірші «Не пора» (1880) і «Розвивайся ти високий дубе . . . » (1880). Там таки поміщено солідну розвідку Д. Багалія «Іван Франко як науковий діяч» (стор. 21—42), докладні студії К. Студинського «Іван Франко і товариші в соціялістичному процесі 1878 року» (стор. 56—114) та Михайла Возняка «Іван Франко в добі радикалізму» (стор. 115—163).

Книга 12 (березень 1925) була присвячена 40-им роковинам Миколи Костомарова. З цієї нагоди М. Грушевський визначив його ролю як історика та ідеологічного провідника України. Він називає Костомарова «ідеологічним провідником українських народовців», як також «батьком Нової України», «який проповідував окремішність української національности та її необмеженого права на свобідний свій розвій» (стор. 4). Високо оцінює Грушевський *«Книги битія українського народу»:* « . . . цим твором Костомаров здобуває собі визначне місце серед предтеч Нової України» (стор. 7); та лист Костомарова до Герцена, редактора *«Колокола»,* зазначаючи, що Костомаров «з натиском підчеркує тут безпанськість українства» та що «дворян українців нема . . .». Висунена теорія про безклясовість української нації стане згодом зброєю советської пропаганди проти Грушевського. У цій книзі звертає на себе увагу добре удокументована стаття В. Міяковського про «Костомарова у Рівному» (стор. 28—66).

Оригінальну оцінку подає Грушевський також Пантелеймонові Кулішеві у тридцяті роковини смерти (книга 21, лютий 1927) в статті «Соціяльно-традиційні підоснови Кулішевої творчости». Офіційна марксистська критика гостро картала Грушевського за його інтерпретацію поглядів Куліша, саме за намагання «погодження двох українських світів: городових кармазинників та січових низовиків, або лівобережної старшини і правобережної черні». З цього приводу партійний критик М. Свідзінський твердить: «Що вражає в журналі ,*Україна*', так це те, що журнал узявся провадити послідовно ідею безбуржуазности українського народу, який, мовляв, одноцільно й неподільно є речником єдиної української культури . . .»[2]

Журнал *Україна* відгукнувся також з нагоди річниць трьох інших українських діячів-істориків: Михайла Максимовича, у зв'язку з століттям появи його *«Малороссійских Песень»,* з якої нагоди М. Грушевський піддав оцінці творчість самого Максимовича, зазначаючи, що

[2] Критичний огляд журналу *Україна* за 1927—1929 р. *Прапор марксизму,* ч. 6, 1929, стор. 236—241.

цей твір започаткував століття української наукової праці (книга 25, 1927 р.). У двадцять п'яті роковини смерти Олександра Лазаревського Грушевський схарактеризував його наукову спадщину і підсумував її дослідження. Микола Василенко з цієї нагоди подав матеріяли до його біографії (книга 23, 1927).

З глибоким сантиментом і великою вдячністю згадав М. Грушевський свого вчителя Володимира Антоновича у двадцятьліття смерти (книга 30, 1928). Його стаття «З соціяльно-національних концепцій Антоновича» (стор. 3—16), крім аналізи історичних поглядів свого великого попередника, представляє Антоновича як визначного національного провідника й ідеолога. А погляди Антоновича, зреферовані Грушевським, особливо щодо наших сусідів — поляків і росіян — по цей день актуальні, а за двадцятих років, совєтської дійсности, мали не абиякий відгомін. Для ілюстрації зацитуємо один уривок з цієї цінної розвідки:

> «Російська ж культура і література, що нероздільно панувала над уявою і уподобаннями української інтеліґенції цих часів, не викликала в нім (Антоновичеві — (А. Ж.) ні особливого поважання, ні тим менше — симпатій. Він пізнав їх уперше як атрибути казьонної обрусительської школи, і вони зісталися для нього на завсіди знарядом українського поневолення. Він вважав, що російська література, викохана великоросійською поміщицькою верствою, не здатна дати провідних ідей демократичному, мужицькому суспільству, як українське. 'Що може український читач взяти з сих творів, писаних поміщиками, де виступають самі князі та графи, а коли люди без титулів, то з величезними маєтками', говорив він бувало жартовливо і зневажливо. Психологічне самокопирсання російської літератури — кому воно потрібне?
>
> ... В усіх перевоплощенннях російської й української сторони, російська була для нього (Антоновича — А. Ж.) гнобителькою, а українська гнобленою, і як він жартом висловлювався в кругу приятелів — взаємовідносини цих двох елементів в їх історичнім союзі виявлялися в тім, що Великорос, виявляючи свій національний характер, від кожного кореня складав слово, що значило «бити», а Українець так само від кожного слова складав слово, що значило «тікати». «Так воно й ведеться на протязі історії: один бє, другий тікає», сформулював його гадку один з присутних приятелів. І сього правила притримувався Антонович протягом свого життя — він вважав для себе за краще «тікати» від усіх приман російської культури, і рекомендував також своїм приятелям і ученикам. Велкоруська народня стихія лякала його своєю грубою, жорстокою, непохитною силою, культом безоглядного авторитету і насильства».

Ці рефлексії Антоновича зформульовані Грушевським при кінці 1928 року, аж надто нагадують аналогічні міркування — гасло Миколи Хвильового проголошене в середині 20-их років. Очевидно, що подібні писання Грушевського викликали лють з боку сторожів совєтської імперії, які приготовляли проти нього лобову атаку.

У цьому ж числі *України* О. Гермайзе подав оцінку творчости Антоновича на основі української історіографії (стор 17—32), а Мирон Кордуба документально представляв зв'язки Антоновича з Галичиною (стор. 33—78).

Спеціяльна книга журналу (17, 1926) була присвячена Михайлові Драгоманову. У статті «Місія Драгоманова», у зв'язку з 50-літтям його виїзду на еміґрацію, М. Грушевський твердив, що Драгоманов витягнув українство з манівців провінціялізму й опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху. Інші статті й спомини (Олени Пчілки) доповнюють силюету Драгоманова, а недруковані статті П. Тучапського дають аналізу його діяльности і поглядів.

В останній книзі *України* (книга 43, вересень 1930), М. Грушевський відзначив «велику втрату» для української науки з відходом у вічність геолога і географа Павла Тутковського. Фахівці доповнили дані про великого вченого, одного зі стовпів Української Академії Наук.

Для підкреслення соборности українських земель, «стараючись рівною увагою і рівним замилуванням обняти всі території нашої Української Землі, всі частини Українського народу, їх минувшину, сучасність і будучину . . .», як сказано у привітанні Історичної Секції УАН на ювілейне свято Ольги Кобилянської (книга 26, січень 1928), — двоє чисел журналу присвячено західнім землям: книга 26, 1928 року — Буковині, «землякам колишньої Волощини», як і представниці цієї української вітки — Ользі Кобилянській, про літературну діяльність якої написав Степан Гаєвський. Історію Буковини представили Остап Павлик і Василь Костащук.

Друге число (книга 27, 1928) трактує «галицько-українські взаємини», до яких вступне слово написав М. Грушевський, а К. Студинський, О. Макарушка, Ф. Колесса й М. Лозинський аналізували політичний і культурний аспект взаємин між «Великою Україною» і Галичиною.

У журналі *Україна* знаходимо цінні матеріяли до історії революційних рухів на Україні, наприклад, цінна студія О. Гермайзе про Коліївщину (книга 8, 1924), деяким з них присвячено окреме число, політичним організаціям (Кирило-Методіївське Братство, книга 8) чи науковим інституціям: Українське Наукове Товариство.

У століття «декабристського повстання» (1825), М. Грушевський дав загальні напрями для перегляду столітнього процесу, вказуючи на потребу розгляду різних течій: традиціоналізму й універсалізму, демократизму і соціялізму роблячи певні поступки панівній ідеології, але не забуває підкреслити відштовхування від російського централізму, «забезпечення повности національного життя в автономній чи незалежній Україні» (книга 15, 1925, стор. 4). Детальніше про рух декабристів на Україні реферували Іван Рибаков, О. Гермайзе, Л. Добровольський.

Редакційна стаття присвячена «Революції в Східній Европі 1905 року» (виминаючи назву — революція в Росії), у 20-річчя, порівнює

події 1825 з 1905 роком і знаходить між ними певний зв'язок: початок і кінець ліквідації февдального ладу. На Україні революційні рухи були зв'язані з пекучими завданнями національного визволення (книга 13, 1925, стор. 3). Причинки до історії революційних дій на Україні 1905 року дали О. Гермайзе, Сильвестр Глушко, Іван Щітківський, Ілля Галант, Осип Дроздов, Сергій Козуб.

Нелегко було відзначувати в совєтських умовах річницю Визвольних Змагань, проте редакція *України* знайшла бодай символічний спосіб, щоб на початку 21 книги за лютий 1927 помістити титульну пригадку: «Десяті роковини Визволення України від царського панування, 1917 — 12-15 березня — 1927 р. Слава всім учасникам Великої Визвольної Боротьби! Вічна пам'ять усім, що померли в ній!» Це відважно і гідно і не треба було кривити душею.

Ще трудніше було обійтись без статті «Десятиліття Жовтневої Революції» (книга 25, 1927), яку редакція доручила зреферувати Осипові Гермайзе (стор. III—VII), який, залишаючи збоку саму подію, зупиняється на змінах, які сталися в українській науці за десятиліття совєтської влади. Для автора це десятиліття позначалося «пробудженням безлічи ,неісторичних' народів, закованих у колишній ,єдиній, неділимій'». Він стверджував, що дореволюційна українська культура і наука не були ретроградні, провінційні, а твори «українських культурних цінностів далеко не були убогими провінціялізмами, і вповні дорівнювали своїм сучасникам у Росії та в Західній Европі». Найважливішою зміною, що сталася за це десятиліття, було «удержавлення української науки, справа української культури стала справою робітничо-селянської держави...» Академія Наук має постійні комісії з відповідним штатом кваліфікованих працівників, особливу увагу звернено на економічні студії, українська культура відвоювала для себе природничі і точні науки «від гегемонії російської культури». Але, попри всі ці зміни, автор признається, що ще багато перешкод осталося від минулого, тому буде потрібно багато зусиль і твердої волі, щоб цілком розчистити шлях для розвитку української науки.

Слід зауважити, що стаття О. Гермайже має окрему нумерацію сторінок римськими числами на відміну від того, як водилося у всіх інших числах журналу.

Не міг не згадати Грушевський близьку і дорогу йому установу — Українське Наукове Товариство в Києві, предтечу Української Академії Наук, засновником і довголітнім головою якого він був. З нагоди двадцятитіття від заснування УНТК книга 32 помістила низку статтей, а М. Грушевський у редакційній під заголовком «Велике діло» накреслив не тільки історію Товариства, але також вказав на вікове змагання українського народу за політичну і культурну свободу. Пригадав він і перешкоди, які стояли на цьому шляху. Було потрібно, писав він:

«видобути з 'мертвої хватки' російського імперіялізму — те, що її предки необережно положили 'під кріпку і високу руку єдиного під сонцем православного государя' в 1650-их роках...

«Москва скоро навчилася використовувати в своїх інтересах кля-сову боротьбу України. Швидко перетворила її в свою колонію і почала експлуатувати на потребу своїх імреріялістичних плянів не легше від бідних сибирських 'инородців'. Українська пшениця, сало, горілка, згодом цукор, залізо і вугілля стало такоюж опорою Російської імперії як футряний 'ясак' Самоєдів та Остяків. А після того, як виявилось, що ключем до сеї економічної експлуатації являється приборкання культурної самостійности України, Москва зараз же обложила культурні позиції України за всіма правилами політичної стратегії і протягом якого століття звела на ніщо. Коли в другій і третій четвертині XVII в. київські Українці являлись учителями московських грамотіїв, посередниками в пересаджуванню на московський ґрунт европейської культури, — то в другій половині XVIII в. російський уряд уже в значній мірі встиг зробити Санкт-Петербург вікном до Европи не тільки для Великоросії, але і для 'Малороссії', і де-далі все успішніш призвичаює українців дивитись на великоруську казьонну і літературну мову як на єдиний знаряд культури, літератури і науки!»

В. Щербина, Ф. Савченко і Г. Житецький вказали на спроби організації науково-культурного життя на Наддніпрянщині в XIX ст., а О. Гермайзе, Вол. Різниченко й Ол. Черняхівський про внутрішню організацію УНТК.

1930 року М. Грушевський привітав на сторінках *України* ювілей львівських *Записок НТШ* з нагоди появи 150 тому, видання, яким він керував у 1895—1913 роках. З цієї нагоди Грушевський згадав про заходи львівських і київських діячів перетворити НТШ на Українську Академію Наук, та про організацію видавничої продукції НТШ, насамперед *Записок* (книга 40, 1930).

На кінець нам лишилося ще проаналізувати дві заяви М. Грушевського в обороні української культури й науки, які заторкували не тільки обмеження і заборони в минулому, але також викривали дискримінаційні заходи за сучасних йому совєтських обставин. Недвозначні обвинувачення, а заразом висунені постуляти до правителів совєтської влади набирали аспекту політичного і тому ставали більш актуальними, а заразом ризикованими для самого автора, як також керованих ним установ і його трибуни.

Насамперед ідеться про статтю «Перспективи і вимоги української науки», опубліковану в 16 книзі на початку 1926 року. Грушевський реферує київську нараду з питань української науки, що відбулася 23—28 січня 1926, на якій порушено низку практичних питань, між іншим, справу заснування сільсько-господарської академії в Києві, справу бюджету для наукових установ, але знято було з програми обговорення відносин українських вищих наукових установ з всесоюзними у зв'язку з найменуванням Російської Академії всесоюзною, що сталося влітку 1925 року. На цій нараді від імені ВУАН виступав М.

Грушевський, і його промова залишиться в аналах Української Академії гідною обороною української науки і заразом оскарженням совєтського режиму в його русифікаційних і імперіялістичних прагненнях на відтинку науки.

Після з'ясування прагнень українського народу до створення своєї академії, як «маніфестації самостійности української культури в ряді інших культурних народів», він порушив питання відношення Української Академії та й інших українських наукових установ до всесоюзних:

> «Чи буде наша Академія, — сказав Грушевський, — тільки провінціяльною установою, так-би сказати — 'для домашнего употребления', філією Російської, чи як вона тепер зветься — Всесоюзної Академії: розроблятиме українознавство та служитиме підготовчою школою, з якої краще підготовані робітники будуть переходити до Ленінграду, мовляв — на справжню академічну роботу? Чи це буде справжня академія, рівнорядна з ленінградською, що разом з нею сміло і певно піде в культурний світ і добиватиметься собі місця серед найвищих світових установ? ...»
>
> Далі після питання централізаційних заходів наукових установ в СРСР він перейшов до справи «переіменування Російської Академії на Всесоюзну, що сталося без усякого пояснення, які права й обов'язки надає їй це переіменування, а за гучним святом цеї Всесоюзної Академії почалась енерґійна популяризація 'русской науки' за кордоном, організація зв'язків з світовими науковими центрами саме цеї 'русской науки', проекти постійних станцій і інституцій в важніших світових наукових центрах за-для Всесоюзної Академії, що являлась представницею цеї руської науки, якось не згадуючи зовсім про те, що в Радянськім Союзі існує не сама руська наука і культура, а живуть там як рівноправні члени і хочуть розвивати свою науку і культуру також і інші народи...»

При цьому нагадав Грушевський і практичний бік справи, що Всесоюзна Академія фінансується з всесоюзного бюджету, в тому числі й коштом України, а на Українську Академію не призначаються кошти із всесоюзного бюджету, залишаючи її в стані матеріяльного убозтва:

> «Коли Ленінградська Академія всесоюзна, — продовжував Грушевський, — і утримується з всесоюзних коштів, так мусить бути і з Київською... Поруч Ленінградської Академії, утримуваної з союзних коштів і наділеної всесоюзним титулом, Українська Академія не може зіставатися в ролі провінціяльної установи».

Вимагаючи не тільки матеріяльних засобів, але й можливости безпосереднього зв'язку зі світовим науковим життям і культурним рухом, Грушевський закінчив свою промову вимогою:

> «Щоб упали ті ріжнородні перешкоди, що досі стояли на дорозі нашої причетности до світового культурного руху. І щоб наш науковий осередок міг в організації цього зв'язку відограти відповідну ролю. Щоб Академія наша могла в повній мірі сповнити ту місію, яка в

уяві поколінь українських культурних робітників зв'язувалася з ідеєю Української Академії Наук: щоб вона увела Український Нарід в круг культурних народів світу і запевнила йому відповідне місце в цім крузі!» (книга 16, 1926, стор. 3-15).

Як постскріптум до щієї статті, Грушевський подав, що «друкування цеї книжки *України* досить протягнулося, як то кажуть — ,з причин від редакції незалежних' (читай цензури — А. Ж), і за той час померло чимало з рожевих перспектив, розвинених під час пленуму . . .»

Але Грушевський не налякався й не зневірився і чотири місяці пізніше виступив зі своєю статтею «Ганебній пам'яті» — у 50-річчя Емського Указу. Авторові не йшлося тільки про історичний аспект проблеми, що важлива сама собою, він використав цей історичний ганебний документ, щоб вказати на те, що антиукраїнська політика продовжується також за советських часів. Після аналізи цього «найганебнішого винаходу царської обрусительної політики», «акту нечуваного варварства і злочину супроти волі і культури», і представлення нищівних наслідків для української культури під час 30-річної дії «юзефовичівського закону», хоча він був фактично уневажнений революцією 1905 року, але знову застосований 1914, щоб після світової війни бути остаточно перекресленим, з прикрістю констатує Грушевський, у своєрідній алегоричній формі, що «затоплений дзвін 1876 року, видимо, досі дзвонить, і його гук, в хвилях революційного затишку, бентежить слухи патріотів панрусизму». І саме тому присвячує автор актові 1876 року таку увагу, бо не тільки серед білої еміґрантської преси, але й у всесоюзних дебатах, на пленумі ЦК ВКП(б) висунулася «примара великоруського імперіялізму». А вона намагається «забезпечити за великоруською культурою абсолютну гегемонію. Дати великоруській мові, літературі, історії і т. д. під різними аспектами ролю обов'язкових і пануючих предметів в шкільнім навчанню. Зіставити місцеві культури при ,домашнім ужитку', а за великоруською культурою ,окна до Европи' . . .» Після вичислення різних заходів, щоб закріпити на вічні часи підрядне становище української культури, автор пригадує, що всесоюзні установи, себто фактично великоруські використовують матеріяльні засоби провінцій (читай неросійських республік). «Їх (тобто російських установ — А. Ж.) розростом і одночасними обмеженнями культурних установ провінціяльних звернути всю культурну творчість, поскільки вона підіймається над рівнем масового мінімуму, в течію великоруської культури. Це, як бачимо, являється ще й тепер цілком конкретним завданням адептів великоруської великодержавности, чи імперіялізму, — їх же ім'я легіон!»

***

Для доповнення аналізи *України* зробленої під кутом писань М. Грушевського, слід ще піддати оцінці зміст журналу за дисциплінами, ділянками українознавства.

У журналі перед вела *історіографія,* що було нормальне, бо редактором був найбільший український історик. З історії найбільшу увагу приділювано періодові XIX — початку XX століття, що в іншому паралельному виданні названо «За сто літ». Тому й усі спеціяльні числа журналу трактували теми цього періоду. Це, мабуть, для того, щоб заповнити матеріялом добу, яку не пощастило Грушевському опрацювати в інших працях, насамперед в «Історії України-Руси», але також щоб підкреслити, що під інтелектуальним аспектом Україна в XIX столітті стояла на високому рівні і культурно дорівнювала північному політичному гегемонові. Серед істориків цей період представляли О. Гермайзе, Г. Житецький, Ф. Савченко і багато інших.

На другому місці заступлена козацька доба, над якою працювало вже раніше багато істориків. На цьому відтинку гідна уваги студія Миколи Василенка про Павла Полуботка, у 200-ту річницю його смерти (книга 15, 1925), і статті І. Крип'якевича, М. Горбаня, О. Рябініна-Скляревського, Миколи Ткаченка. Слабо заступлені в журналі княжа і литовсько-руська доби, мабуть, через брак спеціялістів чи доступу до нових архівних матеріялів. У цій ділянці працювали Володимир Пархоменко («Нові історичні проблеми Київської Руси», книга 31, 1928), В. Щербина, Аркадій Лященко й М. Грушевський. Також обмаль матеріялів у журналі з періоду першої світової війни і 1917—20 років, але на це складалися політичні причини. Назагал приблизно 60% матеріялу в журналі присвячено історії України.

Зараз по історіографії йде *літературознавство,* з якої ділянки цінні причинки поміщено у відділі матеріялів. Трактовано літературні теми зі всіх періодів, але особливу увагу присвячувано останньому століттю. У журналі знаходимо велику кількість причинків, присвячених біографії і творчості М. Коцюбинського, натомість поминено Лесю Українку. Низка матеріялів заторкує ділянку порівняльних літератур, літературних паралель. Серед найбільш продуктивних авторів літературознавчих статтей були: Михайло Марковський, Михайло Мочульський, Михайло Возняк, Філарет Колесса, С. Гаєвський, скромніша участь С. Єфремова, П. Филиповича, М. Зерова.

З ділянки *мовознавства* своїми розвідками і причинками були заступлені в журналі: Степан Смаль-Стоцький, О. Синявський, Петро Бузук, Євген Тмченко, Олена Курило. Про початки української мови у першій книзі *України* помістив статтю О. Шахматов. Багато місця приділяв журнал проблемі українського правопису, яка саме тоді була актуальною.

На *економічні теми* в історичному аспекті писали Олександер Грушевський, П. Федоренко, Володимир Левитський, Олександер Плевако. *Мистецьку ділянку* реферували Олексій Новицький, М. Макаренко, Володимир Січинський, Данило Щербаківський. Про театр на Україні містили свої статті Володимир Перетц, М. Возняк, Д. Гра-

ховецький. Слабше заступлені в журналі були ділянки: *етнографії, фолкльору* (В. Перетц, Катерина Грушевська, Сергій Якимович), *право* (О. Малиновський, Л. Онишкевич), *краєзнавство.*

* * *

При кінці 1930 року совєтська влада брутально припинила появу журналу *Україна,* знищивши останню, вже надруковану 44 книгу, а 1931 запроторюючи до Москви її редактора, систематично ліквідуючи всі установи Історичної Секції ВУАН і катедри історії українського народу в Академії, цілковито реорганізуючи структуру самої ВУАН. Щоб затерти нищівні заходи на відтинку історичної науки і для «дезінформації» з початком 1932 р. у перелицьованій формі новостворений II Соціяльно-економічний відділ ВУАН, а в дійсності партійне керівництво Академії «поновлює (sic) видання журнала *Україна»,* проголошуючи, що його завданням є «згуртувати академічну громадськість навколо *України* і поставити журнал на належну височінь, скеровуючи всі свої сили на боротьбу за марксо-ленінську науку, подаючи всебічну допомогу тим, що порвали з буржуазною ідеологією і прямують до науки Маркса-Леніна-Сталіна» *(Україна,* ч. 1—2, 1932, стор. III). «Поневолена» — *Україна* носила підзаголовок «журнал циклу наук історичних» з трафаретним льозунґом «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!»; «відповідальним секретарем редколеґії» був П. Шуран.

Якщо мова про структуру журналу, були в ньому три відділи: статті, критика і хроніка, однак сам зміст був діяметрально протилежний попередньому. З одного боку, партійна (стаття Й. Сталіна) і марксо-ленінська пропаґанда, а з другого — організована боротьба проти національної української історіографії, а зокрема проти «школи М. Грушевського». У знеславленні творчости М. Грушевського спеціялізувалися Лев Окиншевич («Національно-демократична концепція історії права в працях акад. М. Грушевського», ч. 1—2, 1932, стор. 93—109) і П. Кияниця.

Цього журналу появилося тільки два числа і після того до 1957 року на Україні не було історичного журналу.

Заходить питання, чи *«Україну»* 1932 року можна вважати продовженням *України* Грушевського? Совєтська історіографія, а за нею і чужинецькі різні установи це роблять. «Бібліографічний покажчик» АН УРСР серед видань історичної науки подає: «Україна». Науковий трьохмісячник українознавства. Київ, 1924—1932 (ВУАН. Іст. секція).[3] Це робить і Л. Гольденберг у статті про *Україну,* поміщену в Радянській Енциклопедії Історії України.[4] Українська національна історіографія не визнає, що журнал *Україна* 1932 року має будь що спільне з журналом, що появлявся за редакцією М. Грушевського.[5]

---

[3] *Видання Академії Наук УРСР (1919—1967). Суспільні науки.* Київ, 1969, стор. 7.

[4] *РЕІУ,* том 4, Київ, 1972, стор. 325.

[5] *Енциклопедія Українознавства,* том 9, Париж-Нью Йорк, 1980, стор. 3307.

Назагал ставлення совєтської влади до журналу *Україна* було спочатку критичне, а згодом воно стало вороже. На партійних з'їздах серед небезпек націоналістичних проявів «реставрувати т. зв. ,незалежну' буржуазну Україну» чи західньо-европейську орієнтацію часто цитували «редаґовану Грушевським *Україну»* (Постанови VIII Конференції КПЗУ. Львів, 1928, стор. 30).[6]

Із усіх видань Академії, *Україна* стала найнебезпечнішим противником як через особу редактора, так і насамперед через зміст, який розкривав імперіялістичну і антиукраїнську політику царської, та й совєтської Росії. Тому з 1929 року було доручено партійним ідеологам розправитися з М. Грушевським і його *Україною.* М. Свідзінський після нищівної крикити *України* за 1927—1929 роки закликав:

> «Нам треба провадити ідеологічну боротьбу з не нашою, а буржуазною схемою розвитку історичного українського процесу, яку провадить у своїх працях на сторінках журналу *України* акад. Грушевський, акад. Василенко, Гермайзе, Ол. Грушевський і т. д. Ця робота тим паче потрібна, що кадрові сили, які згрупувалися навколо журналу *України,* висловлюють на сторінках того ж журналу часто-густо суто політичні думки . . . »[7]

На початку 1930 року, ще перед процесом СВУ, прийшла чергова атака, цим разом проти *Історії України-Руси,* М. Грушевського, тому 9, перша половина (Хмельниччина роки 1650—1653), з'явилася 16-сторінкова резенція Ф. Ястребова. Після найрізноріднііших обвинувачень ідеологічного характеру, вона закінчилася таким присудом: «Ця робота — на користь націоналізмові. І ми тому робимо висновок: ,Тому дев'ятого перша половина' — ворожа нам книга!»[8] Це була оркестрована кампанія для усунення Грушевського, але також для ліквідації всіх його наукових установ і видань. У тому числі й *України.*

* * *

У змаганні за об'єктивне насвітлення минулого українського народу журнал *Україна* переборював важкі цензурні перешкоди, постійно зударявся з владою. Не зважаючи на таку ситуацію, він зіграв ролю каталізатора національних наукових працівників у підсовєтській дійсності, на нього орієнтувалися свідомі кола України.

Заслугою журналу *Україна,* керованого Грушевським, було те, що він продовжив у совєтській дійсності традиційну лінію українознавчих дисциплін, мінімально звертаючи увагу на новостворені обставини. Журнал постійно підкреслював відрубність українського національного процесу від російського. Навіть якщо з нагоди якоїсь історичної події (наприклад, оцінки декабристського руху) М. Грушевсь-

[6] *Постанови VIII Конференції КПЗУ.* Львів, 1928, стор. 30.

[7] *Прапор марксизму,* орган Українського Інституту Марксизму-Ленінізму, ч. 6, 1929, ДВУ стор. 236—241.

[8] *Прапор марксизму,* ч. 2, 1930, стор. 133—148.

кий робить деякі концесії ідеологічного чи краще кажучи — діялектичного порядку, оперуючи термінами пролетаріят, соціялізм, робітничо-селянська держава, то в справі національній, що стосується українсько-російських відносин, він був принциповий, непоступливий, відважний, в деякій мірі навіть агресивний (стаття про В. Антоновича) особливо у 1925—27 роках. Піддаючи гострій критиці події 1654, 1686, 1764 і 1783, 1876 років, колоніяльну політику Росії за царських часів, його статті бумерангом били і по тодішній советській національній політиці, а поетична метафора затопленого дзвону царського указу, що знову загув у советській Москві, була грізним оскарженням системи, яка продовжує реакційну царську політику.

У журналі *Україна,* особливо у редакційних статтях, підписаних Грушевським, наголошувано потребу орієнтації українського культурного процесу на Західню Европу, на потребу органічних і безпосередніх зв'язків з Заходом. З гострим протестом і обуренням ставився він до намагань провінціялізувати Україну, щоб світова культура доходила до неї за посередництвом Москви.

Важливо ствердити, що під кутом суверенности і повної незалежности української культури від Росії та орієнтації на Европу журнал *Україна* перегукувався з загальним національним процесом двадцятих років. До певної міри журнал *Україна* був не тільки науковим журналом українознавства, він виконував загальнонаціональну, а навіть політичну ролю. Можна завважити аналогії між літературно-публіцистичним писанням Хвильового і «Вапліте», Зерова і неоклясиків і багатьма виступами *України.* Без потреби персонального контакту, який завдавав би тільки шкоди, існував духовний зв'язок між провідниками культурного і національного відродження на відтинку літератури, мистецтва, театру з діячами, згуртованими ВУАН, особливо в Історичній Секції і її органі *Україні.* Це перегукування тим важливіше, що в Академії були колишні творці Української Держави 1917—20 років, що з *Україною* офіційно співпрацювали діячі Західньої України й еміґрації.

І ще одне не другорядне зауваження. Під час свого семирічного перебування у Києві (1924—31) в оцінюванні історичних процесів у Грушевського зайшла певна еволюція. Під впливом подій української державности 1917—20 років і досвіду з «робітничо-селянською державою» він не наполягав на своїх народницьких поглядах, а зробив «певне зрушення в бік державної наукової ідеології».[9] Це зауваження стосовно VIII-IX томів *Історії України-Руси* потверджується й статтями, міщеними в журналі *Україна.*

Журнал *Україна,* поруч *Киевской Старини, Записок НТШ,* коли вони мали характер періодичного журналу,[10] та *Літературно-Наукового*

[9] О. Оглоблин, Михайло Грушевський (1866—1934), *Український Історик,* 1964, ч. 2—3, стор. 1—6.

[10] *Україна* мала багато подібностей з *Записками НТШ* за періоду їх редаґуванню М. Грушевським (1895—1913), коли *ЗНТШ* появлялися кварталь-

Вісника, — один з найцінніших журналів українознавства, солідне джерело до вивчення українознавчих дисциплін. У цьому велика заслуга насамперед редактора Михайла Грушевського.

Докладне вивчення наукової творчости, організації історичних установ при Академії, публікацій, редаґованих Грушевським за советського періоду та відважного опору більшовицьким централістичним прагненням великою мірою виправдує рішення голови Української Цетральної Ради і першого президента УНР повернутися до УРСР.

но, згодом двомісячно і стали науковим періодичним журналом. *ЗНТШ* мали майже той же тематичний профіль: статті з ділянки української історії, філології, етнографії, багатою науковою хронікою і бібліографією.

Теодор Богдан Цюцюра

ПРОЄКТ ТЕКСТУ КОНСТИТУЦІЇ СОЮЗУ РСР В РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СРР

Вступ. Текст. Коментар

I.

В минулому і під теперішню пору нижче передрукований документ іноді неправильно називають «конфедеральним» (і тому нібито антиленінським); частіше його ігнорують, чи просто він являється недоступним і тому незнаним. В більшості радянських видань його взагалі не згадують. Наприклад, в одній книзі присвячується справі утворення Союзу РСР лише дві сторінки і там стверджується, що «питання про об'єднання і його форми обговорювалося і розроблялося в ЦК партії. В ході цього обговорення Й. В. Сталін висунув ідею «автономізації», тобто входження всіх радянських республік до РСФРР на правах автономії. Цих поглядів спочатку додержувалися і деякі інші діячі партії, в тому числі на Україні Д. З. Мануїльський. В. І. Ленін піддав пропозицію Сталіна різкій критиці... [Потім] Сталін відмовився від своєї помилкової пропозиції».[1]

Напрям всієї радянської законодавчої і адміністративної практики, тоді і пізніше, виразно показує, що на ділі Сталін не відмовився від своєї концепції, а лише змінив назву (або зовнішній ярлик, етикетку) свого пляну державної інтеґрації з «РСФРР» на «СРСР». Не зважаючи на те, що Ленін — тяжкохворий і тому лише немічний спостерігач подій — піддав різкій критиці також і самий Договір про утворення Союзу РСР з 29 і 30 грудня 1922 р.,[2] Сталін продовжував здій-

---

[1] *Нариси історії Комуністичної Партії України.* Вид. 3-є. Київ 1971, стор. 312. Микола Палієнко в книзі *Конференции, федерации и Союз Советских Социалистических Республик* (Государственное Издательство Украины, 1923) обговорює прикмети обох типів держ. об'єднання, а зокрема федерацій американської, швайцарської і німецької, відношення РСФРР до інших рад. республік і на закінчення (VIII. Реформа Союза ССР — стор. 50—54) подає коротку інформацію про заходи для утворення нового Союзу і текст першої конституції (стор. 57—71). Проєкту Конституційної комісії УСРР не згадує. Згадки про проєкт нема також у підручнику Г. Александренка *Конституція УСРР і СРСР* (Харків: Державне Видавництво України, 1927).

[2] Ленін критикує концепт «автономізації» Сталіна вперше в листі до Л. Б. Каменева для членів Політбюро РКП(б), з датою 26 вересня 1922 р. (вперше надруковано в 1959 р.). В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений.* Изд. 5-ое. Том 45 (Москва, 1964), стор. 211—213. Дуже різка критика Леніна

снення свого пляну. Замість за вказівкою Леніна відступити від надмірного централізму в Договорі, «Договір» в тексті першої Конституції Союзу РСР ще більше посилив централізацію. Ця Конституція була схвалена Центральним Виконавчим Комітетом Союзу 6 липня 1923 р. і остаточно прийнята 2-им Всесоюзним з'їздом Рад 31 січня 1924 р. Польський дослідник генези радянського федералізму стверджує, що «прихильники автономізації не відмовилися від своїх концепцій навіть після утворення СРСР... Прихильники автономізації (на практиці — унітаризму) намагалися втілити [її] в життя за допомогою державного апарату, якому Ленін не щадив суворої критики».[3] Один американський автор навіть уважає, що перша конституція СРСР — «абсолюстична за своїм духом і царська в її концепції» і по суті являється «формальним відновленням імперської влади».[4]

Внаслідок обвинувачення Сталіном українських комуністів в «конфедералізмі» на XII З'їзді партії 17-25 квітня 1922 р. і на IV Нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей 9-12 червня 1922 р. «так званий український конфедеральний проект», а з ним і білоруський проект, були різко засуджені як антирадянські (див. И. В. Сталин, *Сочинения,* т. 5, Москва 1947; англійською мовою, 1953). Типовою для цього періоду є оцінка одного радянського юриста. В його праці *До історії Конституції СРСР, 1924 р.* він говорить про «значення боротьби товариша Сталіна і його соратників в [Конституційній] Комісії поза нею проти ворожих підривних вихваток троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних елементів, спрямованих проти ленінсько-сталінських принципів Конституції СРСР» і на «шлях конфедерації». «Застрільниками в тій контрреволюційній боротьбі виступили так звані націонал-ухиль-

---

є в його записках «К вопросу о национальностях или бо „автономизации"» продиктованих 30 і 31 грудня 1922 р. і вперше надрукованих в 1956 р. *Там же,* стор. 356—362. Ленін свідомий того, що концепція «автономізації» здійснюється під маскою федерації; відмічуючи «питання про автономізацію, яке офіційно вважають, здається, питанням про союз радянських соціялістичних республік». Стосовно твердження, що «єдність [державного] апарату» вимагає централізму, Ленін питає: «Звідки виходили ці запевнення? Чи не від того самого російського апарату, що ... взятий нами від царизму». На його думку, «нема сумніву, що під приводом єдности залізничної служби, під приводом єдности фіскальної і т. п., ... буде просякати маса зловживань дійсно російського характеру». Також «свобода виходу з союзу» виявиться «пустим папірчиком, неспроможним захищати російських інородців від навали того істинно російського чоловіка, великороса-шовініста, по суті, падлюки і насильника, яким є типовий російський бюрократ». Ленін радить «повернутися на наступному з'їзді Рад назад, тобто залишити союз радянських соціялістичних республік лише в відношенні військовому і дипломатичному, а всіх інших відношеннях відновити повну самостійність окремих [республіканських] наркоматів».

[3] Wiktor Suchecki, *Geneza federalizmu radzieckiego.* Warszawa, 1961, p. 290.

[4] Alfred L. P. Dennis, "Soviet Russia and Federated Russia," *Political Science Quarterly.* XXXVIII, No. 4 (December, 1923), p. 551.

ники в Грузії типу Мдівані, Квіркелія і Ці́вціва́дзе, Затонського-Раковського, Скрипника на Україні, білоруські буржуазні націоналісти і ін.».[5] Вже після смерти Сталіна видатний радянський юрист все таки далі твердить, що «грузинські націоналісти виступили спочатку проти утворення ЗСФРР, а пізніше і проти формування СРСР. Українські, білоруські націоналісти також були проти утворення СРСР, а після його сформування повели роботу для перетворення союзної федерації в конфедерацію».[6]

Так воно якось сталося, що під впливом сталінської містифікації українські радянські і еміграційні автори однозгідно називають проект Конституційної комісії УСРР також «конфедеральним». Перші роблять це мабуть тому, що для них ще не надійшов час правильно проаналізувати цей документ, а другі — за винятком одного[7] — очевидно тому, що не знають його повного тексту.

Сучасні радянські автори продовжують сталінську містифікацію конфедералізму. Анатоль Таранов пише, що «особливу активність виявляли українські націонал-ухильники, які виступали проти утворення СРСР як єдиної союзної держави і вимагали створення конфедерації». До Конституційної комісії в Москві «український проєкт» надійшов на початку червня 1923 р.; «цей проект, у складенні якого брали активну участь троцькісти і націонал-ухильники, містив ряд статтей, що прямо суперечили рішенням XII з'їзду РКП(б)».[8] Сергій Макогон, Аркадій Ткач і Віктор Цветков пишуть, що «націонал-ухильники прагнули до того, щоб створити не єдину союзну державу на основі федерації, а нетривкий союз, конфедерацію окремих республік».[9] Борис Бабій твердить, що «місцеві націоналістичні ухильники хотіли, щоб Конституція закріпила СРСР не як єдину союзну державу, тобто федерацію, а як конфедерацію, тобто нетривкий конгломерат держав». Він інформує, що український проєкт «не розглядався Політбюро ЦК КП(б)У, Раковський його надіслав до Конституційної СРСР самостійно». Тому Пленум ЦК КП(б)У, що відбувся 20 червня 1923 р.,

---

5 С. Л. Ронин, *К истории Конституции СССР 1924 г.* Москва, 1949, стор. 6, 96—98.

6 А. И. Лепешкин, А. И. Ким, Н. Г. Мишин, П. И. Романов, *Курс советского государственного права.* Т. II. Москва, 1962, стор. 66.

7 Степан Д. Олійник у своїй докторській дисертації *Soviet Federalism in Theory and Practice* (Georgetown University, Washington, D.C., June 1965) посилається на тексти українського і білоруського проєктів, надруковані в книзі В. І. Іґнатьєва (див. прим. х), але видно, що він їх належно не простудіював. Він запевняє, що «українські делеґати, Скрипник і Раковський, очевидно хотіли бачити СРСР як нестійку конфедерацію». Вони нібито «висунули ідею надання республікам дев'ять-десятих комісарів, що їх Статті Союзу передали федеральному урядові» (стор. 114—145). Також він помилково пише, що «подібний проєкт був представлений білоруською делеґацією» (стор. 145, прим. 1).

8 *Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.* Київ, 1957, стор. 69, 73.

9 *Розвиток радянської державності на Україні.* Київ, 1966, стор. 61.

констатував, що «вироблений в радянському порядку проект договору... проводив ідею конфедералізму».[10] Автор стверджує, що «в процесі обговорення договору про утворення СРСР в керівних органах УРСР, поряд з загальним схваленням його в цілості, вносилося чимало змін і доповнень». Були це «поправки, спрямовані на уточнення прав СРСР і на ширше забезпечення суверенітету союзних республік», але теж і «поправки, які об'єктивно омежували права СРСР як единої союзної держави».[11] В іншій книжці Б. Бабій знову дослівно відзначує ці «поправки», але за «відображення конфедералістських ідей в українському переробленому проекті договору» робить відповідальним — не як раніше, Раковського і М. О. Скрипника — лише Раковського. «Аналіз архівних документів переконливо показує, що саме Раковський висунув цю шкідливу ідею... Твердження про те, що М. О. Скрипник був одним з авторів зміненого проекту договору про утворення СРСР, в якому проводилася ідея конфедерації [!?], було необгрунтованим».[12] Він цитує слова Скрипника на вищезгаданій Четвертій Нараді, що «ми не виходимо з точки зору ні единої держави, що поглинає одиниці, які об'єднуються, ні конфедерації, де союз не має своєї волі... Наш Союз не є простою погоджувальною камерою, в якій порозуміються республіки».[13] На ділі ця максима Скрипника цілком згідна зі союзною структурою, що її передбачає український проект; зате перша коституція СРСР створила тут «едину державу», яка «поглинає одиниці».

У статті до 60-річчя утворення СРСР на тему «Радянська Україна в об'єднавчому русі за утворення СРСР» Є. Ф. Безродний засуджує «опір шовіністичних і сепаратистських елементів, зокрема прихильників конфедерації» в розробці першої Конституції СРСР.[14]

Український еміграційний юрист, Олександер Юрченко, пише, що на Четвертій Нараді «безуспішно намагалися дати бій оборонці конфедералістичної концепції (Квіркелія, Мдівані, Цівцівадзе, Раковський і Скрипник), що воліли в майбутньому Союзі ССР бачити не „союзну державу", але „союз держав". Частина представників від комуністичних організацій України [нібито] намагалася в своєму т. зв. „українському проекті" відстояти максимум власної компетенції для окремих союзних республік і відкинути або звести до мінімуму безпосередню компетенцію Союзу».[15] На ділі в самому тексті проекту (якого, очевидно, Юрченко не знає), — а не в поглядах окремих українських комуністів — нема основ для такого твердженння. В ін-

10 *Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921—1925 рр.).* Київ, 1961, стор. 139—140.

11 *Там же,* стор. 134.

12 *Союз РСР і роль України в його утворенні.* Київ, 1972, стор. 186, 205—206.

13 *Там же,* стор. 201.

14 *Український історичний журнал.* Но. 7 (липень, 1982), стор. 35.

15 *Природа і функція совєтських федеративних форм.* Мюнхен, 1956, стор. 58.

шій своїй книжці Юрченко помилково пише, що «проєктові комісії ЦВК Союзу був протиставлений т. зв. „український проєкт", спрямований, в основному, на те, щоби зберегти за утвореним Договором 29. 12. 22 Союзом ССР характер конфедеративного «Союзу Держав" („Штаатенбунд"). Далі він пише про «пропозиції „українського проєкту" щодо створення окремої „великоруської" республіки», які були «запізнілою рефлексією з 1917 р., коли УНР прагнула разом із іншими неросійськими державними утворами обмежити російську державу до етнічної території російського („русского" або „великорусского") народу — Московщини».[16] В тексті проєкту такої пропозиції немає.

В статті про Миколу Скрипника Панас Феденко не згадує про український проєкт, але також неточно твердить, що на XII з'їзді партії «Скрипник і Раковський вимагали, щоб союз між Україною і Росією був оснований на принципі конфедерації».[17] Андрій Білинський ділить радянських діячів того часу на три групи: прихильників унітарної системи, з «автономією» (Сталін, Мануїльський, Єнукідзе і ін.); федеральної (Ленін і ін.); та конфедеральної (націоналухильники неросійських радянських республік). На його думку, «поза федеральною фасадою повстала більш-чи-менш централізована унітарна держава».[18] Інші еміграційні автори також пишуть про «конфедерацію», а саме Д. Ф. Соловей,[19] В. Лисий,[20] І. Бакало,[21] М. Стахів[22] і І. Майстренко.[23]

Василь Дмитришин у своїй книжці *Москва і Україна, 1918—1953: Студія про російсько-більшовицьку національну політику* взагалі не згадує про розробку конституції СРСР і ролю в ній України, а тільки пише про Дванадцятий з'їзд партії та пізнішу Четверту нараду. Тут головним оборонцем українських інтересів був Скрипник. Сталін пообіцяв зробити Україну «моделлю республіки».[24] Юрій Борис у своїй зразковій книзі *Советизація України: комуністична доктрина і практика національного самовизначення* (перше видання, 1960; друге виправлене, 1980) детально обговорює різку критику Леніним процесу створення СРСР. Про український проєкт він знає лише з висловів

---

16 *Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті.* Мюнхен, 1971, стор. 345, 347.

17 "Mykola Skrypnyk: His National Policy, Conviction and Rehabilitation," Institute for the Study of the USSR, *Ukrainian Review,* 5. Munich, 1957, p. 62.

18 „Die Entwicklung des Sowjetischen Föderalismus", *Jahrbuch für Ostrecht,* Band III, 2. Halbjahresheft, November 1962, p. 30.

19 *Україна в системі советського колоніялізму.* Мюнхен, 1959, стор. 85—87.

20 *Державний статус УССР в 1917—1923 роках.* Мюнхен-Нью-Йорк, 1963, стор. 35, 39.

21 *Національна політика Леніна.* Мюнхен, 1974, стор. 82.

22 «Статус України в Союзі Советських Соціялістичних Республік», *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка,* том ?, Нью-Йорк, 1976, стор. 66.

23 *Історія Комуністичної Партії України.* [Нью-Йорк-Мюнхен], 1979, стор. 90.

24 Basil Dmytryshyn, *Moskow and the Ukraine, 1918—1953: A Study of Russian Bolshevik Nationality Policy.* New York, 1956, pp. 63—67.

Сталіна. Тому він неправильно погоджується з ним, що «деякі з українських товаришів пройшли певну еволюцію від федералізму до конфедералізму, на протязі часу від Першого з'їзду Союзу республік до Дванадцятого з'їзду партії і теперішньої [Четвертої] конференції».[25]

II.

ПРОЕКТ ТЕКСТА КОНСТИТУЦИИ СОЮЗА ССР В РЕДАКЦИИ УССР

Договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик

Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика (РСФСР), Украинская Социалистическая Советская Республика (УССР), Белорусская Социалистическая Советская Республика (БССР) и Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика (Грузия, Азербайджан и Армения) заключают настоящий договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик на нижеследующих основаниях:

Ст. 1-я. Исключительному ведению Союза Советских Социалистических Республик подлежат:

а) Представительство Союза в международных отношениях.

Примечание. Представительство в международных отношениях республик от их собственного имени устанавливается в пределах, определенных особыми актами Союзной власти.

б) Изменение внешних границ Союза.

Примечание 1. Изменение внутренних границ между отдельными республиками Союза может производиться по взаимному соглашению заинтересованных республик.

Примечание 2. Отдельные республики — члены Союза имеют право сношений с пограничными соседними государствами по вопросам административно-правовым и хозяйственным и заключать соглашения по этим вопросам, не противоречащие политике, международным договорам и законодательству Союзной власти.

в) Заключение договоров о приеме в Союз новых республик и установление условий этого приема.

г) Объявление войны и заключение мира.

д) Заключение займов СССР и разрешение вопросов о внешних займах отдельных республик.

е) Ратификация договоров СССР.

---

[25] Jurij Borys, *The Sovietization of Ukraine, 1917—1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*. Rev. Ed. Edmonton, 1980, pp. 329—330.

x) В. И. Игнатьев, *Советский строй*. Выпуск первый: *Возникновение и развитие Конституции Союза ССР*. Москва: Государственное издательство, 1928. Приложение 3-е, «Проект текста Конституции Союза ССР в редакции УССР», стор. 121—128.

ж) Установление основ внешней торговли и регулирование таможенной политики.

з) Установление основ общего плана всего народного хозяйства Союза, заключение общесоюзных концессионных договоров и установление основных норм, регулирующих условия и порядок заключения отдельными республиками концессионных договоров с иностранными гражданами.

и) Регулирование транспортного и почтово-телеграфного дела в общесоюзном масштабе.

к) Основы организации вооруженных сил СССР.

л) Утверждение государственного бюджета СССР, установление монетной, денежной и кредитной систем, а также системы общесоюзных налогов.

м) Законодательство о переселениях и установление колонизационного фонда, имеющих общесоюзное значение.

н) Основное законодательство в области союзного гражданства в отношении прав иностранцев.

о) Установление общих амнистий.

> *Примечание.* Правительствам республик принадлежит на их территориях право частных амнистий, помилования и реабилитации.

п) Отмена явно нарушающих союзный договор постановлений Съездов Советов, ЦИК'ов и Совнаркомов союзных республик.

Ст. 2-я. Союзу предоставляется право устанавливать:

а) Основы внутренней торговли.

б) Установление общих начал пользования недрами, лесами и водами, имеющими общесоюзное значение, и общих начал землепользования.

в) Основы судоустройства и судопроизводства, а также гражданского и уголовного законодательства.

г) Основные начала законодательства о труде.

д) Систему мер и весов.

е) Единство программы и планов статистических работ, проводимых в общесоюзном масштабе.

ж) Основы налоговой политики отдельных республик.

> *Примечание.* По всем предметам, перечисленным в настоящей ст. 2-й, отдельные республики вправе издавать свои собственные законодательные акты, не противоречащие законодательству Союза ССР.

Ст. 3-я. Верховным органом власти СССР является Съезд Советов СССР, а в период между съездами — Центральный Исполнительный Комитет СССР, состоящий из двух палат.

Ст. 4-я. Делегаты на Съезд Советов СССР избираются на губернских съездах советов республик, входящих в состав Союза.

Ст. 5-я. Съезд Советов СССР составляется из представителей союзных республик, по расчету: 1 депутат от 25 000 избирателей городских поселений и 1 депутат от 125 000 жителей сельского населения.

Ст. 6-я. Очередные Съезды Советов СССР созываются ЦИК'ом СССР один раз в год, чрезвычайные Съезды созываются ЦИК'ом СССР по его собственному решению, по требованию одной из палат или же по требованию не менее двух союзных республик.

Ст. 7-я. Съезд Советов Союза избирает первую палату ЦИК'а СССР из представителей союзных республик, пропорционально населению каждой, в составе .... членов.

Вторая палата ЦИК'а образуется из представителей договаривающихся республик, а также всех входящих в их состав национальных республик, автономных национальных областей и коммун. Представители делегируются во вторую палату ЦИК ами перечисленных выше республик, областей и коммун, не больше 5-ти человек от каждой республики.

Примечание. Положение о палатах ЦИК'а СССР при сем прилагается.

Ст. 8-я. Очередные сессии ЦИК'а СССР созываются три раза в год; чрезвычайные сессии созываются по постановлению президиума ЦИК'а Союза или по требованию Совнаркома СССР, а также ЦИК'а одной из союзных республик.

Ст. 9-я. Съезды Советов и сессии ЦИК'а СССР созываются в столицах союзных республик в порядке, установленном ЦИК'ом СССР.

Ст. 10-я. Каждая из палат ЦИК'а избирает свой президиум. Первая палата избирает президиум в составе 19-ти человек, в том числе 4-х председателей.

Вторая палата избирает свой президиум в числе, определенном особо (дополнительно).

Ст. 11-я. Организация работ президиумов, размежевание функций в периоды между сессиями ЦИК'а СССР определяются особо.

Ст. 12-я. Обе палаты ЦИК'а СССР равноправны. Правительство Союза формируется обеими палатами. Законы проходят через обе палаты; законодательная инициатива принадлежит обеим палатам.

Ст. 13-я. Исполнительным органом ЦИК а Союза является Совет Народных Комиссаров СССР, избираемый на совместном заседании обеих палат ЦИК'а СССР на срок полномочий последнего, в составе:

Председателя Совета Народных Комиссаров,
Заместителей председателя,
Народного комиссара по иностранным делам,
Народного комиссара по военным и морским делам,
Народного комиссара внешней торговли,
Народного комиссара путей сообщения,
Народного комиссара почт и телеграфов,
Председателя высшего совета народного хозяйства,
Народного комиссара финансов.

Примечание. Полномочные представители союзных республик при Совете Народных Комиссаров СССР присутствуют в нем с правом совещательного голоса.

Ст. 14-я. В целях утверждения революционной законности на территории Союза, при ЦИК'е СССР учреждается Верховный Суд, к компетенции которого относится:

а) дача верховным судам отдельных союзных республик руководящих разъяснений по вопросам общесоюзного законодательства, но без права отмены или изменения решений и приговоров судебных мест республик;

б) дача заключений по требованию ЦИК'а Союза о законности тех или иных постановлений отдельных республик с точки зрения союзного договора;

в) разрешение судебных споров между республиками;

г) рассмотрение дел по обвинению высших должностных лиц Союза в преступлениях по должности.

Для объединения усилий союзных республик по борьбе с контр-революцией, при Совнаркоме Союза учреждается объединенный орган Государственного Политического Управления, председатель которого входит в СНК Союза с правом совещательного голоса.

Примечание. Военные суды при едином военном судоустройстве, едином кодексе воинских преступлений и воинском уставе, подчиняются верховным судам отдельных республик.

Ст. 15-я. Декреты и постановления ЦИК'а и СНК СССР публикуются в Собр. Узак. и Распоряж. Рабоче-Крестьянского Правительства СССР и приводятся в исполнение непосредственно по всей территории Союза. Распоряжения и постановления ЦИК'а и СНК СССР не законодательного характера, равным образом обязательные для всех органов и граждан СССР проводятся в жизнь через наркоматы Союза или правительства республик.

Ст. 16-я. Декреты и постановления ЦИК'а и СНК Союза печатаются на языках, общеупотребительных в союзных республиках (русский, украинский, белорусский, грузинский, армянский, тюркский) и опубликовываются в Собр. Узак. и Распоряжений Правительства СССР.

Ст. 17-я. Центральные Исполнительные Комитеты союзных республик опротестовывают декреты и распоряжения президиума ЦИК'а Союза в ЦИК Союза, а постановления СНК СССР — в президиум ЦИК'а СССР, не приостанавливая их исполнения.

Ст. 18-я. Распоряжения отдельных Народных Комиссаров СССР могут быть отменены ЦИК'ом СССР, его президиумом и СНК Союза, постановления же и распоряжения СНК ССС могут быть отменены лишь ЦИК'ом ССР и его президиумом.

Ст. 19-я. Постановления Народных Комиссаров СССР могут быть приостанавливаемы ЦИК'ами и президиумами ЦИК'ов союзных республик лишь в исключительных случаях, при явном несоответствии данного распоряжения союзному договору, законодательству Союза, законодательству республик или явного нарушения интересов республики; о приостановлении распоряжений ЦИК или президиум ЦИК'а союзных республик немедленно сообщает СНК СССР и соответствующему комиссару Союза ССР.

Ст. 20-я. В состав Совета Народных Комиссаров союзных республик входят:

Председатель Совета Народных Комиссаров,
Заместитель председателя,
1. Народный комиссар по военным и морским делам,
1. Народный комиссар по иностранным делам,
3. Народный комиссар внешней торговли,
4. Народный комиссар почт и телеграфов,
5. Народный комиссар путей сообщения,
6. Председатель Высшего Совета Народного Хозяйства,
7. Народный комиссар земледелия,
8. Народный комиссар продовольствия,
9. Народный комиссар финансов,
10. Народный комиссар труда,
11. Народный комиссар внутренних дел,
12. Народный комиссар юстиции,
13. Народный комиссар рабоче-крестьянской инспекции,
14. Народный комиссар просвещения,
15. Народный комиссар здравоохранения,
16. Народный комиссар социального обеспечения.

Народный комиссар по национальным делам, где таковой будет признан необходимым по конституции республики, а также, с правом совещательного голоса, управляющий ЦСУ и председатель ГПУ.

ЦИК республики может вводить в состав СНК республики, с правом решающего голоса, и других лиц, кроме Наркомов, перечисленных в настоящей статье.

Ст. 21-я. Наркоматы республик по иностранным делам, внешней торговли, финансов, а равно Высший Совет Народного Хозяйства руководствуются в своей деятельности директивами соответствующих Народных Комиссаров Союза ССР, непосредственно подчиняются ЦИК'ам и СНК отдельных республик. Перечисленные наркоматы именуются объединенными. Наркоматы республики по военным и морским делам, путей сообщения и почт и телеграфов подчинены соответствующим Наркомам Союза и именуются слитными. Пределы их починения ЦИК'ам и СНК республик устанавливаются особым Положением.

Примечание. Общее Положение об объединенных и слитных наркоматах СССР и их взаимоотношениях с наркоматами республик при сем прилагается.

Ст. 22-я. Бюджет Союза утверждается ЦИК'ом Союза, бюджеты отдельных республик утверждаются ЦИК'ами последних.

Ст. 23-я. Бюджет Союза в расходной своей части содержит расходы на слитные союзные отрасли управления, на содержание аппарата Союзного правительства и на создание особых фондов, как то: дотационного — для поддержки экономически слабых членов Союза, военного, промышленного и др.

В доходной своей части бюджет Союза состоит из доходов по общесоюзным предприятиям и имуществам, поступлений от слитных союзных отраслей управления, Госбанка, общесоюзных налогов (косвенные налоги и таможенные пошлины) и взносов отдельных республик, если последние установлены.

Примечание. От общесоюзных налогов известный процент отчисляется в бюджеты отдельных республик в размере, установленном Союзным ЦИК'ом.

Ст. 24-я. Бюджет республик в расходной своей части содержит расходы по всем Наркоматам, за исключением слитных отраслей управления, на содержание аппарата правительства республик и создание особых фондов (республиканских) промышленного, сельскохозяйственного, резервного и пр. Союзный ЦИК в праве устанавливать обязательные для республик взносы из поступлений республик в пользу Союза.

Бюджет республик в доходной своей части состоит из доходов от государственных предприятий и имуществ отдельных республик, поступлений от наркоматов, за исключением слитных отраслей управления, и налогов отдельных республик.

Ст. 25-я. Союзный ЦИК вправе отменять налоговые постановления отдельных республик, если они явно противоречат общесоюзным интересам. Перечень доходов и расходов, относимых на местные средства, определяется законодательством отдельных республик.

Ст. 26-я. В рамках кредитной системы, устанавливаемой Союзом (ст. 1 лит. «л» настоящего положения), отдельные республики в праве учреждать свои собственные кредитные установления, непосредственно подчиненные

и руководимые республиками. В органах управления общесоюзными кредитными установлениями за республикой обеспечивается возможность непосредственного участия путем назначения своих представителей.

Ст. 27-я. Все имущество и ресурсы, находящиеся на территории отдельных республик, находятся в их распоряжении, пользовании и управлении, однако, Союзу предоставляется право объявлять общесоюзными те или иные имущества, в виду их исключительно важного значения для всего Союза.

Право такого объявления принадлежит только палатам ЦИК'а СССР и Съездам Советов Союза. Если имущества, объявляемые общесоюзными, вместе с тем изъемлются из управления отдельной республики и передаются в непосредственное управление союзного органа, то республике должно быть предоставлено право участия в управлении ими и в доходах от их эксплуатации.

Ст. 28-я Образование трестов и других государственных объединений общесоюзного или междуреспубликанского характера по имуществам, не объявленным общесоюзными, допускается лишь с согласия заинтересованных республик. В существующих уже трестах и объединениях за республиками должно быть обеспечено право участия в органах управления. Равным образом, за республиками признается право свободного выхода из указанных трестов и объединений со всеми принадлежащими им предприятиями и имуществом, поскольку это право не ограничено особым соглашением.

Ст. 29-я. Промышленные и торговые объединения общественно- и частноправового характера, как то: акционерные о-ва, в том числе с участием государственного капитала, всякого рода паевые товарищества, компании и пр., приобретают право производства операций в отдельных республиках лишь с разрешения их правительств или при объявлении их правительством СССР общесоюзными. В этом последнем случае всем заинтересованным республикам должно быть предоставлено право участия в учреждении и управлении подобными объединениями.

Ст. 30-я. Граждане одной республики, переходя на территорию другой республики, пользуются всеми правами гражданства граждан данной респулики. Право принятия инострацев в местное гражданство закрепляется за отдельными республиками.

Ст. 31-я. Союз ССР имеет свой флаг, герб и печать.

Ст. 32-я. Столицею Союза ССР является гор. Москва.

Ст. 33-я. Союзные республики вносят в соответствии с настоящим договором изменения в свои конституции.

Ст. 34-я. Утверждение, изменение и дополнение союзного договора подлежит исключительно ведению Съезда Советов СССР. Для изменения ограничения или отмены статьи 35 договора требуется, сверх того, согласие всех республик, входящих в Союз.

Ст. 35-я. За каждой из союзных республик сохраняется право свободного выхода из Союза. Территория республики и ее конституция не могут быть изменяемы без ее согласия.

Ст. 36-я. Суверенитет отдельных республик, входящих в Союз, ограничен лишь в пределах, указанных в настоящем договоре, и лишь по предметам, отнесенным к компетенции Союза. Вне этих пределов каждая республика осуществляет свою государственною власть самостоятельно. Союр ССР охраняет суверенные права отдельных республик, входящих в Союз.

Положение о палатах ЦИК'а СССР

Ст. 1. Центральный Исполнительный Комитет Союза состоит из двух палат, организованных на основах договора об образовании Союза ССР.

Ст. 2. Палаты ЦИК'а Союза равноправны.

Ст. 3. Каждая из палат пользуется правом инициативы. Каждая из палат в порядке инициативы имеет право передать проект декрета или постановления для разработки и внесения затем в палату наркоматам, президиуму ЦИК'а Союза или Особой Комиссии палаты.

Ст. 4. Постановления ЦИК'а Союза (сессии его) в области законодательства и управления принимаются согласними решениями обоих палат. Постановления, принятые одной из палат, передаются на одобрение другой палаты.

Ст. 5. Все правительственные декреты и постановления, а также бюджетные, налоговые и вообще финансовые вопросы, вносятся предварительно на рассмотрение в первую палату.

Ст. 6. (1-й вариант). В случае разногласия палат по тем или другим вопросам, подлежащим их решению, таковые разрешаются в объединенном собрании палат их совместным голосованием.

„ (2-й вариант). В случае разногласия палат по тем или другим вопросам, подлежащим их решению, вопрос, возбудивший разногласие, передается президиумом ЦИК'а Союза в Согласительную Комиссию, образуемую из равного числа членов каждой палаты, и затем передается с сообщением о результатах работы Согласительной Комиссии на повторное голосование палат.

Ст. 7. Для законного состава заседания палат и объединенного их собрания требуется присутствие в них не менее половины всего числа членов каждой палаты.

Примечание. В Согласительной Комиссии требуется присутствие не менее 3/4 ее членов.

Ст. 8. Постановления палат и объединенного их собрания считаются принятыми, если за них голосовало большинство присутствующих членов палат. Постановления палат и объединенного их собрания по вопросам, предусмотренным ст. 33-й Союзного договора, признаются принятыми, если за них голосовало большинство 2/3 присутствующих членов палат.

Ст. 9. Каждая палата имеет самостоятельный президиум.

Президиум первой палаты состоит из 19-ти человек, в том числе 4 председателя ЦИК'ов союзных республик.

Количество членов президиума второй палаты устанавливается дополнительно.*

* В. И. Игнатьев, *Советский строй*. Вип. первый: *Возникновение и развитие Конституции Союза ССР*. Москва: Государственное изд., 1928, ст. 121-128.

III.

КОМЕНТАР

Юридичний Словник за редакцією Б. М. Бабія, В. М. Корецького і В. В. Цвєткова подає таку дефініцію конфедерації: «союз держав, що зберігають свою незалежність і роздільне існування, створений для певних цілей, переважно зовнішньополітичних і воєнних. К. не утворює созної держави, не має загальносоюзних органів влади, єдиної території, єдиної армії. Свої завдання К. здійснює за допомогою спец. постійних органів, в яких беруть участь представники держав, що входять до К. Ці органи можуть мати зносини з урядами держав-членів К., через яких і здійснюють свої рішення».[26]

Маючи на увазі вищенаведену дефініцію, український проєкт аж ніяк не можна клясифікувати як «конфедеральний». Він пропонує розбудову повного комплету центральних (союзних) державних установ, союзне громадянство (стаття 1-н проєкту), озброєні сили Союзу (ст. 1-к), і т. д. Це правда, він включає деякі конституційні форми, яких нема в федераціях традиційного типу (напр. відділ закордонних справ в уряді члена Союзу). Але, з другого боку, його союзна система значно тісніша як у традиційних федераціях. Що більше, проєкт не пропонує відміну існуючої керівної ролі в Союзі одної централізованої партії, згідно з резолюцією про єдність Комуністичної партії з 1919 р. Цей факт сам по собі ставить новоутворений союз поза поняттям федерації традиційного типу, за яким федералізм і керівна роля одної партії — в центрі і в союзних одиницях — несумісні.

Український проєкт буквально повторює майже всі численні (22) постанови про компетенцію Союзу в Договорі з грудня 1922 р., хоча їх централізаторський нахил різко критикував Ленін. По-перше новий «поверх» (фраза Леніна) спілки республік має бути юридичною особою на міжнародньому полі, як справжнє державне об'єднання вищого типу. Нема в проєкті слів про об'єднання в «єдину союзну державу», бо вони нагадують «єдину-неділиму» структуру старої Російської імперії, з її поглинанням складових частин.

Передбачуються, точно як у Договорі і пізнішій Конституції, такі центральні державні установи: всесоюзний з'їзд Рад, двопалатний центральний виконавчий комітет, рада народних комісарів Союзу, верховний суд і навіть союзне (об'єднане) політичне управління для справ державної безпеки. Компетенції Союзу — дуже широкі, 22 положення (Статті 1 і 2). Рада народних комісарів Союзу має складатися з голови і заступників та сімох народних комісарів: закордонних справ, військових і морських, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення (залізниць), пошт і телеграфів [за консттуцією ці комісаріяти названі

26 Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук Української РСР. Київ, 1974, стор. 348.

«загальносоюзними» і існують лише в уряді Союзу], фінансів і голови найвищої ради народного господарства (ст. 13). Такий раднарком Союзу не є, за словами Скрипника, лише «погоджувальна камера». Конституція додала ще три комісаріяти: робітничо-селянської інспекції, праці і продовольства (харчування) (ст. 37).

Відмітити треба дві основні різниці між первісним Договором і українським проєктом. Договір відносить до компетенції Союзу «установлення єдиного державного бюджету» Союзу, але теж згадує «системи загальносоюзних, республіканських і місцевих податків» (ст. 1-л). Зате в українському проєкті говориться про окремі союзні і республіканські бюджети. Вони мають бути схвалені відповідними центральними виконавчими комітетами — союзний бюджет Союзним ЦВК, республіканські ЦВК-ами республік. Бюджет республік мав би творитися з прибутків з державних підприємств та власних податків окремих республік (статті 22, 24 і 24). Таке фінансове упорядкування запевнювало б республікам фінансову і податкову автономію. Конституція таку автономію скасувала (див. далі).

Друга відмінність, більш формального і психологічного, ніж реального характеру, є в тому, що уряди окремих республік — ради народних комісарів — мають складатися не лише з 12 відомств/відділів (ст. 18 Договору) чи 11 (ст. 67 конституції), а теж з додаткових п'яти (ст. 20 проєкту). Передбачені Конституцією наркомати поділяються на два типи: (І) *об'єднані/директивні*, які є підпорядковані директивам одноіменних наркоматів Союзу: продовольства, праці фінансів, сільсько-селянської інспекції і ради народного господарства; і (II) *самостійні*, що існують лише в урядах союзних республік: землеробства, внутрішніх справ, юстиції, освіти, охорони здоров'я, соціяльного забезпечення.

Український проєкт додає ще п'ять наркоматів, що їх перша Конституція називає «загальносоюзними». З них три мають назву «злитих» і цілком підпорядковані відповідним комісаріятам Союзу; це військових і морських справ, шляхів сполучення, пошт і телеграфів. Два, закордонних справ і зовнішньої торгівлі, зараховуються до типу «об'єднаних», які «керуються в своїй діяльності директивами відповідних Народних Комісарів Союзу РСР» (ст. 20). Наявність цих відомст, особливо для закордоних і військово-морських справ мала на меті зберегти формальні атрибути державности республік і послужити — особливо для українських комуністів з огляду на населення республіки — справі леґітимізації радянського ладу на Україні. На ділі ці останні наркомати мали бути лише відділами більш-чи-менш підпорядкованими центральним комісаріятам у Москві. Все ж і під теперішню пору в урядах союзних республік існують міністерства закордонних справ (також міністерства оборони в 1944—77 рр.). Найбільш «конфедеральним» елементом українського проєкту являється «право вільного виходу» з СРСР (ст. 35). Але воно ввійшло й до Договору (ст. 26), до першої Конституції СРСР (ст. 4), другої (ст. 17), до останньої (ст. 72) і також Конституції УРСР з 20 квітня 1978 р. (ст.

69). Навіть Ленін мав сумнів щодо ефективности цього права (див. прим. 2).

Сталінська містифікація загрози «конфедералізму» була успішна. Український проєкт, як теж і білоруський (цей останній не передбачував наркоматів закордонних справ і військово-морських в урядах республік) були відкинені. Всупереч вказівкам Леніна значно поширено централізм первісного Договору — його 26 статтей зросли до 72 в першій Конституції.[27] Наприклад, коли Договір відносить до компетенції Союзу «представництво Союзу в міжнародних зносинах» (ст. 1-а), то в «Договорі» Конституції додано ще «ведення всіх дипломатичних зносин, заключення політичних і інших договорів з іншими державами» (ст. 1-а).

Коли Договір відносить до компетенції Союзу лише встановлення «системи загальносоюзних, республіканських і місцевих податків» (ст. 1-л), то Конституція (також ст. 1-л) виразно каже, що бюджети союзних республік є лише складовими частинами бюджету Союзу і що — це найважливіше — до компетенції Союзу належить «вирішення справи додаткових податків і зборів для формування бюджетів союзних республік». Один юрист того часу відмічує «надзвичайно широкі права» Союзу в бюджетній ділянці.[28] Інший автор стверджує, що «фінансовий централізм в Союзі» включає не лише потребу дозволу Союзу на додаткові податки для республік, але й на їхні зовнішні і внутрішні позики. «Так далеко в відношенні централізації податків не йде й найбільш централізована федерація — Німеччина, якої Ваймарська Конституція дозволяє краям установлювати свої податки».[29]

Процес зросту централізму не припинився і після остаточного схвалення Другим Всесоюзним з'їздом 31 січня 1924 р. Б. Бабій пише, що «окремі прихильники проекту ,,автономізації'' під впливом критики В. І. Леніна на словах відмовилися від цього проекту, а на практиці неправильні ідеї ще тяжіли над ними, внаслідок чого і далі вносилися, по суті, ,,автономістські'' пропозиції».[30] Ці пропозиції не тільки вносилися, але й здійснювалися, і не лише шляхом формальних змін. Український радянський юрист, В. К. Дябло, пише, що крім «формальних змін [перша] Союзна Конституція зазнала низку значних змін способами, що були непередбачені в самій конституції . . . Особливо важне значення має перетворення конституції шляхом практики вищих державних органів». В ділянці кримінального законодавства «лише до середини 1925 року» видано «понад 40» законів, які поширили компетенцію Союзу. «Поширення компетенції Союзу за ра-

---

27 Див. *История Советской Конституции (в документах) 1917—1956*. Москва, 1957, стор. 394—398, 458—473.

28 Д. А. Магеровский, *Союз Советских Социалистических Республик (Обзор и материалы)*. Москва, 1923, стор. 36.

29 М. А. Ваксберг, *Правовое положение союзных республик — членов СССР*. Иркутск, 1925, стор. 14—15.

30 *Союз РСР і роль України в його творенні,* стор. 190.

хунок союзних республік» мало місце в області регулювання споживчої, житлової і сільсько-господарської кооперації, цивільного і трудового законодавства і т. д.[31] На думку цього автора «найбільш значне поширення компетенції Союзу за рахунок компетенцій союзних республік сталося не в силу будь-яких законів, а внаслідок повсякденної практики об'єднаних наркоматів». Ці об'єднані наркомати Союзу мали видавати лише «загалні директиви» для одноіменних наркоматів союзних республік. Одначе через практику видавання численних циркулярів, інструкцій і розпоряджень вони перетворилися «в управленческие, а не директивные ведомства».[32]

Б. М. Бабій цитує з листа Сталіна до членів і кандидатів ЦК РКП(б) в лютому 1923 р., що «було б бажано, щоб з ініціятиви республік [!!?] було збільшено кількість об'єднаних наркоматів і, зокрема, щоб були об'єднані наркомати освіти, внутрішніх справ, юстиції, охорони здоров'я і соціального забезпечення».[33] Вже Дябло констатує «деяке поширення компетенцій Союзу» в предметах ведення необ'єднаних наркоматів;[34] згодом усі ці відомства втратили свій «незалежний» статус.

Наприкінці варто згадати характерний погляд американського автора одної з найкращих не-радянських ранніх книжок про СРСР (з текстами багатьох конституційних актів, декретів про організацію автономних республік і офіційних резолюцій тощо, від 1917 до 1928 років). Він уважає, що «відбудова Російської імперії більшовицькими провідниками була неабияким досягненням». Він запевняє, що «соціяльні теорії» не зміняють «основи поведінки людей». Тому, на його думку, «цілком природним [було] для БІЛЬШОВИЦЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ придбати під свою владу Україну, Білорусь, Кавказ, Середню Азію, так само як для міцної нації, громади, корпорації, чи особи — старатися про збільшення могутности». Йому лише тяжко зрозуміти, «чому, в Росії, обставини справи не були чесно і відверто виявлені, замість очевидної спроби затьмарити повну відбудову імперії».[35] Один вчений з де-колонізованої Індії, що вивчає федеральні структури, уважає, що Радянський Союз не можна вважати прикладом «функціонального федералізму» з уваги на максимально централізовану систему державного апарату. На його думку, «федеральна форма» в СРСР є навіть не «формою», радше «обманом» [sham], бо ж в дійсності «реальна» влада є там в руках «надзвичайно централізованої ієрархії Комуністичної партії».[36]

---

31 *Судебная охрана конституций в буржуазных государствах и в Союзе ССР*. Москва: Юридическое издательство НКЮ РСФСР, 1928, стор. 26, 37—38.

32 *Там же,* стор. 39.

33 *Цит. вище твір,* стор. 190.

34 *Цит. твір,* стор. 40.

35 Walter Russell Batsell, *Soviet Rule in Russia*. New York, 1929, pp. 270—271.

36 Ramesh Dutta Dikshit, *The Political Geography of Federalism*. New Delhi, 1975, p. 24.

Любомир Винар

ГОЛОВНИЙ ПЕРІОД НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТИ ОЛЕГА КАНДИБИ: 1931—1940

Після одержання докторату в 1930 році, Олег Кандиба віддає себе повністю науково-дослідчій і педагогічній високошкільній праці. Без перебільшення можна ствердити, що цей час до вибуху Другої світової війни є золотою добою його наукової діяльности і творчости, яка охоплювала різні країни в Европі, а також в 1938 році Америку. В тому часі Олег Олександрович співпрацює в різних наукових установах, публікує свої наукові праці в престижевих міжнародних наукових виданнях, бере участь в різних наукових з'їздах, провадить систематично свої археологічні дослідження і в міжнародньому науковому житті здобуває собі авторитет здібного, молодого археолога-спеціяліста европейської неолітичної кераміки. Якщо взяти до уваги, що цей період охоплював приблизно дев'ять років його діяльности — тоді можна прийти до висновку, що О. Кандиба в короткому часі дав тривалий науковий вклад в українське наукове і міжнародне життя і став видатним українським науковцем.

Не можна переочити, що його наукова праця розвивалася паралельно із його поетичною творчістю і суспільною, культурницькою і політичною діяльністю в 1930-их роках. Ці різні ділянки активности О. Кандиби часто були внутрішньо між собою пов'язані. Наприклад, існує безпосередній зв'язок між його археологічною працею і тематикою деяких поезій Ольжича. Подібно справа мається з його науково-організаційною і суспільно-політичною діяльністю в тому періоді. На увазі маємо його ініціятиву в організації Українського Наукового Інституту в Америці. Таких прикладів можна б знайти більше.

Реконструкція і насвітлення наукої діяльности О. Кандиби до 1940 року є доволі важка з огляду на брак повної архівної та іншої документації його праці. Проте віднайдені нами нові архівні джерела і інші матеріяли дозволяють на повніше насвітлення головного періоду наукової діяльности і творчости Олега Олександровича.

Головну добу наукової діяльности О. Кандиби можна умовно поділити на два хронологічні суб-періоди. Перший охоплює роки 1931 до 1937 включно і в ньому домінує його науково-дослідча і високошкільна педагогічна діяльність. Другий суб-період триває від 1938 року до початку 1940 і в ньому висувається на перше місце науково-організаційна праця О. Кандиби, яка охоплює творення наукових і освітніх силових центрів розбудови української національної культури. Очо-

лення О. Кандибою Культурної Референтури Проводу Українських Націоналістів в 1937 році має безпосередній вплив на цей суб-період його діяльности. Звичайно ця хронологічна періодизація наукової діяльности О. Кандиби є умовна — ці два суб-періоди в деяких ділянках його праці себе покривають і не творять замкненої цілости. Тому не менш важливим, на нашу думку, є визначити головніші ділянки його діяльности, які заслуговують на окреме вивчення. Тут в першу чергу треба згадати його наукову творчість, його співпрацю з американськими науковими установами від 1932 до 1938 років, і його організацію Українського Наукового Інституту в Америці. Ці ділянки його наукової діяльности розглядаємо в окремих підрозділах нашої праці. На окрему увагу заслуговує рівночасно його редакційна праця наукових і науково-популярних видань і його вклад в розбудову окремих ділянок української культури, які були пов'язані посередньо або безпосередньо із науковими зацікавленнями О. Кандиби, з його розумінням української науки в контексті розбудови української національної культури.

Як бачимо хронологічна і предметна-«тематична» періодизація «золотої доби» наукової діяльности О. Кандиби себе доповнюють і дуже часто зазублюються. Вони віддзеркалюють многогранність і багатовимірність наукової праці молодого і вийнятково здібного українського ученого.

Розгорнення наукової праці: 1931—1932

Дмитро Дорошенко у своїй доповіді про здобутки українського наукового життя на еміґрації, виголошеної на відкритті «Другого українського наукового з'їзду в Празі» в березні 1932 року, згадує про дослідження О. Кандиби разом із відзначенням праці «молодих дослідників»-археологів Я. Пастернака, Л. Чикаленка і І. Борковського.[55] Ще докладніше про наукову діяльність молодого археолога говорив на тому самому з'їзді Вадим Щербаківський, який відмітив його наукові друковані праці, його студії неолітичної культури на Україні і наукові реферати О. Кандиби на форумі Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.[56] Українські видатні науковці вже на початку 1932 року уважали 25-літнього Кандибу за поважного і здібного археолога і ставили його наукову діяльність поруч наукової праці його старших колеґ Я. Пастернака, Л. Чикаленка та інших. Ця оцінка молодого науковця видатними українськими вченими із старшого покоління була зовсім справедлива і об'єктивна. Чеські наукові установи і археологи також цінили працю молодого українського науковця і матеріяльно піддержували його археологічно-дослідну працю.

---

[55] Д. Дорошенко, «Наукова праця української еміґрації за десять років (1922—1931), *Тризуб* (Париж), ч. 16, 1932, стор. 10.

[56] В. Щербаківський, «Праця в галузі археолоґії», *2. Український Науковий З'їзд у Празі,* Прага 1934, стор. 52—53.

У лютому 1931 року О. Кандиба одержав від Слов'янського інституту в Празі (Slovanský ústav) поважну наукову стипендію в сумі двох тисяч чеських корон на студійну пοродож в Німеччину і Австрію для збирання матеріялів для його дальших студій культури неолітичної кераміки. У тому часі Слов'янський інститут очолював його колишній професор Любор Нідерле, який повністю піддержав наукову працю свого бувшого студента і здібного молодого археолога.[57]

На основі звіту д-ра О. Кандиби про використання дотації Слов'янського інституту[58] доволі точно можемо відтворити хронологію його наукової поїздки і праці в 1931 році та подати інформації про її висліди. На нашу думку, 1931 рік до певної міри був переломовим в науковій діяльности О. Кандиби, якщо ідеться про його зв'язки та співпрацю з европейськими археологами і науковими установами, а також публікацію його наукових праць в поважних наукових періодиках.

У звіті О. Кандиби читаємо, що між 26 березня і 8 квітня він перебував у Відні, де вивчав різні неолітичні пам'ятки в передісторичному відділі «Naturhistorisches Museum», зокрема археологічний матеріял із Семигородщини, Шипинців на Буковині із Городниці в Галичині. Цікаво відмітити, що про цей побут у Відні О. Кандиби згадує у своїх спогадах Павло Маценко. Він пише про Олега, як «зрівноважену, скупу на слова й певну себе молоду людину» і рівночасно згадує один цікавий епізод, який характерний для наукової його праці. Маценко пише: «Працюючи в музеї, він завжди знаходився в піднесеному настрої. Якось повернувся з музею схвильованим і видивившись на мене сказав: „Я вже не можу стерпіти, але прошу затримайте це, що скажу, тільки для себе. Можете собі уявити, сьогодні тутешний славний кустос так міг страшенно помилитися! Він показував клясифіковані ним збірки й про одну з них сказав, що вона походить з 1000 року перед Христом . . . А я її перед тим оглянув і записав собі, що вона напевно походить з 2000 року перед Христом. Подумайте, такий учений помилився на 1000 років"».[59]

---

[57] Слов'янський інститут в Празі був створений за ініціятивою чеського президента Томаса Масарика в 1920 році. Першим головою С.І. був проф. Л. Нідерле (до 1932 року включно). При Інституті була створена «Слов'янська бібліотека», одна із найбагатших наукових бібліотек у Східній Европі. Про діяльність Слов'янського Інституту див.: «Slovanský ústav», *Ottův Slovník Naučny Nové Doby. Dodatky...* Praha, 1939, p. 1406.

[58] Про одержання стипендії д-ром Кандибою від Слов'янського інституту подано в річнику *Slovanský ústav,* vol. 4, 1931, p. 78. Звіт О. Кандиби про його діяльність міститься в тому самому томі. Див.: «Zpráva Dra Oleha Kandyby o užiti studijní podpory», *op. cit,* p. 113. Повний текст звіту в чеській і його український переклад зладжений д-ром М. Антоновичем поданий в «Додатках», ч. 4.

[59] Павло Маценко, «Олег Кандиба», *Новий шлях* (Вінніпеґ, ч. 100 (22 грудня) 1945. Маценко пише, що про приїзд Олега до Відня повідомив його окремою листівкою Олесь. Видно, що батько Олега пильно слідкував за його науковою працею.

Як бачимо молодий археолог також емоційно реаґував на деякі археологічні проблеми і це свідчить, що він цілим своїм єством був захоплений своїми археологічними і науковими дослідженнями.

З Відня поїхав Олег до Берліну, де перебував від 1 травня до 1 липня 1931 року, досліджуючи археологічні пам'ятки в «Märkisches Museum» і «Museum für Völkerkunde» (передісторичний відділ). У Берліні він, як згадував, мав можливість опрацьовувати матеріял з різних сторін середньої і південносхідньої Европи, а зокрема зосередив свої досліди над вивченням пам'яток із Шипинців на Буковині та з Кукутені в Молдавії. Опісля протягом трьохтижневої поїздки відвідав музеї в Штральзунд, Росток, Любек і Гамбурґ з метою, як згадував, ознайомитися з передісторією нордійської области.

У вищезгаданому звіті О. Кандиба вказує на важливість його археологічних досліджень у Відні і Берліні, завдяки яким він міг установити тісний зв'язок між культурою мальованої кераміки в Україні і в південносхідній Европі. Частинні результати його наукових досліджень, О. Кандиба друкує в поважному чеському журналі «Огляд передісторичний»[60] і в серійному науковому виданні «Пам'ятки археологічні».[61] Отже в 1930 і 1931 роках він започатковує свою співпрацю в поважних наукових серійних виданнях. Наукову творчість О. Кандиби до 1940 року обговорюємо в окремій частині нашої праці.

На окрему увагу заслуговують наукові зв'язки Олега Олександровича в тому часі. З його статтей знаємо, що в 1931 році він тісно співпрацював з своїм колишнім професором А. Стоцьким, який тоді очолював Археологічний інститут в Карловому університеті,[62] а також з д-р Ю. Неуступним з Народнього Музею в Празі. Також він тісно співпрацює з українськими науковцями Я. Пастернаком і Ю. Полянським із Львова, австрійськими вченими Й. Баєром і Е. Бененґером з Відня, німецькими професорами П. Шмідтом і В. Унверзактом з Берліну та іншими науковцями.[63] Також у 1932 році О. Кандиба нав'язав тісну співпрацю з американськими археологами і американськими науковими установами, яка тривала майже повних п'ять років. Цей субперіод його науково-дослідчої праці обговорюємо в окремому підрозділі нашої розвідки.

Як бачимо в ранніх 1930-их роках О. Кандиба зумів розбудувати свої зв'язки і нав'язати тісну співпрацю з европейськими і американськими науковцями і науковими установами. Це свідчить позитивно про його науково-організаційні здібности. Вже тоді О. Кандиба був респектований неукраїнськими і українськими науковцями, як здібний

60 Oleh Kandyba, „Kamenné nástroje neolithické malované keramiky v Haliči", *Obzor praehistorický*, vol. IX, 1930—35, pp. 32—56.

61 Oleh Kandyba, „Trypilské památky ve sbírkách Archeologického ústavu Karlovy university", *Památky archeologické*, vol. II, 1932, pp. 35—38. (Також окрема відбитка).

62 O. Kandyba, *op. cit.*, p. 3.

63 O. Kandyba, „Kamenné nástroje...", *op. cit.*, p. 52.

і видатний археолог і специяліст від неолітичної мальованої кераміки в Европі.

У червні 1932 року О. Кандиба перевів рятункові розкопи чотирьох кістякових поховань ранньої бронзової доби в Кобилісах біля Праги. Його короткий звіт про ці розкопи знаходимо у вже згаданому чеському виданні «Пам'ятки археологічні».[64] Беручи до уваги всі його інші наукові і культурні зайняття, можна ствердити, що він був винятково запрацьованою і зайнятою людиною.

У зв'язку з науковою діяльністю Олега Кандиби важливо відзначити його безпосереднє зацікавлення в популяризації археології, як науки і археологічних знахідок в популярних українських і чеських часописах і журналах у формі коротких інформаційних статтей.[65] Уже в 1931 році Олег звертається до редакції львівського часопису «Новий час» і пропонує свою співпрацю. Д-р Мирон Коновалець, редактор «Н.Ч.» відписав молодому археологові, що приймає його пропозицію «в справі фахових нарисів з української передісторичної минувшини» і «за них редакція платитеме Вам гонорар». Рівночасно він зазначував в цьому листі, щоб нариси були «по змозі як найкоротші, бо лише такі читачі найрадше читають».[66]

Подібну співпрацю зав'язав Кандиба з празьким ілюстрованим тижневиком «Pestrý týden», в якому друкував свої популярні статті на різні археологічні теми.[67] Свої інформаційно-популярні статті з археологічною тематикою О. Кандиба містив в інших популярних чесь-

---

64 Oleh Kandyba, „Únětické hroby z Kobylis", *Památky archeologické,* op. cit., p. 46-47. Дві популярні статті О. Кандиби про ці розкопи появилися також в чеських часописах: Dr. O. Kandyba, „Na stopě pravěkých lupičů", *Pražský ilustrovaný spravodaj,* nr. 47 (573), 20. XI. 1931 («На сліді старовинних розбійників»); „Z nových výzkumu praehistorického odděleni Národního musea v Praze: Gallské památky", *Pestrý týden,* 16. I. 1932 («Із нових дослідів передісторичного відділу Народнього музею: ґаллійські пам'ятки»). Коротка стаття за підписом K. O. появилася в Večerní České Slovo, 27. XI. 1931. Правдоподібно це була стаття О. Кандиби. Треба згадати, що перші дві статті О. К. є ілюстровані. Також про розкопи Кандиби згадується в статті «Čím bylo v poslední době nejvíc obohác̆eno praehistorické oddělení Národního musea v Praze», *Národní politika,* 16. I. 1932.

65 Цікаво згадати, що автор першої статті про наукову діяльність О. Кандиби, на основі популяризації О. Кандибою археологічної тематики в популярних виданнях, приходить до висновку, що «д-р О. Кандиба ніколи не був кабінетним ученим і свої знання передавав широким колам населення». Див.: Проф. Д., «Пам'яті археолога д-ра Олега Кандиби», *цит. пр.,* стор. 6. Опрацювання О. Кандибою популярно-археологічних статтей не має нічого спільного з «кабінетним» чи «не кабінетним» стилем наукової роботи археолога, а крім того археологічна метода досліду є інша від других дисциплін і такі висновки автора незрозумілі без додаткового пояснення.

66 Лист М. Коновальця до О. Кандиби від 26 серпня 1931 р. Копію цього листа я одержав від д-ра Дм. Штогрина, за ще складаю йому щиру подяку. «Новий час» — львівський ілюстрований щоденник був одним із найпопулярніших українських часописів в Галичині.

ких та інших виданнях. Він ішов слідами своїх старших колег-археологів, зокрема Я. Пастернака, який також містив багато інформативних статтей із археологічною тематикою в українській і неукраїнській пресі. Популяризація наукових археологічних досліджень серед читачів популярних газет і журналів вказує на те, що О. Кандиба хотів познайомити ширші кола громадянства з науковою археологічною та історичною тематикою.

Активна участь О. Кандиби в наукових з'їздах становить окрему і важливу ділянку дослідження його наукової діяльности в даному періоді. На увазі маємо його участь в організованому українському і міжнародному науковому житті, яка проявлялася головно у виголошуванні О. Кандибою наукових доповідей на різних наукових форумах, а також його участь в обговоренні наукових рефератів інших доповідачів.

У березні 1932 року в Празі відбувся «Другий український з'їзд», організований Українським Науковим Комітетом в Празі, як надбудовою українських еміграційних наукових установ і репрезентанта українського наукового життя на міжнародному форумі Інституту міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй. Без перебільшення можна ствердити, що Перший і Другий українські наукові з'їзди в Празі (1926 і 1932) були найвидатнішими загальними українськими науковими з'їздами в Західній Европі до вибуху Другої світової війни.[68]

У списках членів Другого наукового з'їзду О. Кандиба є записаний, як «Асистент при Катедрі Археології УУ в Празі».[69] Він виголосив дві доповіді, а також брав активну участь в обговоренні наукових рефератів інших доповідачів. Першу доповідь н. т. «Розвиток української мальованої неолітичної кераміки» О. Кандиба виголосив

---

[67] Лист д-ра Маркалюса, головного редактора тижневика «Pestrý Týden» до О. Кандиби від 3 листопада 1931 року. В чеському виданні О. К. помістив такі статті: «Gallové a svět antický», vol. 7, 1932; «Gallské památky», О. Кандиба містив свої популярні статті також у інших чеських журналах і часописах з яких згадаємо « Večerní české slovo», «Pražský illustrovaný zpravodaj», «Domov a svět». Назви деяких статтей в цих виданнях подані в бібліографії Дм. Штогрина, яка друкується в «Українському Історику». На нашу думку слід розділити наукові праці О. Кандиби від інформаційних статтей з археологічною тематикою. Деякі з цих статтей знаходяться в архіві п. Катерини Лазор в Торонті, які передано до Архіву У.І.Т. (секція: О. Кандиба).

[68] Доволі докладні інформації про діяльність Українського Академічного Комітету в Празі знаходимо в праці Симона Наріжного, *Українська еміґрація,* стор. 193—195. Докладні звідомлення про сесії і доповіді цих двох з'їздів знаходимо в двох виданнях Українського Академічного Комітету: *Український Науковий з'їзд в Празі, 3—7 жовтня 1926.* Прага, 1926; *2. Український Науковий З'їзд у Празі,* Прага, 1934.

[69] «Список учасників 2. Українського Наукового З'їзду», *2. Український Науковий З'їзд в Празі,* цит. пр., стор. 10.

21 березня на форумі Підсекції археології та історії мистецтва, яку на з'їзді очолював Вадим Щербаківський. У доповіді археолог подає свою клясифікацію еволюції української мальованої кераміки і її типологію (він визначує шість основних керамічних форм) і приходить до висновку, що розвиток української мальованої кераміки є безперервний, органічний і безсумніву дуже довгий».[70] Цікаво відмітити, що Володимир Січинський у дискусії ствердив велику вагу типології О. Кандиби і встановлення еволюції мальованої кераміки для мистецької аналізи.

У пообідній сесії з'їзду того самого дня О. Кандиба виголосив другу доповідь н. т. «Українська мальована кераміка в европейському неоліті», в якій доказував спорідненість української кераміки з молдавською і семегородською, які творять разом «вищу спільноту: українсько-румунську область». Дальше Кандиба обговорює два хронологічні ступні «А» і «В» в розвитку української і европейської мальованої кераміки.[71]

Також треба згадати коротко про обговорення О. Кандибою інших доповідей виголошених на тому з'їзді. Для прикладу згадаємо його критичні зауваги до доповіді Я. Пастернака п. н. «Унетицька культура в Галичині» в якій археолог доводив, що розкопані ним гроби в Поланах Золочівського повіту є безсумнівно пам'ятками унетицької культури молодшої фази (прибл. 17 стол. перед Христом). Кандиба відкинув цю гіпотезу Пастернака і доказував, що розкопане гробовище не належить до унетицької культури, а «може бути мова тільки про окремі подібні вияви одної доби».[72] В обговоренні доповіді Ів. Раковського н. т. «Походження Слов'ян і українського народу зокрема з антропологічного погляду», О. Кандиба твердив, що археологічні джерела заперечують твердження Раковського про суцільність населення енеоліту. Також висловлює свої критичні погляди відносно доповіді І. Борковського н. т. «Погляди на походження білопотоцької культури» і висуває гіпотезу, що ця культура приходить аж після мальованої кераміки.

Обговорення наукових доповідей видатних українських археологів і антропологів, вказує на те, що О. Кандиба критично підходив до різних гіпотез і також мав власні скристалізовані археологічні концепції і не вагався на форумі наукових конференцій ставити свої власні гіпотези та наукові висновки. Тоді він мав всього 25 років.

---

[70] Д-р О. Кандиба, «Розвиток української мальованої неолітичної кераміки», *цит. пр.*, стор. 141. В додатку ч. 5 подаємо повне резюме доповіді О. Кандиби з огляду на рідкість видання, в якому вона друкувалася, і взагалі нечисленність матеріялів про наукову діяльність і творчість науковця.

[71] О. Кандиба, «Українська мальована кераміка в европейському неоліті», *2. Український Науковий З'їзд у Празі,* стор. 141—142. Повний текст резюме доповіді О. Кандиби подаємо в додатку ч. 6.

[72] *Цит. пр.*, стор. 141.

Також треба згадати, що з нагоди Другого українського з'їзду в Празі відбулася зустріч українських письменників в якій О. Кандиба-Ольжич брав активну участь. У тому часі він був уже відомим українським поетом і культурним діячем.

Тісні зв'язки і співпраця О. Кандиби з провідними українськими письменниками і діячами культури мали велике значення в діяльности О. Кандиби в 1930-их і 1940их роках, в яких він очолював Культурну Референтуру ПУН і розбудовував українське наукове та культурне життя. Це саме можна сказати про його співпрацю з провідними студентськими діячами і ЦЕСУС-ом, бо українській молоді та

Зустріч письменників з нагоди II Українського Наукового З'їзду в Празі, березень 1932 року. Стоять: Мухін, О. Ольжич, Є. Маланюк, М. Чирський, Улас Самчук. Сидять: В. Коритникова-Равичева (з дому Валя Макаренко), Марина Антонович.

студентам Кандиба присвячував велику увагу і ця ділянка його діяльности заслуговує на окреме дослідження.[73]

У 1932 році Олег Олександрович продовжував свою співпрацю з Українським Історично-Філологічним Товариством в Празі, на форумі якого виголосив декілька наукових доповідей пов'язаних з його археологічною працею.[74] Без перебільшення можна ствердити, що в

---

[73] Короткі інформації про співпрацю О. Кандиби з українськими студентами знаходимо в праці Марка Антоновича, *Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1921—1945).* Мюнхен: Українське Історичне Товариство (Серія монографії ч. 4), 1976, стор. 34, 39, 44.

[74] Докладний реєстр доповідей О. Кандиби, виголошених на форумі УІФТ в Празі, знаходимо в праці С. Наріжного. До 1936 року на засіданнях Товариства він виголосив 15 доповідей. Тут подаємо їх назви, які характеризу-

тому часі і пізніших роках О. Кандиба найтісніше співпрацював із УІФТ, яке стало одним із найповажніших осередків українських наукових сил в Західній Европі.

У серпні 1932 року (від 1 до 6) в Лондоні відбувся Перший Міжнародний Конґрес Передісторичних і Протоісторичних Наук (The First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences), в якому активну участь взяв О. К., виготовляючи наукову доповідь «Дністро-Дунайська неолітична область».[75]. Це був значний успіх молодого українського археолога на міжнародному науковому форумі.

Декілька слів про характер і «ораторський стиль» доповідей науковця. О. Кандиба виголошував свої наукові доповіді ляпідарним науковим і як згадував, М. Антонович, «прозорим стилем».[76] Говорив він коротко, ясно і це робило позитивне враження на слухачів. Цю ляпідарність вислову О. Кандиби зауважуємо також в його поезії та інших ділянках його діяльности.

ють його наукові зацікавлення в даному часі: 1) «Археологічні досліди на Галицькому Поділлі в 1928 та 1929 рр.»; 2) «Камяні вироби неолітичної кераміки в Галичині»; 3) «Розкопи гальського кладовища в Празі»; 4) «„Бінокллі" Трипільської культури»; 5) «Археологічні розкопи американців у Юґославії 1932 р.»; 6) «Розкопи Чехо-Словацького Державного Археологічного Інституту 1932 р. на Словаччині»; 7) «До неолітичної орнаментики Дністро-Дунайської области»; 8) «Подорож подунайських археологів по Юґославії 1933 р.»; 9) «Оббігова спіраля в орнаментиці Дністро-Дунайської области»; 10) «Розкопи Чеського Археологічного Інституту в літі 1934 р.»; 11) «Шипинське селище Трипільської культури»; 12) «Старчевська фаза середньодунайського неоліту»; 13) «Розкопи Чеського Національного Музею 1935 р.»; 14) «До відносної хронольоґії европейського неоліту»; 15) «Техніка посудини на ніжці подунайського неоліту». С. Наріжний, *15 літ діяльности Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923—1938),* цит. пр., стор. 11—12. Цікаво підкреслити, що відносно кількости виголошених доповідей в Товаристві, О. Кандиба перевищав свого старшого колегу-археолога І. Борковського, який за цей час виголосив лише 7 доповідей (*цит. пр.,* стор. 11). Більшість наукових доповідей О. Кандиби пропали у воєнних заверухах, а деякі збереглися в родинному архіві Катерини Лазор, був. дружини О. Кандиби. Його остання вичислена доповідь «Техніка посудин на ніжці подунайського неоліту» видруковано в Українському Історику, ч. 1—4, 1985.

[75] Oleh Kandyba, "The Dniestro-Dunubian Region," *Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, August 1—6, 1932,* London: Oxford University Press, 1932, p. 27. Це резюме доповіді О. Кандиби виголошеної на конґресі. Виринає питання чи О. К. поїхав до Лондону і відчитав цю доповідь? Уважаємо, що його доповідь відчитав хтось інший. До 20 серпня 1932 року О. Кандиба брав участь в американській археологічній експедиції до Юґославії. Сумнівно, щоб він перервав свою археологічну працю і виїхав до Лондону. Обширнішу інформацію про цей конґрес подано в статті "International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences," *Nature,* vol. 192, March 26, 1932, pp. 479—480.

[76] Лист Марка Антоновича до Л. Винара від 24 серпня 1984 року.

Осінню 1932 року О. Кадиба взяв участь в археологічних розкопах печери Доміка на Словаччині, які переводив д-р Й. Бем (J. Böhm) з рамені чеського Державного Археологічного Інституту.[77] В тому часі він тісно співпрацював з вищезгаданим інститутом і видатними чеськими археологами. Не має сумніву, що д-р Карло Бухтела (Karel Buchtela), директор Інституту, високо цінив науково-дослідчу працю О. Кандиби і доволі часто запрошував його брати участь в археологічних експедиціях чеських археологів.

Завдяки зв'язкам і співпраці О. Кандиби з чеськими науковими установами, в 1932 році він зав'язує співпрацю з Американською Школою Передісторичних Дослідів та іншими американськими науковими установами, які улаштовували наукові експедиції американських археологів в Европі. Співпрацю Кандиби з американськими науковими установами і археологами, обговорюємо в наступному розділі нашої праці.

У тому часі Олег Кандиба був асистентом при катедрі археології в Українському Вільному Університеті і допомагав проф. Вадимові Щербаківському у веденні його археологічного семінара. О. Оглоблин писав, що В. Щербаківський «створив свою наукову школу, й серед учнів його були визначні археологи, як приміром Др. Олег Кандиба».[78] Ми знаємо, що О. Кандиба був студентом і асистентом В. Щербаківського в УВУ, але не маємо відповідної документації, що він зачисляв себе до «школи» Щербаківського і поділяв його головні концепції передісторичного розвитку України.[79] В наукових працях О.

---

[77] Про цю археологічну експедицію в Словаччині доповідав О. Кандиба в УІФТ в Празі. Див. примітка ч. 74. Додаткові інформації знаходимо в чеській газеті «Večerní České Slovo» (том XIV, ч. 294 за 27 грудня 1932), в якій появилася анонімна інформативна стаття п. н. «Podzemní svatyně pravěkého člověka v Domici» (Підземна святиня передісторичної людини). Існує правдоподібність, що автором цієї статті був О. Кандиба, який співпрацював в цій чеській газеті. Її стиль писання подібний до інших інформативних статтей археолога. Гіпотезу Дм. Штогрина, основану на деякій словацькій газетній інформації, мовляв О. Кандиба брав участь в археологічних розкопах на Словаччині «в ролі заступника і секретаря Американської Археологічної Школи», у світлі доступної нам документації, треба відкинути. Не має жадних джерельних матеріялів, які вказували б на те, що Кандиба був «секретарем» цеї здогадної американської школи. Гляди Дм. Штогрин, «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича», *цит. пр.,* стор. 65.

[78] О. Оглоблин, «Вадим Михайлович Щербаківський», *Вістник,* ч. 3 (89), 1956, стор. 19.

[79] У попередній статті автор цеї розвідки писав, що наразі немає докладної і безпосередньої документації про студії О. Кандиби в УВУ. Див. Любомир Винар, «Наукова діяльність д-ра О. Кандиби», *Український Історик,* ч. 1—4, 1985, стор. 58. Тепер нам пощастило віднайти нові архівні матеріяли, які дозволяють зробити певні уточнення. В родинному архіві Кандиби (пані К. Лазор) віднайдено рукописи Олега Кандиби з його університетських студій в УВУ в проф. В. Щербаківського. Ці записки переважно писані олівцем, а частинно чорнилом. Крім тексту вони містять деякі його

Кандиби не знаходимо поважнішої згадки про його мниму приналежність до згаданої школи. Також не можемо переочити, що свій докторат О. Кандиба одержав на Карловому університеті і був тісно пов'язаний з чеськими археологами. Можливо, що в майбутньому знайдемо відповідні матеріяли, які піддержали б гіпотезу про членство О. Кандиби в «археологічній школі» Щербаківського. Не зважаючи на неповну і незадовільну документацію в цім питанню, знаємо, що О. Кандиба поважав В. Щербаківського за його наукову і високошкільну педагогічну працю. У ранніх 1930-их роках д-р О. Кандиба був визнаний українськими і неукраїнськими науковцями за здібного і видатного археолога, спеціяліста в ділянці мальованої неолітичної кераміки в Европі.

Співпраця Олега Кандиби з американськими науковими установами

Наукові зв'язки і співпраця О. Кандиби з американськими науковими установами і ученими в роках 1932—1939, становить вийнятково важливу ділянку його наукової діяльности в тому часі. Беручи до уваги, що до 1939 року зв'язки українських учених, які проживали в Европі, з американськими науковими установами майже не існували або були випадково-принагідні, семилітня співпраця О. Кандиби з американськими вченими у цьому відношенні унікальна і заслуговує на окреме обговорення. Розмір цієї розвідки дозволяє нам зупинитися лише на головних моментах цеї наукової праці, яка охоплювала три головні ділянки: археологічно-дослідчу працю, високошкільно-педагогічну діяльність і публікацію його наукових праць в американських наукових виданнях.

Без перебільшення можна ствердити, що О. Кандиба своїм знанням і поведінкою здобув повне признання американських науковців і наукових американських установ і музеїв. У тому періоді наукової діяльности д-ра О. Кандиби можна про нього говорити, як вийнятково здібного молодого археолога з міжнародною науковою репутацією.

археологічні рисунки. На основі цих матеріялів знаємо, що О. Кандиба в академічному році 1925/26 слухав курс Щербаківського «Доба мандрівки народів до князівської доби на Україні», а в 1926/27 акад. році «Кам'яна доба на Україні». В акад. році 1928/29 також слухав виклади Щербаківського н. т. «Бронзова доба на Україні», і «Культура мальованої кемаміки». Також ми віднайшли записки О. Кандиби, які відносяться до археологічного семінаря Щербаківського в УВУ за 1929 рік. Віднайдено рівночасно записки О. К. з археологічних вправ, які провадив проф. В. Щербаківський в УВУ. Отже, тепер без найменшого сумніву, можна ствердити, що Олег Кандиба був студентом В. Щербаківського в УВУ в 1920-их роках. Віднайдено нові архівні матеріяли, які значно поширюють джерельну базу до вивчення університетських студій О. Кандиби і дозволяють зробити певні хронологічні уточнення. На цьому місці складаємо щиру подяку п. К. Лазор з Торонта за її допомогу і передання нам архівних матеріялів, що відносяться до академічної і науково-дослідної діяльности археолога.

Реконструкція даного «американського періоду» наукової діяльности Олега Олександровича основана головно на новонайдених архівних матеріялах, свідченнях американських співробітників археолога, і на відповідній науково-інформативній американській літературі.

Треба також підкреслити, що ця доба наукової праці О. Кандиби досі була майже недосліджена, а в працях українських авторів вона неповно або дуже часто невірно відтворена.

Першу офіційну згадку про співпрацю О. Кандиби з американськими науковими установами в 1932 році знаходимо в Бюлетені Американської Школи Передісторичних Дослідів (дальше цитуємо, як АШПД) з 1933 року. У річному звіті Джорджа Ґранта Меккурді (George Grant MacCurdy), директора АШПД, згадується, що О. Кандиба був учасником 12-го річного літнього семестру цеї наукової високошкільної установи, а також брав участь в американській археологічній експедиції до Юґославії, село Старчево, де американські археологи і студенти АШПД переводили археологічні розкопи неолітичних пам'яток.[80] Цю експедицію переводжено з рамени трьох американських установ: Американської Школи Передісторичних Дослідів (American School of Prehistoric Research), Фоґґ музею мистецтва Гарвардського Університету (The Fogg Art Museum of Harvard University), і Пібоди музею Гарвардського Університету (Peabody Museum of Harvard). Літний семестр АШПД і американську археологічну експедицію до Юґославії очолював д-р В. Я. Фюкс (Dr. V. J. Fewks), який був заступником директора АШПД. Археологічні розкопи в Старчеві провадилися від 14 липня до 16 серпня 1932 року. У вищезгаданому звіті Меккурді О. Кандиба згаданий, як «спеціяліст мальованої неолітичної кераміки в центральній і східній Европі».[81]

У зв'язку з працею О. Кандиби в американських наукових установах на европейському терені, виринає декілька важливих питань. Ідеться перш за все про встановлення його ранніх зв'язків з американськими археологами до 1932 року, обговорення характеру його наукової праці і не менш важливо запізнатися з оцінкою американських археологів наукової діяльности О. Кандиби в їхніх установах.

Д-р Роберт В. Еріх, археолог, знайомий О. Кандиби і учасник американської археологічної експедиції до Юґославії в 1932 році, пише до автора цих рядків, що д-р В. Я. Фюкс запізнався з Олегом в Державному Археологічному Інституті в Празі і виробив собі надзвичайно позитивне враження про наукову працю нашого археолога і тому вирішив запросити його до участи в розкопах американської археологічної експедиції у Старчеві.[82] Проте Еріх не подає дати цеї першої

---

80 George Grant MacCurdy, "Report by the Director on Field Work and on the Twelfth Annual Summer Session, *Bulletin American School of Prehistoric Research*, No. 9 (May 1933), pp. 3—7. Дальше цитується як *BASPR*.

81 "Dr. Oleh Kandyba, specialist in the Neolithic painted pottery of central and eastern Europe". George G. MacCurdy, *op. cit.*, p. 6.

82 Dr. Robert Ehrich to Lubomyr Wynar, May 2, 1984. "Fewks was very much impressed with him and in 1932 brought him to Yugoslavia for the exca-

зустрічі Фюкса з Кандибою. Тому, що д-р Фюкс був головним ініціятором і головним зв'язковим О. Кандиби в його співпраці з американськими науковими установами, хочемо бодай коротко зупинитися над його науковою діяльністю і встановити приблизну дату його знайомства з молодим археологом до 1932 року.

Владімір Ярослав Фюкс (1901—1941) походив із знаної і заможної чеської родини. У 1921 році він виїхав з Чехословаччини до Америки. Спершу Фюкс студіював економічні науки в Пенсильванському університеті, а після одержання диплому в 1926 році, він зацікавився антропологією і археологією. Свої антропологічні і археологічні студії він продовжував у Пенсильванському університеті на якому в 1928 році одержав маґістерський диплом, а два роки пізніше оборонив свою докторську працю н. т. «Неолітична доба в Чехії» („Neolithic Age in Bohemia", 1930).

Починаючи з 1927 року Фюкс тісно співпрацював з Американською Школою Передісторичних Дослідів, а в роках 1932 до 1934 був заступником директора цеї школи. Також в 1930-их роках він тісно співпрацював з Підобі музеєм при Гарвардському університеті та Університетським Музеєм Пенсильванського Університету.[83]

В роках 1928 і 1929 Фюкс працював науково в Карловому університеті під проводом проф. Любора Нідерле і проф. Альбіна Стоцького, які також були професорами Олега Кандиби. Існує велика правдоподібність, що в тому часі він зустрічався з Олегом. Також у 1930 році Фюкс співпрацював з д-ром Карлом Бухтелою в Державному Археологічному Інституті Чехословаччини і в тому часі очолював американську археологічну експедицію в Чехословаччині.[84] О. Кандиба також співпрацював з Інститутом. Отже Фюкса і Кандибу також в'язали зносини з їхніми професорами — Нідерле, Стоцьким і Бухтелою. Вони правдоподібно рекомендували О. Кандибу Фюксові відносно його співпраці в Американській Школі Передісторичних Дослідів в 1932 році.

---

vations at Starcevo". У другому листі до мене від 10 червня 1984 року, д-р Ерікс пише: "I believe Fewkes first met Kandyba as I did at the Archaeological Institute where I think he was working and where we both checked in regularly with Dr. Buchtela the director and Dr. Behm his assistant director, both of whom had taken us under their wings".

[83] Коротка біографія і бібліографія праць В. Фюкса подана в статті J. Alden Mason, "Vladimir J. Fewks," *American Antiquity*, vol. 8, 1942—1943, pp. 114—117.

[84] Докладніші інформації про наукову діяльність д-ра В. Фюкса знаходимо в Університетському Архіві і Університетському Музею Пенсильванського університету. На основі цеї документації подаємо наші інформації про наукову працю Фюкса в Чехословаччині та Европі. Існує можливість, що між документами Фюкса знаходяться деякі матеріяли про наукову співпрацю Кандиби з американськими установами, зокрема з Американською Школою Передісторичних Дослідів. Наразі нам не вдалося відшукати листування О. Кандиби з В. Фюксом в архівних колекціях Пенсильванського університету.

Від 14 липня до 16 серпня 1932 року Олег Кандиба був членом американської археологічної експедиції під проводом В. Фюкса, яка переводила розкопи в Старчеві недалеко Беоґраду (Білгороду) в Юґославії. Головним завданням експедиції було дослідження археологічних матеріялів неоліту і ранної бронзи. Важливо згадати, що цю експедицію спільно улаштували Американська Школа Передісторичних Дослідів, Фоґґ музей мистецтва і Пібоді музей Гарвардського університету у тісній співпраці з Національним музеєм в Білгороді.[85] У звіті В. Фюкса, директора експедиції, читаємо, що в її склад входили д-р Гетті Ґольдман (Hetty Goldman) від Фоґґ музею, Роберт В. Еріх (Robert W. Ehrich) від Пібоді музею і д-р Міоґрад Ґрбік, відпоручник Національного музеї в Білгороді. Крім того, в її склад входили Ґ. Гаррінґтон з Бостону, інж. Адольф Фікер з Праги і «Dr. Oleh Kandyba, authority on Neolithic painted pottery».[86] У розкопах брали активну участь також студенти АШПД.

На основі повищих даних можемо ствердити, що в 1932 році О. Кандиба активно співпрацював з трьома американськими науковими установами у ролі наукового співробітника і специяліста неолітичної мальованої кераміки. Зокрема важлива його співпраця з Американською Школою Передісторичних Дослідів, яка тривала до 1938 року. Тепер можемо відкинути мильну хронологію і деякі виводи дослідників, які обмежували співпрацю О. Кандиби з американськими установами до 1932—35 років, а також подавали мильні інформації про форми цієї співпраці. На увазі маємо статті О. Лащенка, В. Державина, Дм. Штогрина та інших авторів.[87]

---

[85] Докладний звіт з археологічних дослідів американської експедиції знаходимо Vladimir J. Fewks, Hetty Goldman, Robert W. Ehrich, "Excavations at Starcevo, Yugoslavia, Seasons 1931—1932," *BASPR*, no. 9, May 1933, pp. 33—51.

[86] V. J. Fewks..., *op. cit.*, p. 34.

[87] О. Лащенко в статті «Життя Олега Кандиби (О. Ольжича)», обмежує його наукову співпрацю з американськими установами в роках 1932 до 1935, а крім того нічого не згадує про Американську Школу Передісторичних Дослідів, яка відіграла найважливішу ролю в наукових зв'язках О. Кандиби. Див. О. Лащенко, *цит. пр.*, стор. 20.

В. Державин в статті «Олег Кандиба-Ольжич як поет і науковий діяч» твердить без жадної документації, що О. Кандиба був доцентом Гарвардського університету і це пов'язує із заснуванням д-ром Кандибою «першого в історії Українського Інституту в Америці». В. Державин, *цит. пр.*, стор. 4-5. Знову ж помилкові інформації.

У статті «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича», на основі інфомацій В. Державина і Проф. Д., автор пише, що в 1932 році О. Кандиба став «членом Европейського Відділу Музею Гарвардського Університету» (?), а також твердить, що в «1936 році д-р Кандиба одержує запрошення взяти працю специяліста культури неолітичної доби Середньої і Східньої Европи в амер. високій школі. А саме Гарвардський університет в Америці запрошує його... до себе на працю в університеті» Д. Штогрин, *цит. пр.*, стор. 68.

Так створилася леґенда про побут О. Ольжича в Америці в 1936 році

Американська Школа Передісторичних Дослідів (АШПД) з якою О. Кандиба тісно співпрацював протягом сімох років (1932—1938), була визнана престижевою науково-дослідною археологічною високою школою.[88] Школа тісно співпрацювала з Американським Археологічним Інститутом, Американською Антропологічною Асоціяцією, Гарвардським, Пенсильванським і Єльським університетами, різними європейськими науковими археологічними інститутами і музеями та широким кругом европейських і американських науковців. У 1930-их роках АШПД відбувала свої літні семестри в Европі й часто улаштовувала свої археологічні експедиції спільно з іншими американськими установами і музеями.[89] Активна співпраця О. Кандиби з АШПД дала йому змогу зав'язати контакти з іншими американськими науковими археологічними центрами (університети і музеї) і це безпосередньо причинилося до зміцнення його зв'язків з американським науковим світом, а також до популяризації його наукових концепцій серед американських та европейських археологів в 1930-их роках.

(Продовження в наступному числі)

та про його «доцентуру» в Гарвардському університеті. Тут треба ствердити, що в 1936 році О. Кандиба не приїздив до Америки, ані не був «доцентом» у Гарвардському університеті. Як ми вже згадували раніше, українські автори не використали в своїх статтях відповідної літератури, ані джерельних матеріялів, а тому в їхніх працях знаходимо чимало помилок і досить значну дозу «творчої фантазії». Вийнятком є стаття Я. Пастернака в якій він зовсім не обговорює наукової співпраці О. Кандиби з американськими установами, правдоподібно приймаючи засаду, що не буде писати про цей епізод наукової діяльности археолога, без задовільних джерельних матеріялів.

88 АШПД постала в 1922 році і була заінкорпорована в Вашінґтоні в 1926 р. У статуті Школи так з'ясовано її головні завдання:

"The American School of Prehistoric Research is established to give instruction and conduct researches in the prehistoric field and to afford opportunity for field work and training to students of prehistory and related branches of the Science of Man..."

"By-laws of the American School of Prehistoric Research," *BASPR,* no. 1, February, 1926, p. 3.

89 У 1947 році, після смерти д-ра Маккурді, АШПД перенесено з Вашінґтону до Пібоді музею при Гарвардському університеті з яким вона є тепер афілійована. Школа дальше видає свій науковий «Бюлетень» (це видання започатковано в 1926 році), який тепер появляється у формі наукових монографій. Інформації про теперішній стан школи ми одержали від д-ра Роберта Еріха, знайомого О. Кандиби з 1930-их років. Лист проф. Р. Еріха до Любомира Винара від 17 жовтня 1985 року.

Ч. 4

ДОДАТКИ

Звіт д-ра О. Кандиби про використання стипендії

Zpráva Dra Oleha Kandyby o užití studijní podpory.

Dne 24. února r. 1931 udělil mi Slovanský ústav podporu 2000 Kč na studijní cestu do Německa a Rakouska za účelem sebrání materiálu pro mé práce o kultuře neolithické malované keramiky.

Mezi 26. březnem až 8 dubnem navštívil jsem Vídeň, kde jsem studoval v prehistorickém oddělení „Naturhistorisches Museum" různé neolithické památky, hlavně však materiál ze Sedmihradska, ze Šypynců v Bukovině a z Horodnycje v Haliči.

V Berlíně jsem studoval od 1. května do 1. července v „Märkisches Museum" a hlavně pak v praehistorickém oddělení „Muzeum für Völkerkunde". Zde jsem měl možnost zpracovati materiál z různých končin střední a jihovýchodní Evropy. Věnoval jsem se zejména studiu památek ze Šypynců a z Cucutenů v Moldavsku.

Nato jsem vykonal třítýdenní cestu po severoněmeckých museích (Stralsund, Roztoky, Lubek, Hamburk) za účelem poznání pravěku nordické oblasti.

Výsledkem mé práce ve Vídni a v Berlíně bylo bezpečné stanovení úzké souvislosti mezi kulturami malované keramiky na Ukrajině a v jihovýchodní Evropě. Z části používám těchto výsledků ve svém článku „Kamenné nástroje neolithické malované keramiky v Haliči" (Obzor praehistorický IX, 1930) a v publikaci materiálu trypilské kultury ze sbírek Archeologického ústavu Karlovy university (Památky archeologické I, 1931).

Konče tuto zprávu, vřele děkuji Slovanskému ústavu za poskytnutou podporu, jakož i správám příslušných museí za vzácnou ochotu, s kterou mi vycházely vstříc.

Původní materiál v musejních sbírkách, který jsem studoval na svých cestách, přivedl mne k novým názorům na nejasné a nevysvětlené stránky kultury malované keramiky, která je jedním z největších problémů pravěku slovanských zemí a byla pokládána některými badateli za slovanskou.

Slovanský ústav (Praha), svazek 4, 1931, p. 113.

ПЕРЕКЛАД

Звіт д-ра Олега Кандиби про використання студійної підтримки
(переклад М. Антоновича)

24 лютого 1931 р. призначив мені Слов'янський інститут підтримку 2000 кч на студійну подорож у Німеччину та в Австрію для збирання матеріялу для моєї праці над культурою неолітичної мальованої кераміки.

Між 26 березня і 8 квітня я відвідав Відень, де я вивчав у передісторичному відділі «Натургісторішес Музеем» різні неолітичні пам'ятки, а зокрема матеріяли із Семигородщини, Шипинців на Буковині і з Городниці в Галичині.

У Берліні я вивчав від 1 травня до 1 липня в «Меркішес Музеум», а зокрема в передісторичному відділі «Музеум фюр Фелкеркунде». Тут я мав змогу опрацювати матеріял з різних сторін середньої і південносхідньої Европи. Я присвятив свою увагу зокрема вивченню пам'яток Шипинців на Буковині та з Кукутені в Молдавії.

Після того я здійснив тритижневу поїздку по північнонімецьких музеях (Штральзунд, Росток, Любек, Гамбурґ) з метою ознайомлення з передісторією нордійської області.

Наслідком моеї праці в Відні і в Берліні я міг установити безперечно тісний зв'язок між культурами мальованої кераміки на Україні і в південносхідній Европі. Я використовую ці результати частково в своїй статті «Кам'яне приладдя неолітичної мальованої кераміки в Галичині» (*Огляд передісторичний*, IX, 1930) і в публікації матеріялу Трипільської культури із збірок Археологічного інституту Карлового університету (*Пам'ятки археологічні* I, 1931).

Кінчаючи цей звіт, я щиро дякую Слов'янському інститутові за надану мені підтримку та дирекціям відповідних музеїв за те, що вони мені виходили з незвичайною охотою назустріч.

Первісний матеріял музейних збірок, який я вивчав під час своїх подорожів привів мене до нових поглядів на неясні та невияснені сторінки мальованої кераміки, що є одною із найбільших проблем передісторії слов'янських країн. Деякі дослідники уважали її (маль. кер.) слов'янською.

(стор. 113)

Ч. 5

Асист. Д-р *О. Кандиба* (Прага): «Розвиток української мальованої неолітичної кераміки».

Укр. мальована кераміка проходить 5 фаз розвитку. Можна прослідити еволюцію 6 основних її форм. Черевата посудина з високою конічною шийкою та двома поземними вухами на вичеревку прямує до форми з шийкою низькою, безвухою. Еволюція орнаменту виявляється в повільному розпаді вушками під незначно розкритим горлом розвивається у велику череватy амфорку з дном рівно та шийкою гарно пригнутою здебільшого безвуху. Пугар спочатку є гарбузуватий, при кінці — двокутовий, з прогнутою і розкритою горішньою частиною. Густий орнамент з тонких різнобіжних ліній поволі редукується до одного, або кількох самостійних скісних пасків. Миска з невиразним дном еволюціонує до форми з прогнутими стінами і різко визначеним дном. Вировий та галузковий мотив орнаментації поступово ускладнюється та розпадається. Покришка з високої шоломуватої стає з часом низькою, тарілковатою, а її оздоба, безпереривна спіраль та меандер, невпинно розкладається. Біноклі з малою мискою і високою ногою у висліді еволюції мають велику миску і низьку ніжку. Орнамент їх, здебільшого скісні паски з рівнобіжних ліній, поволі рідшає. Розвиток укр. мальованої кераміки є безпереривний, орґанічний і безсумніву дуже довгий.

Д-р *В. Січинський* вказує на велику цінність типізації і усталення еволюції мальованої кераміки для мистецької аналізи; вважає потрібним акцентувати аналізу композиції, техніки і кольористики. Д-р *І. Борковський* просить пояснень до окремих моментів типізації. Проф. *В. Щевбаківський*

зауважує, що крім ґеометричного орнаменту є також звіриний, якого не торкнувся автор.

Джерело: *2. Український Науковий З'їзд у Празі.* Прага: Український Академічний Комітет, 1934, стор. 141.

Ч. 6

Асист. Д-р *О. Кандиба* (Прага): «Українська мальована кераміка в европейському неоліті».

Укр. мальована кераміка є найближче споріднена з молдавською та семигородською і творить разом з ними вищу спільноту: українсько-румунську область. Поза тим в своєму старшому ступні (А) виявляє вона у формах посуду, орнаментації, глиняній пластиці та кам'яному знарядді стільки спільного з неолітом Подунав'я (Danubian I та II), що її треба віднести до великого культурного кругу паскової кераміки (Bandkeramik). В дімінській ґрупі в Тесалії є також її паралелі. З другого боку є свідоцтва тісного контакту з північно-українською культурою стацій на дюнах (область Надбужанська, Чернигівщина), а саме імпортований посуд з гребіневим і горошкуватим орнаментом. Про зв'язки зі степовою культурою охрованих кістяків говорить кам'яна булава з Веремя. В молодшому ступні (В) виступають згідности з мальованою керамікою Болгарії, почасти з канельованою керамікою Подунав'я. Про північні впливи свідчать сокири з сочкуватим перерізом та криві ножі, з культурою станцій на дюнах і катакомбових гробів — посуд есуватого профілю, здоблений відтисками обвинутої нитки Старший ступінь укр. мальованої кераміки сягає в Danubian I та II, молодший ступінь кінчається в Danubian III.

Проф. *В. Щербаківський* не погоджується з твердженням, що українська мальована кераміка не дійшла до бронзової доби. Проф. *І. Борковський* вважає, що «подільські» скринькові гроби прийшли не конче після мальованої кераміки, а може одночасно з нею.

Джерело: *2. Український Науковий З'їзд у Празі.* Прага: Український Академічний Комітет, 1934, стор. 141—142.

Українська еміграція

Ibor Stebelsky

UKRAINIANS IN THE DISPLACED PERSONS CAMPS OF AUSTRIA AND GERMANY AFTER WORLD WAR II

At the close of World War II some 2.5 to 3 million Ukrainians found themselves in Austria and Germany.[1] Most were civilian laborers recruited by the German army for agricultural, industrial and domestic needs of the Third Reich. Others were prisoners of war who had served in the Polish or the Red Army or victims of concentration camps because of their nationalist convictions. Finally, there were several hundred thousand refugees, both civilian and military, who dreaded the Communist rule and retreated to the West.

As the allied armies occupied Germany, the Soviet forces identified over 5 million "Citizens of the Soviet Union", including the Balts, the Belorussians, and the Ukrainians from pre-war Poland. These were reindoctrinated and repatriated. The Western allies (the Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, or SHAEF) identified over 2 million citizens of the Soviet Union and nearly 1 million citizens of Poland. Almost all the Soviet citizens were quickly delivered to the Soviet authorities in the spring and summer of 1945.[2] Of some 2 million estimated Ukrainians in the zones of Austria and Germany occupied by SHAEF, only 0.25 million remained when mass repatriations ceased.[3] It is this remaining and relatively small group of Ukrainians that found refuge in the West and were housed, before their subsequent emigration overseas, in the displaced person camps of the SHAEF-occupied zones of Austria and Germany.

The purpose of this paper is to describe the numbers, geographical distribution and location of Ukrainian displaced persons in the SHAEF-occupied zones of Austria and Germany (1946—1947).

---

[1] Volodymyr Maruniak, "Ukraintsi v Nimechchyni," in *Ukrains'ki Poselennia. Dovidnyk*, ed. by M. Milianych, V. N. Bandera, I. M. Huryn, and V. V. Isaiv (New York: Ukrains'kyi Sotsiolohichnyi Instytut, 1980), p. 149; Vasyl' Mudryi, "Nova Ukrains'ka Emigratsiia," in *Ukraintsi u Vil'nomu Sviti. Iuvileina Knyha Ukrains'koho Narodnoho Soiuzu, 1894—1954*, ed. by L. Myshuha and A. Drahan (Jersey City: Vydannia Ukrains'koho Narodnoho Soiuzu, [1954]), p. 115. For more details on the foreign labor in the Third Reich see Edward L. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany* (Princeton: Princeton University Press, 1967).

[2] Malcolm J. Proudfoot, *European Refugees: 1939—52. A study in Forced Population Movement* (Evanston, Ill: Northwestern University Press, 1956), pp. 159, 207—220.

[3] Jacques Vernant, *The Refugee in the Post-War World* (New Haven: Yale University Press, 1953), pp. 86—87.

Estimates of Ukrainians in Austria and Germany

After the defeat of the Third Reich the largest number of Ukrainian displaced persons found refuge in the zones of Austria and Germany occupied by American, British, and French troops. Their numbers could not be easily determined, however, because the occupying forces had agreed, at the Yalta conference (February 11, 1945), to expedite the repatriation of displaced persons to their home countries — a policy that would result in the concealment of identity among those who feared repatriation to the Soviet Union.[4] Furthermore, SHAEF used citizenship rather than ethnic origin to classify displaced persons. Since Ukrainians came from the pre-war territories of Poland, Czechoslovakia, Romania as well as the Soviet Union, their former citizenship would have varied accordingly.

The Soviets, however, attached more importance to nationality. Having annexed the Baltic countries and the Belorussian and Ukrainian territories of pre-war Poland, they automatically extended claims to all persons of Belorussian, Estonian, Latvian, Lithuanian and Ukrainian nationalities that had lived in those territories. In order to "recover" these people, they participated in the screening of the displaced persons in the western zones, deluged them with propaganda, and even employed secret agents who incited quarrels among the refugees.[5] In some cases, it was reported, blackmail or kidnappings were used to force certain individuals to return.[6] In the United States, the Ukrainian Communist organization appealed to the Department of State to have all Ukrainian displaced persons in Europe repatriated or handed over to the Soviet government as war criminals.[7]

Ukrainian refugees who fled from the Communist regime were prepared to claim any citizenship or nationality in order to avoid repatriation. When they were screened by the military authorities or by the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) personnel, they were reluctant to reveal their identity, for the UNRRA, charged with the direct responsibility of providing food and shelter to the displaced persons had, as its prime objective, the repatriation of the displaced persons to their lands or origin. It is not surprising, therefore, that in the early UNRRA statistical summaries Ukrainians were normally not reported as a separate category or underestimated when reported sporadically.

---

4 *Plight of Ukrainian DP's* (New York: Ukrainian Congress Committee of America, [1945]), 32 pp., in National Archives, Washington (NARS), RG 59, 800.4016 DP/12-1745.

5 NARS, RG 59, 800.4016 DP/3-447. "Information on MGB Participation in Soviet Repatriation."

6 NARS, RG 59, 8000.4016 DP/9-2445; NARS, RG 59, 8000.4016 DP/2-1447; NARS, RG 59, 8000.4016 DP/7-2546.

7 NARS, RG 59, 800.4016 DP/11-2145. "Summary of Memorandum of Ukrainian-Americal Fraternal Union of the International Workers Order, Addressed to the Secretary of State."

UNRRA Enumerations

Although the UNRRA statistical data are by no means comprehensive, they are indicative of some patterns and trends in Ukrainian displaced person population (Table 1). In decreasing order of size, by far the largest number of Ukrainian displaced persons were identified in the U.S. Zone of Germany, then in the British Zone of Germany, with considerably smaller populations in the British Zone of Austria, the U.S. Zone of Austria, the French Zone of Germany, and the French Zone of Austria. A shift westward during the first three postwar years also occurred: the numbers of Ukrainians in Austria slowly decreased whereas those in Germany increased. Apparently, some of the non-repatriable displaced persons in Austria were transferred to Germany and Italy.

TABLE 1

Ukrainians Receiving UNRRA Assistance in Austria and Germany

	1945		1946		1947	
	In Camps	Total	In Camps	Total	In Camps	Total
AUSTRIA						8,064[e]
British Zone	3,942[a]	5,634[a]		4,316[c]		
French Zone						
U.S. Zone		4,196[a]		3,047[d]		
GERMANY						101,836[e]
British Zone					30,234[f]	
French Zone	983[b]					
U.S. Zone	9,718[b]				60,774[g]	

Notes and Sources:

[a] As of 31 December, 1945. UNRRA. Austrian Mission. British Zone. "Semi Monthly Statistical Reports." United Nations Archives, New York (UNA). PAG-4/3.0.1.02.0.

[b] As of 15 October, 1945. UNRRA. Central Headquarters for Germany. "Displaced Persons Semi-Monthly Report No. 1." National Archives, Washington (NARS). RG 59, 800.4016 DP/10-1545.

[c] As of 15 April, 1946. UNRRA. Austrian Mission. British Zone. "Semi-Monthly Statistical Reports." UNA, PAG-4/3.0.1.02.0.

[d] As of 28 February, 1946. UNRRA. Austrian Mission. U.S. Zone. "Semi-Monthly statistical reports." UNA, PAG-4/3.0.1.02.0.

[e] As of 31 May, 1947. UNRRA. Central Committee "Seventh (Final) Report on Displaced Persons Operations under Resulution 92." UNA, PAG-4/3.0.1.02.0.

[f] As of May, 1947. PCIRO. "Refugees in PCIRO Assembly Camps by Major Occupations Nationality, Sex." Public Archives Canada, Ottawa, Microfilm C-10956. Vol. 661.

[g] As of 17 May, 1947. UNRRA. Statistics and Reports Branch, U.S. Zone, Heidelburg. "Summary of D.P. Population, UNRRA Assembly Centers United States Zone." UNA, PAG-4/3.0.11.0.1.6:13.

Other countries harboured considerably fewer Ukrainian displaced persons. According to an official military report Italy had, in June 1945, 11,000 Ukrainian prisoners of war.[8] In Czechoslovakia the U.S. Army V Corps reported 982 Ukrainian displaced persons, mainly in towns.[9] In other countries only a few individuals were reported (Netherlands had 7)[10] or their existence was acknowledged within the "undetermined" category.[11]

In the last month of its mandate, the UNRRA began to report Polish Ukrainians under its care. This change was prompted by the request of the Polish Government to segregate Polish Ukrainians from other persons displaced from Poland.[12] The Polish Government desired the return of Polish displaced persons, including the Polish Jews, but it did not want the Ukrainians. Having concluded an agreement with the Soviet Government (6 July, 1946) to exchange Ukrainians in Poland for Poles in the Soviet Union, it wished to get rid of its irredentist Ukrainian minority once and for all.[13] Meanwhile, the Western allies have abandoned forced repatriations and began to articulate reassuring statements of policy,[14] thus encouraging Polish Ukrainians to declare themselves openly.

---

[8] United Nations Archives, New York (UNA), PAG-4/2.0.6.2:15. SHAEF. "Displaced Persons Report No. 37," p. 14.

[9] UNA, PAG-4/2.0.6.2:15. SHAEF. "Displaced Persons Report No. 35," Appendix B, p. 2.

[10] UNA, PAG-4/2.0.6.2:15. SHAEF. "Displaced Persons Report No. 39," p. 17.

[11] NARS, RG 59, 800.4016 DP/10-1545. UNRRA Central Headquarters for Germany. "Displaced Persons Semi-Monthly Report No. 1."

[12] Vernant, p. 87.

[13] UNA, PAG-4/3.0.1.3.2:3. The Polish Ambassador blamed Polish Ukrainians residing in and repatriated to Poland for disorders and sabotage during the Soviet-Polish exchange of population and thus left the question of repatriation of Polish Ukrainians directly to the authorities of Germany and the USSR. See NARS, RG 59, 800.4016 DP/2-1447.

[14] See, for example, the policy statement of the Survey Committee on Displaced Persons of the American Council of Voluntary Agencies for Foreign Service, *The Problem of the Displaced Persons* (June, 1946), pp. 50—52, in NARS, RG 59, 800.4016 DP/6-746. The standard replies to protests concerning forced repatriations also changed. In 1945 the Department of State simply assured that "only Soviet citizens are repatriated to the Soviet Union." NARS, RG 59, 800.4016 DP/9-2445. By 1946 the standard replies from the Department of State assured the United States Government considers only those Ukrainians covered by the Yalta repatriation agreement "who were both citizens of and actually within the Soviet Union on September 1, 1939 and who come within the following categories:

(1) those who were captured in German uniforms;
(2) those who were members of the Soviet armed forces on or after June 22, 1941 and were not subsequently discharged therefrom;
(3) those who on the basis of reasonable evidence have been found to be collaborators with the enemy, having voluntarily rendered aid and comfort to the enemy.

Other Ukrainians are not being repatriated unless they so desire." NARS, RG 59, 800.4016 DP/1-2346.

Within a year after the war had ended it became clear that a large group of displaced persons would not be repatriated. In order to provide them with continued care and to assist them with resettlement, the Western allies, through the United Nations, formed the International Refugee Organization (IRO).[15] Like UNRRA before it, IRO provided for the care, maintenance and repatriation of the displaced persons. Moreover, it provided for legal and political protection, transportation, and the resettlement and re-establishment of eligible displaced persons in countries able and willing to receive them. IRO thus supported not only assembly centres with shelter and food for eligible displaced persons, schooling and recreation for children and hospitalization for the infirm, but also vocational and language training programs to prepare the displaced persons for resettlement.

This environment allowed the Ukrainians from Western Ukraine, at least, to declare themselves openly. Statistical summaries began to list Polish Ukrainians. Later, Ukrainians from Poland, Czechoslovakia and Romania were all included among the Ukrainians, and the Ukrainian SSR category was added.[16]

IRO Enumerations

As in earlier years, the largest numbers of Ukrainian displaced persons were in West Germany and Austria (Table 2). Since 1947 the numbers receiving PCIRO/IRO care diminished, for the latter years were marked by sizeable emigration, with the assistance of the IRO, to Belgium, France, United Kingdom, and overseas. There were few Ukrainian refugees receiving IRO care or registered for IRO services in other countries of Europe. At the end of September, 1948, there were reported 98 Ukrainian displaced persons in Czechoslovakia, 551 in France, 1 in Holland, and 2 in Spain. In addition, there were reported 80 Ukrainian refugees in the Far East.[17] By the end of December, 1949, the Ukrainian refugees in Czechoslovakia had diminished to 83, but in France the number had increased to 4,630, in Belgium there were reported 453 Ukrainian refugees, in Luxembourg 65, in Denmark 17 and in Spain their number increased to 6. Ukrainian refugees were even reported in Turkey (6), Lebanon (1), and Kenya (1). Ukrainian displaced persons in the Far East had diminished to 43, but in their place 98 appeared in the Philippines, evacuated from China.[18] Thus, between 1948 and 1949, a considerable diffusion of Ukrainian displaced persons took place.

---

[15] First, the Preparatory Commission for the International Refugee Organization was formed (1 July, 1947). Later (20 August, 1948), sufficient number of countries joined to allow IRO to succeed PCIRO. The Communist countries, however, insisted on repatriation, opposed the concept of resettlement and, while making every effort to influence the constitution and the guidelines for IRO work, refused to join it in the end. Proudfoot, pp. 402—406.

[16] Vernant, p. 87.

[17] Archives Nationales de France, Paris (ANF), AJ 43:1097. International Refugee Organization. "Schedule of Refugees Receiving IRO Assistance, 30 September, 1948."

[18] ANF, AJ 43:1097. International Refugee Organization. "Schedule of Refugees Receiving IRO Assistance, 31 December, 1949."

TABLE 2

Ukrainian Refugees Receiving PCIRO/IRO Care and Manitenance

	30 November 1947[a]	31 January 1948[b]	30 September 1948[c]	31 December 1949[d]	30 June 1950[e]
AUSTRIA	7,156	6,630	6,568	6,645	2,577
British Zone	1,867	1,789			881
French Zone	2,052	2,049			520
U.S. Zone	3,237	2,792			1,176
GERMANY			73,621	46,087	
British Zone	24,700	23,538	21,567	12,983	
French Zone			4,596	552	
U.S. Zone	56,026	54,695	47,458	32,552	
ITALY	319	313	44	155	

[a] International Refugee Organization. Office of Statistics and Operational Reports. *Statistical Report on PCIRO Operations, November, 1947* (Geneva: PCIRO, 1947), p. 7.

[b] International Refugee Organization. Office of Statistics and Operational Reports. *Statistical Report on PCIRO Operations, January, 1948* (Geneva PCIRO, 1948), p. 4.

[c] International Refugee Organization. "Schedule of Refugees Receiving IRO Assistance, 30 September, 1948". Archives Nationales de France, Paris (ANF). AJ 43:1097.

[d] International Refugee Organization. "Schedule of Refugees Receiving IRO Assistance, 31 December, 1949." (ANF). AJ 43:1097.

[e] International Refugee Organization. Field Service Office, Salzburg. "Totals remaining in IRO Assembly Centres at end of June 1950," ANF, AJ 43:1119.

For Austria and Germany, the IRO statistics differentiated between the displaced persons housed in the IRO assembly centres and those who lived outside camps. Moreover, those who did not receive IRO care and maintenance but were registered for IRO services were also enumerated. In some cases, in addition to Ukrainians, the IRO Statistics listed separately those claiming Ukrainian SSR origin. Although the Ukrainian SSR category was not consistently maintained and probably understated the actual number of Ukrainians who came from the pre-1939 Ukrainian SSR, the trend as to where they resided is apparent (Table 3). Because the fear of forced repatriation persisted, the majority of those identified as originating from the Ukrainian SSR were registered for services only and a minority received IRO care and maintenance within IRO assembly centres. By contrast, Ukrainians (originating from Poland, Romania and Czechoslovakia) resided predominantly in IRO assembly centres and, particularly in Germany, only a small minority was registered for services only.

The rate of depletion also appeared to differ between the two groups. Whereas the Ukrainian group declined rather rapidly, the Ukrainian SSR group

appeared to remain fairly stable over the 15 month period. Two plausible hypotheses may explain this trend: (1) that as the Ukrainian group receiving IRO care emigrated abroad and diminished in camps, the Ukrainian SSR group was being replenished by individuals coming into the open in search of IRO assistance, or (2) that members of the Ukrainian SSR group were not as readily accepted by the immigration authorities of potential host countries as those of the Ukrainian group. Additional data are needed in order to prove either case.

TABLE 3

Ukrainians and Ukrainian SSR Categories Registered by IRO

	30 September 1948[a]			*31 December 1949*[b]		
	Receiving Care		Services	Receiving Care		Services
	in camps	outside	only	in camps	outside	only
AUSTRIA						
Ukrainians	5,909	105	5,726	3,093	73	2,619
Ukrainian SSR	388	166	682	354	30	476
GERMANY						
British Zone						
Ukrainians	21,314		1,296	11,111	44	1,255
Ukrainian SSR	253		402	259	17	358
French Zone						
Ukrainians	3,794	595				
Ukrainian SSR	51	156		386	1	165
U.S. Zone						
Ukrainians	46,337			22,986	117	7,091
Ukrainian SSR	1,121			838	2	1,518

[a] International Refugee Organization. "Schedule of Refugees Receiving IRO Assistance, 30 September, 1948." Archives Nationales de France, Paris (ANF). AJ 43:1097.

[b] International Refugee Organization. "Schedule of Refugees Receiving IRO Assistance, 31 December, 1949." ANF, AJ 43:1097.

Estimates by Ukrainian Organizations

Besides international relief organizations, the Western allies allowed a number of Ukrainian volunteer relief organizations to provide assistance to their countrymen. The United Ukrainian American Relief Committee (UUARC), formed 22 January, 1944, was accepted for membership by the American Council of Voluntary Agencies for Foreign Service (7 March, 1945) and allowed to participate in relief work by the President's War Relief Control Board. Similarly the Ukrainian Canadian Relief Fund (UCRF), formed 4 May, 1945, became the fund-raising and relief arm of the Ukrainian Canadian Committee and joined,

as an auxiliary, the Canadian Red Cross so that it could assist Ukrainian displaced persons in Europe. In order to expedite operations, both the American and the Canadian organizations established (28 July, 1945) the Central Ukrainian Relief Bureau (CURB) with its office in London, England. One of the aims and purposes of the Bureau was "to gather information and statistics with regard to the numbers, locations and general moral and material conditions of all Ukrainian refugees and displaced persons wherever they may be."[19]

Meanwhile, the Ukrainian displaced persons began to organize themselves for mutual assistance, cultural enrichment, scientific research, and political influence. Already on 17 March, 1945 the Ukrainian National Committee, a political co-ordinating body, was formed in Germany under the leadership of P. Shandruk, V. Kubiiovych and O. Semenko. By 1 November, 1945 the Central Representation of the Ukrainian Emigration in Germany, headed by V. Mudryi, assumed the role of co-ordinating mutual assistance in the U.S. Zone of Germany. Similar bodies were formed in the British Zone of Germany — the Ukrainian Central Consultative Committee, and in Austria — the Ukrainian Central Aid Alliance of Austria. Members of these committees could visit camps and residences of Ukrainian displaced persons within their own military zones of occupation, but it was impossible for them to cross from one zone to another. Only passport carrying Western citizens, especially military personnel, could move freely.

The Director of CURB, G.R.B. Panchuk, Flight Lieutenand in the RCAF, had such opportunity. From his visit to Germany, he reported that all estimates of Ukrainian displaced persons in Germany are underestimates; that thousands are hiding under every nationality and citizenship but Ukrainian; that Ukrainians from Eastern Ukraine are at least as numerous as those from Western Ukraine, but the latter, knowing that their chances of repatriation are not great, come out into the open; that Ukrainians are found in every camp regardless of the official "nationality" of the camp, and that this dispersion is caused in part by the fact that Ukrainian nationality is not recognized, and that Ukrainians try to conceal themselves to avoid repatriation.[20]

Later, in a memorandum to PCIRO in Geneva, Panchuk discussed the issue of statistics. He pointed out that, prior to the war, Ukrainians had at least 5 different categories of citizenship: Soviet, Polish, Romanian, Czechoslovak, and Stateless, such as the Nansen passport. After the war, when large numbers of the so-called "Soviet Citizens" were being repatriated, many declared or assumed citizenship that would give them greatest protection from forcible repatriation. Thousands of people even changed their complete identity, including their name, religion, nationality, and place of birth. As a result many Ukrainians were counted as "Poles" and other nationalities, or included with the "undetermined nationality" category, depending on the personal preference of Military Commandant or UNRRA Director. The "nearest to the truth" statistics, asserted Panchuk, are those produced by the people themselves who know their kinsmen and their location. Ukrainian displaced person organizations collected information

---

19 Public Archives of Canada, Ottawa (PAC), RG 76, Vol. 856 File 554-33. "Central Ukrainian Relief Bureau."

20 PAC, MG 28, V9, Vol. 17. CURB Reports. Report of G.R.B. Panchuk to CURB, UARC, and UCRF, 20 February, 1946.

about the location, numbers, ages, skills and education of the Ukrainian refugees. According to Panchuk, their estimates indicated that in January, 1947 there were in Western Europe 250,000 Ukrainian refugees and displaced persons.[21]

More complete information compiled by Ukrainians themselves is available for the western zones of Austria and Germany (Table 4). As expected, it shows from 20 to 30 percent more Ukrainians in the various zones of Germany and more than twice as many Ukrainians in Austria than UNRRA or IRO statistics had indicated. The data include those refugees that, for various reasons, were not eligible for UNRRA or IRO care and maintenance or by their own choice preferred to remain out of camps. Since in Austria nearly half of all the IRO registered refugees lived out of camps by comparison to about one-quarter in the U.S. Zone, one-sixth in the French Zone and one-eighth in the British Zone (Table 3), it is not surprising that the difference for Austria is great. The criterion of nationality rather than citizenship also played a role in the higher count obtained by the Ukrainian organizations.

TABLE 4

Ukrainian Refugees and Displaced Persons in Austria and West Germany[a]

	March 1946	August 1947	February 1948	January 1949	January 1950
AUSTRIA					
All Western Zones	29,241	26,422	17,786	10,680	3,640
	(21,043)	(19,625)	(17,700)	(10,680)	(4,000)
WEST GERMANY					
British Zone	54,580	44,987	35,108	24,923	12,983
French Zone	19,026	9,922	6,130	4,074	2,841
U.S. Zone	104,024	85,646	78,504	56,611	(39,359)
All Zones	177,620	140,555	119,742	85,608	(55,183)
TOTAL, Austria and	206,871	167,977	137,528	96,288	
West Germany	(198,673)	(160,180)	(137,442)	(96,288)	(59,183)

[a] Compiled from data of the Central Representation of the Ukrainian Emigration in Germany, the Ukrainian Central Consultative Committee of the British Zone, and the Ukrainian Central Aid Alliance of Austria. Summarized in a table in CURB report. Public Archives of Canada, Ottawa, MG 28 V9, Vol. 17, Curb Reports 1948-9.

Figures in brackets are additional data or data for Austria at variance with the above source, given in the doctoral dissertation typescript of Volodymyr Maruniak, "V 25ty-littia ukrains'koi emihratsii v Nimechchyni ta Avstrii po druhii svitovii viini: 1943—1951—1967," (Munich: Ukrainan Free University, 1968), p. 46.

[21] PAC, RG 76, Vol. 856, File 554-3. Memorandum of G.R.B. Panchuk to PCIRO, 12 September, 1947.

A more detailed accounting of Ukrainians was made by the Ukrainian Catholic Church in Germany. Its register[22] named the priests serving each camp, group of camps, or even group of Ukrainian Catholic displaced persons outside the camps, and listed the number of faithful. Ukrainian clergy and lay people belonging to other Christian religions or sects were also enumerated or estimated.

TABLE 5

Ukrainian Refugees and Displaced Persons in West Germany in 1947

Zone	Ukrainian Catholic		Ukrainian Orthodox		Other	Total
	Clergy	Lay	Clergy	Lay	Lay	Clergy and Lay
BRITISH						
Persons[a]	25	15,252	22	12,028	199	27,536
Percentage		55.5		43.8	0.7	100.0
Lay per clergy		610		547		
FRENCH						
Persons[a]	8	6,325	1	656	240	7,230
Percentage		87.6		9.1	3.3	100.0
Lay per clergy		791		656		
U.S.						
Persons[a]	147	47,713	103	21,350	768	70,081
Percentage		68.3		30.6	1.1	100.0
Lay per clergy		325		207		
TOTAL, WEST GERMANY						
Persons[a]	180	69,290	126	34,044	1,207	104,847
Percentage		66.3		32.6	1.1	100.1
Lay per clergy		385		270		

[a] Colpiled from *Shematyzm dukhovenstva Ukrains'koi Katolyts'koi Tserkvy v Nimechchyni* (München-Pasing: "Zahrava," 1947).

A summary of this data (Table 5) revealed more Ukrainians in each of the three zones of occupation than the number reported by PCIRO/IRO. It also suggested that Ukrainian Catholics accounted for about two-thirds of the Ukrainians in West Germany with about the same ratio in the U.S. Zone, but nearly nine-tenths in the French Zone and a little more than one-half in the British Zone. Since the register focussed primarily on the Ukrainian Catholics, it probably understated the Orthodox and those of other faiths, and thus fell short of the totals reported by the Central Representation of the Ukrainian Emigration in Germany (Table 4). In any case, by far the largest number of Ukrainians was again recorded in the U.S. Zone, and the best supply of clergy for the faithful or, to put it in reverse, the lowest lay per clergy ratio for both the Ukrainian Catholics and Orthodox, was obtained in the U.S. Zone.

[22] *Shematyzm dukhovenstva Ukrains'koi Katolyts'koi Tserkvy v Nimechchyni* (München-Pasing: "Zahrava", 1947).

(To be continued)

Літературознавство

Ю. Бойко

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ ЯК ПОЕТ

Про Ольжича написано чимало, але майже щоразу під газетярським оглядом. Поетична творчість його залишилася сливе не простудійована. Либонь так само є й з іншими сторонами його діяльности і його духу. Йому приділено багато висловів пошани, сказано загально про його життя і смерть, але й досі немає його розгорненої біографії, не зібрано й не перевидано всіх творів залізного Олега.

Збірка: О. Ольжич *Поезії* (кн. І, Нью-Йорк, 1956), — це неповне, не академічно виготовлене видання поезій; прози Ольжича взагалі не перевидано. Залишається побажати «Фундації Ольжича» більшої оперативности.

Я не заперечую доцільности культу славного поета-революціонера, але час уже, справді час, від переконання, що Благодать Олесевого сина спливає на нас, освітлює нас, прикрашає, справді, час уже зібрати все, що він залишив нащадкам на письмі, і видати грамотно та з академічними коментарями.

А покищо нам залишається користатися тим матеріялом, що його «Бог післав», і зробити спробу пізнання Ольжичевого набутку зі свідомістю недосконалости початкової праці.

**
*

Особисто я знав Ольжича мало. Зустрічей в чотири очі було лише дві. Вони були дуже змістовні, стосувалися конкретних політичних завдань, світоглядові проблеми були порушені лише скраєчку, а поезії в наших розмовах припало найменше місця. А пізніше — контакти лише через підпільників-кур'єрів.

Та Ольжич залишився переді мною живою людиною. Бачу його задуму, його струнку постать, стримані рухи, фотогенічне обличчя, вміння слухати мову іншого. Можливо, що й скромну стриманість або соромливість? Здається, що так! І цей живий образ людини, доповнений тим, що говорилося про нього з глибокою пошаною в нашому підпільному середовищі, зливається з тим, що я читаю в його поезіях, і якось легше мені проникати в їхню життєву й мистецьку правду, зачерпнувши досвідом Ольжичеву епоху.

Чи можна було б знайти «математичну формулу», що образово схоплювала б творчість нашого поета? Либонь можна, й вона виглядала б так:

Рінь — мушля (зі звучанням всередині) — акваріюм (і все зв'язане з ним, що запам'ятається навіки) — задума — могутні вітри — сіра камінність — мідяні серця — рука, що не схибить — звитяжний похід — Держава не твориться в будучині, Держава будується нині.

Як і кожна формула у сфері образовости, так і моя, є недосконалою. З неї нічого не можна б скреслити, а додавати можна було б ще й як. Але ця формула й в тій виразовості, як її написано, схоплює єдність суто інтимного із палюче-державницьким.

Ідейно і як поет формувався Ольжич у повоєнній, поверсальській епосі. Навколо себе бачив наростання брутальности, нелюдяности европейських тоталітаризмів, безхребетність демократії, споживчу психозу масової людини, втрату інтересів до естетичних і культурних вартостей взагалі, розпаношення пересиченої сексуальности. В літературі владно панував експресіонізм і інші дуже проминальні «ізми». Ольжич світоглядово напевно був чужий експресіонізмові, не згадуючи вже про інші деструктивні течії. Навряд чи існував якийсь завершений експресіоністичний світогляд. Був у ньому поклик знайти нову людину, був ще й постулят: вимога енерґійної дії. Дії в якому напрямку? Амплітуда коливання була поміж релігійною і комуністичною свідомістю. Підносився принцип всесвітянства. Ні, це не пасувало Ольжичеві!

Власне у принципах думання і відчування Ольжич протиставився европейському експресіонізмові. Експресіонізм бачив світ у хаотичній зміні, цьому мав би відповідати й хаотизм, неупорядкованість мови.

Ольжич бачив світ, як сталу змінність історичних циклів, у цій змінності він знаходив світову системність, що вимагала б ясної клясичної форми.

Він, як поет, надзвичайно пружний, як украй натягнена тятива. Він бачить неминучість трагічного, він не боїться кінцесвітнього у вселюдському універсумі, але за ним, за обривом у прірву, у далечині він бачить світлосяйний початок, і в золотій короні цього нового світу — Україну. Отже, його романтика, насичена трагічно-оптимістичною історіософією, не досить звичайна для української поезії.

Знаю, що в 1943 р. Ольжич тоскно, з жахом і радістю, очікував, що московські полчища дійдуть до Атлантійського Океану, занечищений московськими чоботями европейський світ ляже в руїнах, потому, мов з-під землі, постане революційна пожежа в Европі, захитається і впаде московський Кремль. ... а тоді ... прийде зовсім новий світ з новими енерґіями й зовсім новими вартостями.

Поезія Ольжича — бойова. Вона оперує рвучкими гаслами. Але вона й інтелектуалістична, насичена символами й натяками, багата на історичні ремінісценції, іноді вона сплітає водно звучання і колір;

вона вимагає від читача деякого рівня естетичної культури й вдумливости. Є навіть поодинокі вирази, які можна по-різному сприймати, й не зашкодило б, якби науковець-коментатор внурився в загадковість висловів, зібрав би весь матеріял біографічний і літературний, щоб заховане в мистецьких образах зробити доступним. Частину своїх поезій Ольжич з великої скромности своєї, не надаючи великої ваги своєму поетичному талантові, писав для обмеженого кола своїх друзів. Так, як на камерному концерті; музика для небагатьох. Але це було не з індивідуалізму, а з якоїсь юнацької ще самообмежености (він інколи в розмові соромливо червонів). Та ми маємо право пізнавати його музу й там, де мова зі скромнсти себе недооцінювала.

Проф. В. Державин вважав Ольжича неоклясиком. Нехай читач не здивується, коли ми скажемо, що це почасти й правильно. Ольжич орудує іменами й поняттями, зв'язаними з античним світом, ба більше, око археолога помічає не так черепки з поховань, як за ними сховані у прадавній давнині звичаї, норови, неписане право й узагалі ментальність прадавної людини. Це й у збірці «Рінь», і у «Підзамчя». Історіософічно переходить він через століття і тисячоліття, і освічений читач відчує, що Ольжич виносить із цих мандрів мудру синтезу, гідну наших прагнень і суперечну нікчемності сучасної доби. Героїзм у нього не просте поняття, не тільки чеснота, героїзм — історична конечність, що оновлює світ, в героїзмі закладені всі елементи стрибка в інший культурно-цивілізаційний цикль. І для України стоїть питання — чи втримає вона героїзм, як атмосферу свого ставлення, а тим самим, чи шляхом всебічного, всепроникаючого героїзму дасть нові стимули світвій культурі? У Ольжичевих поезіях є розмах, є лет над віками й країнами, є патос, віра — й тут він без романтичного струменю не обійшовся.

Так хто ж, кінець-кінцем, Ольжич стилево? Романтик чи неоклясик? Він, як і Леся Українка, синтетик, він шукає сполуки, гармонійної сполуки елементів цих двох стилів, сполуки тільки тих елементів, які не стоять у взаємній непримиренності суперечностей (в італійській чи французькій літературі такий експеримент був би неможливий, бо там клясицизм і романтизм надто глибоко себе взаємозаперечують, але національний шлях української літератури, якщо не привередливий, то у всякому разі примхливий).Чи Ольжич пішов далі у напрямку цієї синтези, ніж Леся Українка? На це питання можна було б відповісти лише порівняльною мікроаналізою, якої ми на сторінках журналу не маємо змоги перевести.

* * *

«Tertia post illam aänea proles» — таким епіграфом з Овідієвих «Метаморфоз» починає Ольжич свою поезію «Був же вік золотий». Наш поет іде тут концепційно слідом за Овідієм. Це не переклад важливого уривку з твору римського клясика, не наслідування, а досить

[1] У виданні поезій Ольжича 1956 р. тут помилково aenea.

вільний переспів (Ольжич ніколи не «співав», але в даному випадку я не знаходжу точнішого слова) уривка з першої книги «Метаморфоз». Слідом за Овідієм дано характеристику чотирьох епох існування людства, не як епох розвитку, «проґресу», а як замкнених в собі циклів. У Овідія дано чіткий поетичний образ золотої доби людського минулого, срібний період окреслений коротше, мідяний і залізний як епохи розкладу не так то й розмежовані.

У Ольжича епоха золотого віку окреслена коротким штрихом, мов спогад, витягнений із біблійної підсвідомости, чітко, позитивно, але коротко згаданий срібний вік, але мідяний і спижевий стоять близько своєю неґативністю. Четверте історичне коло завершується сталево, і в ньому вже є зародки нового повтору історичної циклічности, перші натяки на золотавість прийдешнього:

Проливаючи кров у грабунках і ґвалтах без ліку,
У змаганні зі світом, у бої з самими собою,
Нам дано відрізняти зле й добре, мале і велике
І прославити вірність, невинність і славу героя.[2]

У світі кола сталевого є своя замкненість. Світле й величне можуть у ньому бути тільки шаленою тугою і не проростуть у прогрес. Ні, спочатку все має йти у бік трагічного кінця.

Не прокляну кінцевости ніколи!

Як свідчить Стефанович, тяжіння «до кінця» було властиве Ольжичеві постійно. Він в інтелектуальному напруженні схоплював сучасний світ, як цілість, і в ньому Україну. Ольжич цінив Стефановича як поета й як мислителя, на пам'ять знав Стефановичеву строфу:

А Захід — в крові, ввесь наскрізь,
Мов велет вбитий там зваливсь,
Крови калюжами розливсь,
Мов там поклали Голіяфа. . .[3]

Кінцесвітнє в розумінні Ольжича історично наближається. Кінець прийде, як «Страшний Суд», і не залізномогутні будуть виправдані у всесвітній катастрофі, а ті, що здатні до сталої жертви за чистоту, за правду, за свій народ:

Посеред лісів, степу
Ловіте тугу труб.
Двигтить і земля й небо,
Надходить страшний суд

---

[2] О. Ольжич, *Поезії,* Нью-Йорк 1956. Всі дальші цитати з Ольжича йдуть за цим виданням із зазначенням сторінки в дужках після тексту.

[3] О. Стефанович, «О. Ольжич». Збірник *Слово,* Едмонтон 1970, стор. 160.

І небо, і земля в хмарі.
Нечуваний вітер дме.
Господнє ім'я — Кара.
Господня хвала — Меч. (45)

Грізний Боже суворих і гордо — убогих,
Купино невблаганних пустель,
Ми Тобі покладем суходоли під ноги
І запалимо жертви осель. (44)

В часах духового формування Ольжича увага думаючих людей концентрувалася на творі Шпенґлера «Der Untergang des Abendlandes». Відгуки на його томи лунали не тільки в Німеччині, але й в Італії, Франції. Як і Шпенґлерові, присвічує Ольжичеві порівняльна морфологія культур, узагальнене схоплення історичних феноменів. Як у Шпенґлерові єдналися політик, історик, поет, так у Ольжичеві сполучалися революціонер, історик-археолог і мистець слова. Український поет кидає далекосяглий глибокий погляд крізь різні культури, «як понад ряд вершин гірського хребта на обрії», — сказав би Шпенґлер. Постаті Цезаря і Ганнібаля в суспільно-переламних часах цікавлять Ольжича з такою ж духовою інтенсивністю, як вони цікавлять Шпенґлера; тільки Шпенґлер шукає в Imperium Romanum паралелю до пруської історичної могутности, а Ольжич, як учений, інтуїцією, підбудованою сумою наукового досвіду, хоче відчути можливості для майбутньої імперіяльної України. Не тільки слідом за Овідієм, але й по слідах Шпенґлера розвиває Ольжич образ замкнених в собі циклів культур. Це стрижень ряду його поезій. Не тільки «Був же вік золотий», але й «Пройшли пурпурні фінікійські дні», «Заходить сонце» та інші.

Ольжич виростав в оточенні своїх друзів. Був він по-своєму анахорет, але мав і вузьке коло інтимних друзів на Заході, широке коло організаційних друзів, бойові лави ОУН.

Це були близькі друзі. Були й далекі територіяльно, але ж які милі його серцеві духові друзі на Великій Україні. На еміґрації для нього як поета-мислителя були дуже близькі кілька: Стефанович, патосний, занурений в чудо визвольних чинів років національної революції, Маланюк — поет — історіософ, співець героїзму й тужливий лірик, Лятуринська, зачарована світом української мітології і княжої давнини. Також батько, Олександер Олесь.

Він передав синові шалену тугу за просторими обріями України, ту тугу, яка кров'ю спливає у його еміґраційних поезіях.

І дні і ночі — Таж коли, коли? (42)

Ці Ольжичеві рядки звучать Олесевою тугою. А дальні-близькі друзі на Україні широкій? Цеж він, Ольжич, культивував особливу увагу націоналістів до духових процесів, які відбувалися «там». Під його впливом націоналістична преса — «Пробоєм», «Самостійна Дум-

ка» та інші — друкувала те визначне, що свідчило про культурну міць і ріст у напрямі підбудови майбутньої самостійности. Коли називати імена, то це й Филипович, і Зеров, і Осьмачка, і Плужник, і Яновський з його «Чотирма шаблями», й ряд інших; але на одному з перших місць, розуміється, той Микола Хвильовий, який з фанатичного комуніста перетворився на українського націоналіста, націоналіста не за советською термінологією, а таки на справжнього, з розмахом націоналістичних жадань.

Я чую вигуки обурення з боку тих, які переконані, що «Ніколай Фітільов» убив свою маму. Я бачу іронічне здвигання плечима з боку тих, які авторитетно вирішили, що Хвильовий є не що інше, як «націонал-комуніст» і поставили його поруч Скрипника.

Але тому, що я не бачив найменшої спроби спростувати арґументацію моїх численних статтей про Хвильового-націоналіста, статтей, друкованих з 1942 року, спочатку в «Новій Україні», у «Краківських Вістях», а потім і в еміґраційній пресі, тому що я не знайшов ніде заперечення постави О. Теліги з 1941 р. в Київському «Українському Слові», постави, яка без сумніву, була обговорена з Ольжичем, то я смію спокійно твердити, що Ольжич духовоураховував позицію Хвильового як націоналіста, що Ольжич хоч напевне краще знав праці Шпенґлера, брав під увагу також і поставу Хвильового до Шпенґлерової циклічности історичного процесу, приймав для себе й значущу поправку в шпенґлеріяну, що її дав Хвильовий. Але вічно повторюватись я не хочу, тому з цього приводу відсилаю читачів до стор. 127—129 моєї книжки «На головній маґістралі». (На чужині 1951). Кінчаючи перший розділ моєї статті, я мушу признатися, що я хотів написати суто-наукову розвідку про Ольжича, але згадуване ліричне перетворило розвідку в есей. Каюся! Нам так потрібно саме розвідки! А я так загруз лірично у минулому, що може й не спроможний втяти справжній «причинок». Побачимо, дорогий читачу, що буде в наступному розділі.

II

Збірочка «Рінь» і «Підзамчя» і стилево й тематично становлять одність. Їм певною мірою протистоять «Вежі». Отже, творчість Ольжича — це поезія двох днменсій.

В майже мікроскопічний світ ріні вривається широкий світ вітру. А поруч: зіставлення вітру й каменю сповнене змісту, бо стихія і камінна непорушність — твердість і вірність — це зміст життя. В першій поезії «Ріні» мистець сповнений недосказаної рефлексійности й тихого споглядання. Він усвідомлює вічний рух світу в «палючих безсонних ночах». Те, що інтелектуально усвідомлене й пережите, стає у нього камінною істиною, у вірності якій він віддасть своє життя. Життя вічно повторюється:

Я жив колись в простому курені
Над озером з ясними берегами (16)

Первісна людина його вабить, бо в ній він бачить багато біологічної вітальности («Скільки сонця»). Як археолог, історіософ і поет він констатує есенцію життя: труд, винахідництво, війна — це вічний хід історії («Поважна мова»).

Пацифістом Ольжич ніколи не був. Він знав, — о, він знав численні безконечні договори про «вічний мир», він усвідомлював собі, що пацифізм вічний і вічно безплідний. Жорстокість життя безоблична, вона йде крізь війни. Війну не можна прийняти чи не прийняти, бо вона стало існує. Пацифізм готовий спостерігати всі жорстокості світу, весь аморалізм, аби лише кубелечко пацифіста залишалось недоторкнено спокійним, аби можна було ручкатися і торгувати із садистами. Профетичне звучання не тільки в «Страшному суді», профетизмом позначений ряд поезій Ольжича.

Від давнього-прадавнього, чудесного, він з тривогою і радістю підходить до чудесного майбутнього, що вже зоріє в таємній перспективі. Щоб вистраждать українську майбутність, треба пройти широкими кроками духу всі глибинні епохи людства, напитися в них цілющої води і з того творити нову казкову радість українського відродження. Тому й «Манастир» і «Наш табір», і «Ґоти», й багато іншого. Міти, що століттями опановували свідомість — це психічна реальність. Той, хто плазує в поросі реальности, той може й не зрозуміти, що світ десь на порозі казки, бо й казка — твориво людського духу, бо й вона випромінює на почуття і на дію. І радість чернецтва... і палкість багатоглового змія в горючім коханні... і помірний хід Коляди, що провіщає весну... Там, де міти вже зникли, то зникли вони з поверхні свідомости, а щось істотне в підсвідомості лишили, всесвітньолюдське й те, де накльовується національно початкове. Не дарма ж для нас Гомер, Вергілій існують і далі. Як моторошно заглянути в таємну святиню людського духа!

Ольжич творить поетичні намистини, а не разок тісно зв'язаного намиста. Говорячи натяками, він робить читача співтворцем своєї поезії. Він ненавидить споживачів, консументів, кличе читачів ступати важкими сходами на гору, там, де зорі і могутній вітер. Там буде їм, тим, що витримають іспит вибраности, гарно разом з поетом.

Шевченко дає прочулену ідилію українського села: «Садок вишневий коло хати». Це село вже вимерло, знищене катами нашого народу. Але воно вічно зорітиме нам зі сторінок «Кобзаря».

І хіба на те саме зробив Ольжич (але більш натяками, аскетично) пишучи вірш «Підзамчя», немов заглянувши в українські XIV та XV століття, даючи ідеальний образ українського Середньовіччя, в якому все так вабить нашою запашною землею, так променисто — спокійно оживає — і кушніри, й ткачі, і ковалі, все дотикально відчутне серед містерії української природи, коли вишнева гілка стукає нам у вікно. Вона не даремно стукає, вона сполучається через століття із Шевченковим «садком вишневим», даючи нам ключ до зрозуміння недосказаного. І хіба у Вас, читачу, немає спокуси, щоб міт «вишневого садка» й чарівного співу дівчат знову втілився в майбутньому,

серед неминучо індустріяльної України, в дійсність? В поезіях «Підзамчя» не дарма на початку збірки іде лінія клясичного спокою через дальші поезії, в яких прозирають і українське повітря, і чистота блакиті, і «тихі води, ясні зорі»...

Це передусім «Яблуня на горі». І хіба ж тут немає подиху романтики? Густа, глибока і м'яка блакить. Ви так серед краси, що Вас уже немає. Яка це чудесно-строга клясичність, влита в романтику! Синтеза?.. А далі — естетична наснаженість української вітальности — «Алябастер». Еллада, численні віки по тому — й повторення еллінської краси на Україні. Але клясично «сонна Венус» уже цьому протиставлена. Вічна Україна — це не просто Еллада, це нова Еллада, яку пророчив ясновидець Гердер і яка в неовіталізмі ввижалася Хвильовому. Обидва вони, й Ольжич, і Хвильовий відроджували міт. А без міту, без могутньої візії дати людству щось нове, не може бути надхненної творчости й безмежної відданости в боротьбі за Самостійну Україну. Може бути лише повторення напівмертвими устами формули: «за самостійність».

Ерос у поезіях Ольжича завжди «між іншим», Є його трохи в «Алябастер», більше в поезії «Пороша». Ерос виступає натяками й гармонізує із загальною вітальністю життя, якою просякнені його поетичні шкіци чи акварелі. Еротизм Ольжича порцеляново виточений.

Його «Порцеляна» «білопінною» красою нагадує нам рафінованість порцеляни Рококо. Але це лише для того, щоб протиставити суворість молодого старшини з Дюнкерку, який вірно зберігає мережану хустину від коханої дівчини. В «Голляндському образі» — теж спокійно естетизовована еротика. Але цей образ під впливом Рембрандта. Та чому «Голляндський образ» так тепло промовляє до Ольжича? Тільки тому, що він високо-культурна людина? Здається, що ні. В старовинну козацьку Україну їздили голляндські купці. Майже голляндський вітряк став постійною прикрасою українського ляндшафту включно з початком XX століття. Ревний помічник гетьмана Виговського, Немирич, вчився в Голляндії, приїхав з неї з багатим духовим набутком. І, розуміється, не тільки він. Таємна нитка єднає Голляндію з Україною, і Ольжич бачить нашу батьківщину в широких просторах европейської культури.

**
*

У збірці «Рінь» є лише кілька поезій, спроєктованих на українську визвольну боротьбу. Але весь збірничок в цілому плекає світогляд мужньої людини, що сприймає суворість життя, як закономірність. Романтика революції, напружене чекання її розгортається в екстазі.

Книжечка «Вежі» суцільно присвячена революційному, націоналістичному. Про знаменну подію 1932 року, напад бойовиків-націона-

лістів на пошту в Городку, про конкретний зміст події, поет не розказує. Тут урвані кадри, лірика окремих моментів. Це спеціяльно стилево підкреслено, уривчастість наголошена штрихами-середниками поміж окремими строфами-фраґментами. Про події не можна говорити з епічною розлеглістю. Історичний зміст її виростає через ліричне сприйняття. Цілість образу раз-у-раз подається через гряничну ляпідарність, внутрішньо-психологічну динамічність.

Зв'язковий. Сухе привітання.
Кашкет, окуляри, ровер.
І схована карта остання —
В кишені його револьвер.

Ляпідарність зрозуміла лише тим, які знають, що сталося в 1932 році в Галичині. Ольжич не розказує подій. Він їх лірично карбує:

Товаришу, любий мій брате,
Дивися у вічі рабам.
Як будете так воювати,
Вкраїни не бачити вам.

Поет не розказує нам про те, що затуркані несвідомі селяни допомогли переслідувачам впіймати Біласа й Данилишина. Він не згадує, що схоплених героїв мають польські посіпаки повісити. Він наводить лише гідномудрі слова революціонера, звернені до «рабів». Палючоболючою і важкою є втрата борців, але найболючішою є причина трагедії, висловлена реченнями страчуваного.

Ні, в «Городок 1932» вже немає ремінісценцій. Тут біблійська одержимість. Фаталізм є, але він перемагається радістю прокладання шляхів у майбутнє. Загибель знаменує наближення національної перемоги, тому особисту доцільну смерть треба спокійно сприймати. І тому смерть приходить, як служниця несміла.

Своєю політичною лірикою Ольжич залишив заповіт українській еміґрації, який вона не завжди виконує. Він поставив вимогу не тільки героїчного вчинку, а й героїчного життєвого стилю. В його поезії ми натикаємося на поняття, які ранять нашу душу, його афоризми близькі нашому розумінню, але ми як одиниці і спільнота часто не додержуємося всього цього. Безвідповідальну псевдонаукову писанину, покроплену звиклою патріотичною фразеологією, як жованою ґумою, він, справжній науковець, називав «гурра-науковою бздурою»; він викпивав самолюбство наших діячів, ласих на пустопорожні ювілеї, басманив гострим бичем суспільність, що потопала в «блідо-рожевих» словах, висміював опортунізм «огрядно-тупих патріотів»; «Просвіти» 30-их р.р. (знову несподівана паралеля з Хвильовим!), ставив в один ряд із закапелками-пасіками, придатними не для боротьби, а для вигідного дрімання, обурювався з безконечного ряду імпрез, сповнених легковажними думками-штампами.

Я хочу тут закінчити. Але перш, ніж поставити крапку, я мушу ласкаво перепроситися перед читачами. Я хотів написати розвідку про поетичну творчість Ольжича, зважити його епітети, метафори, розміри, але, як приналежний до покоління Ольжича, не витримав натиску переживань і написав есей на тему: образи поезій Ольжича в зв'язку з його світоглядом і світовідчуванням. Якщо читач розчарований, то прошу вибачення.

З архіву

ЗАПИСНА КНИЖЕЧКА О. ЖУКОВСЬКОГО З 1919 РОКУ

У цьому числі «Українського Історика» продовжуємо передруковувати записну книжечку О. Жуковського. Початкову частину читач знайде в 2—4 (78—80) числі журнала за 1983 рік. Там подано і вступні зауваження. Записки Жуковського зокрема про поїздку на Україну, часом дуже законспіровані і важко зрозумілі, проте для фахівця вони мають величезне значення, бо ж це джерельний матеріял до історії української революції. В ньому подано деякі дані, яких марно шукатимемо в інших джерелах.

* *
*

Олександр Шульгин
делеґат У.Н.Р. на
мирову конференцію
в Парижі

Лист п.п. Окуневському 20. VI. 19 р.

Високоповажаний п. Посол

Користаючись Вашим від'їздом з Парижу передаю Вам моє прохання про одставку і уклінно прошу переслати його до Директора. Становище наше в Парижі є цілком не можливе і ми докотились до якогось то краю. Ви, наш После, були тут нашим дорогим гостем і зовсім *безсторонньо* могли поглянути на справи; Ви могли зрозуміти легше й моє власне відношення до всього.

П'ять місяців роботи делеґації, три місяці моєї праці в Парижі не дали ніяких позитивних результатів для України на широкому міжнародньому полі. Боротися тяжко, вороги кругом нас оточують, і умілими заходами діскредитують наш кожний крок. Навіть для найкраще зорґанізованої Української далеґації було б тяжко змінити ту атмосферу недовіря, ворожости, яку зустрічаємо ми серед держав Антанти. Але та делеґація, яка знаходиться зараз в Парижі не тільки не здатна добитись, чого не будь, але навпаки може діскредітувати на довший час нашу справу. Людей у нас багато, але працювати майже нікому, бо майже ніхто не знає мови, і не розуміється в европейському життю.

Є делеґація, є *бюро,* але користувались ним ті делеґати, які ведут[ь] роботу, цілком можуть і т. д. Словом в роботі повна дезорганізація, але найголовнійше є те, що на чолі делеґації стоїть особа зовсім не відповідна. Ми бачимо, що до Парижу з'їхались найталановитійші люде світу, — що Анґлію представляє Лойд Джордж, Америку Вільсон, Францію Клемансо, Грецію Веніділос! По цим людям мимоволі судять і про ролю і значіння самої країни, яку вони представляють. Пан Сидоренко при всьому своєму патріотизмові при своїй завзятости, в найменшій мірі не може конкурувати з яким будь представником якої будь держави в Парижі. Тут потрібна

культурність, а п. Сидоренко на превеликий жаль на всіх справляє враження зовсім не культурної людини; треба, щоб голова делеґації мав им'я; був крупною, видатною людиною, цього абсолютно не має за собою п. Сидоренко; треба бути діалектом, уміти відразу знаходити арґументи, тонко їх формуловати, швидко розбіратись з ким саме маєш діло, який тон треба взяти. Треба мати великий *такт*, а цього абсолютно бракує п. Сидоренкові. Навпаки його безтактність, різкість, цілковита не вихованість зробили його дуже популярним в Парижі. Де які факти й слова його розказують навіть, як анекдоти. Для нас це боляче й прикре, але вороги (серед росіян, поляків і де яких французьких кол) кажуть, що це дуже добре: українська делеґація сама себе скомпрометувала і з цього приводу присутність п. Сидоренка є дуже користна.

Коли п. Сидоренко приїхав до Парижу, з ним французи мали намір говорити серьозно. Він був принятий Пішоном, а потім до його прислали кількох чоловік для переговорів. Але всіх їх п. Сидоренко вважав за шпиків, аґентів і відповідно з ними говорив (хоть серед їх був один консул). Скоро встановилась тверда думка, що з п. Сидоренком говорити не можливо. Він сам це добре знає, але виставляє себе жертвою своїх поглядів — самостійника. Фактично ж всі делеґати розвинюють на всі лади ті самі думки, але більш тонко й тому відношення до них в Парижських колах зовсім инше. П. Сидоренко переконаний, що його ненавидять вороги самостійности, але як я вже говорив, саме ці добродії дуже прихильно ставляться до нього, вважаючи, що він сам компрометує і себе і свою ідею. Неґативно відносяться до п. Сидоренка саме ті, що серьозно хотіли з ним говорити, що вважают[ь] навіть зовсім можливим ворогом самостійности України.

При такому відношенню до п. Голови в Парижі, — праця робиться зовсім неможливою. Вся робота инших делеґатів часом тільки компенсує, а часом і покривається тим негативним вражіннєм, яке справляє на всіх п. Голова й його виступи. Робити в Парижі взагалі тяжко, але робити необхідно. Всі наради, які тепер користуються симпатіями Антанти, спершу перейшли тяжкий шлях, коли до їх ставилися теж з недоріррєм і ворожістю. Тут потрібна уперта довголітня робота. Щоб не було на Україні, які б комбінації не сталися на Україні, і коло України, нам треба клином вбити ту думку в голови всіх діпльоматів і політиків (особливо в великих державах, як Фран[ція], Англія[,] Америка), що Україна істнує і істнувала за довго до війни і до того як (розбита на десятки[,] сотки національ[ний] рух) Германія ще не вела ніякої політики дальше своєї околиці. Вбити в голову, це, примусити повірити в це є велика і тяжка робота. Бо поза нами і перед нами скрізь говорять наші вороги: ми теж з України, ми теж були в Київі і т. д., але ніякої України не знаємо. Навіть у совістних людей голова йде кругом. То на те потрібна робота довга уперта, ротрібні кошти. Без симпатії з боку тої чи иншої великої Держави, без популярізації своєї країни, ні один нарід істнувати не може. Для того в Франції, як і скрізь, потрібна місія, але не треба витрачати кошти на десятки людей, які навіть мови не знають. Це зайві люди. Необхідно прислати кількох чоловік культурних і дійсно інтеліґентних на чолі з авторітетним головою. Некультурність та невихованість є дуже шкідлива річ в діпломатії, автократизм так само. А миж тим самі ці два моменти сплелись в нашій Парижській делеґації, в результаті чого і є наша каша, наш хаос. Статут делеґації вироблений п. Левітським і затверджений Директорією є на жаль цілковитий

абсурд так само як і тон вічних «приказів», так і різкий і образливий для кожного співробітника тон п. Сидоренка.

Вся трьох місячна робота серед таких обставин знервували мене цілковито і зараз я зовсім не можу провадити далі свою роботу, тому й подаю до демісії. Історія колись скаже, чи досягли ми хоч чого не будь в Парижі, чи закріпили ми хоч де які симпатії, але зараз мене гнітить та думка, що я теж не дивлячись на весь свій труд (часом непосильний) все ж брав участь в тій справі, яка діскредитувала Україну. Я довго сподівався, що робота моїх близьких товаришів пп. Панейка і Марґоліна, так само як і моя переможут[ь] те неґативне ,що вніс сюди п. Сидоренко і все безладдя нашої орґанізації. Але тепер я згубив цю віру. Прошу пане посол приняти запевнення в моїй найщирішій пошані.

О. Шульгін

Пункти, які необхідно уповноважити нашу делеґацію обстоювати на мировій конференції (Україна приймає участь в відбудові Росії, а тому ставити):

1. Антанта признає Українську Народну Республіку в етнографичних її межах і уживає всїх можливих впливів, аби Українська теріторія була очищена від військ її сусідів.

2. Україна об'єднується в Сполучених Державах Східньої Европи з республіками на теріторії бувшої Росії в мірі того як в них установлюється твердий лад і певна демократична фізіономія.*

3. Антанта піддержує демократичний устрій і лівий соціальний курс.

4. По очищен[н]ні значної теріторії частини України, скликаються Народні представники на основі пятихвостки і Антанта буде признавати тільки те правительство[,] яке буде вибране цим народнім представництвом.

5. Україна остається нейтральною до скінчення організації Великоросійської республіки обмежуючись організацією свого державного ладу.

6. На теріторії Української Н.[ародної] Республіки не допускається формування отрядів інших федерірованих республік.

7. Бесарабія, Крим, *Галичина,* Дон, Кубань[,] Кавказ можуть бути федерірующимися республіками.

Що до орґанізації Ц.[ентральної] влади на Україні, то вона мусить сконструіроватись в такий спосіб.

На чолі стоїть відповідальний перед народним представництвом Політичний кабіт. Він складається із представників від партій с-р.[,] с-д.[,] с-ф. і н-р. С-с виключаються позаяк причислюється до зрадницьких і авантюрістичних черносотен[н]их кол.

Політичний кабінет керух і поправляє як закордонною так і внутрішньою політикою йому підлягають ділові Міністерства на чолі з управляющими міністерством фахівцями. Тут корисна робота могла б бути с-ф. Управляющі Міністерствами роблять доклади в засіданні ради Міністерств, але без права рішаючого голосу. Самий політичний кабінет складається потім [з] 6 чоловік. Така організація є тимчасова до скликання Парламента, який установить постійну форму правління. Шляхом не переворотів, а порозумінням і за згодою Ц.[ентральних] Комітетів Партій, щоб не виникнули і не повторились печальні уроки прошлого.

Неохідно вплинути й вимагати о знищенні акредітіва самостійнику Степаненкові, який (видати) видасть п. Директорові Макаренкові в сумі на 25.000.000. На ці гроші самостійники організуються і готовлять нову авантюру.

Для інформації призвіща людей *граючих* ролю.

1. Сетул Воцен — публіцист
2. Юнг — англійський посол
3. Скотус Віатор Вотсон
4. Фон-де-Матсен
5. Канареєв інтендант заповіджен[ого] корпусу
6. Бутенко
7. Ластівецький
8. Ляйнгер, жидок, гешефтмахер. Будапешт
9. Цвікевіч. Білоруськ[ий] посол
10. Сенгалевіч /гроші 5.000.000
11. Ко. Ліпінський, Василько, Токаржевський (гірше ніж сам Ліпінський), Трохимович, баронеса Піснячевська
12. Белецький, бувший член генер. Коміт. і Карбовськ, дир. банку
13. Тімофеєв
14. Ганіцький Профес брат Представник
15. Ко. Молов, Гіжицький, Хануков, Долгорук приїзжає Ігор Кістяковський, приїхав
16. Лавріновіч: гешефтмахер
17. Королів, пространно. (?)
18. Профес капели Тучапський
19. Степаненко закути Асафов жид.
20. Скнарь ?
21. Окуневські є в
    коли приїду дати знати
22. Січинський Американець
23. Братішко — гайдамак
    комуніст   остання партія (обведене еліпсою)
    Ковенковський

2. VII. Сьогодня бачився з Скнарьом, який приїхав із Берліна. Росказував про відносини німців до Порша. Вони ставляться до нього дуже неприхильно, недовіряють йому і не хочуть ніякого діла з ним мати, а тому всі справи наші терплят[ь] неудачі. Німці самі шукають Українця, щоб налагодити справу та увійти в тіснійші зносини. Багато фактів свідчить про вище сказане, так наприклад, коли Порш звернувся до Німців з проханням користуватися радіо-станцією, йому відмовили, в той же час самі предложили користуватися цією радіо-станцією нашому кооперативному представнику, Волянському чи як?

Другий випадок більш показний. Зараз большовики Російські входять в тісні зносини з Німцями і дійшли до нашого посольства відомости про те, що большевики хтять закупити багато військового майна. Необхідно було з свого боку зробити подібне предложення і взагалі помішати ці[й] сдельці. В

цій закупці миж иншим приймають участь і українські большов[ики], які росчитують на ті гроші, які заарештовані німцями.

Наше посольство звернулось з проханням до Військового Міністерства, аби воно указало, яке є військове майно для продажі і що Українці хтять його купити. Військове Міністе[рство] відповіло офіціально Поршеві, що ніякого військового майна для продажі у них не мається і що взагалі вони не можуть його провадавати. Але курьознійше в сьому се те[,] що напередодні цієї офіціальної відповіді німці прислали до торговельно-фінансової комісії згоду на продаж де яких військових річей. Запідозрювати в цьому німець[ку] лояльність, що до Антанти і конспірації в продажі не можна: тут головним чином відограє неприязне відношення до Порша. Самі німці відкрито кажуть[,] що з нами можна б було полагодити і налагодити добрі відносини, бо міжнародне положення на се штовхає і спільні інтереси цього вимагають, але через Порша його присутність вони не можуть ні говорити[,] ні суспільно працювати. Порш про таке відношення до нього німців знає і сам каже, що Німці з крежетом зубовним його поважают[ь].

Причини такої ненависти й неприязни до Порша треба шукати в моральній стороні самого Порша. На запитання Скнаря, німецьких двох банкірів, з якими йому прийшлось десь по приятельські вечеряти, чого німці так ненавидять Порша, Німці засміялись і нічого на се зразу не відповіли. Згодя один із банкірів так наївно не[н]ачебто без всякого значіння, запитує Скнаря, а скажіть будь ласка, Порш багатий чи ні; яке його матеріяльне становище. Скнарь відповів, що добре не знає, але наскільки може судити, то не багатий. На се Німці засміялись і почали знов задавати питання. Чи ни чув Скнарь про Порша чого небудь в прошлому 18 році в Києві, тоді як він був головою торговельно-фінансової комісії; які були стосунки миж Поршом і Флейшманом, представником Австро-угорської торговельно-фінансо[вої] комісії; чи ни чув про грошові справи миж Поршом і Флейшманом і т. Скнарь каже, я відповів, що ні ,але мені самому було ніяково при ці[й] розмові сидіти. Після сієї розмови ці банкири сказали, що з ким завгодно вони хтіли б мати діло, але не з Поршом.

На політично-діпломатичній арені ясно, що Порш провалився остаточно, а тому він тепер пробує свої сили на торговельному поприщу. Носиться з ріжнородними і оптимістичними (?) торговельними планами і є повна гарантія, що і тут провалиться. Біля нього вертиться яки[й]сь генеральчик, якого Порш виставляє, як великого знатока військового діла, хоче закуплювати військове майно, але все це так несерйозно, безтактно, не уміло, що безумовно толку ніякого не вийде.

Порш веде велику інтригу до Супруна. Док[л]адів, коли Супрун і Скнарь пристали до нього не дав і взагалі видно було, що він на брехнях веде інтригу. Завдяки цьому утворилось ціле багно. Головним чином обвинувачення Супруна з одної стороні в ростраті грошей, а з другої, що він не дає грошей. Таку атмосферу устроюють ріжні діпломатичні місії, які абсолютно не працюють на користь держави, а тільки своїм поводженем, образом життя діскрідитують Українську справу. Деяки місії вимагають видачу грошей на представництво, бо ці гроші видають в безпосереднє розпорядження посла і не вимагають контроля, в той же час, як самі до місць призначених ще не доїхали, а тому здрава льогика каже, що на представництва поки що нема витрат. Особливо претензії заявляла Анґлійська місія. Утворили всі місії величезні штати з величезною платньою. Абсолютно ніхто не хоче рахуватись з важким міжнароднім і фінансовим положенням Української справи. Робиться таке враження, що начебто люди потеряли

віру, що наша справа виграє, а тому хоч клок шерсті з паршивої вівці хтять вирвати і рвут[ь].

Крушинський збирається купувати аероплан у Берліні і таким способом доставитися на Україну. Допомагає йому в сі[й] справі жидок. Цей жидок весь час треться біля Пражського посольства. Мені здається, що тут діло не чисте. Королів використовує цього жидка як гешефтмахера, але чи в свою чергу не робиться навпаки тільки з нашою підкладкою. Цей жидок[,] аґент видавництва «Час». Так він казав мені, що одна німецька фабрика має побіля 350 аеропланів, які можуть забрати французи; цього німцям не хочиться, а тому пропонуют[ь] купити їх для України. Аероплани сістеми Фармон.

Капела виїхала до Турнова, де думає пробути якийсь час, дати декілька концертів, а потім держит[ь] напрямок на Югославі[ю] та Італію. З Італії або до Швайцарії або до Парижу. Зараз візи югославські вже зроблені.

Просили підняти питання перед Директорією:

1. Чи зоставатись в Чехії або вертатись додому, позаяк срок командіровки скінчився, чи продовжувати далі свою поїздку.

2. VII. Сьогодня бачився з Тимофієвим бувшим міністром продовольчих але гривни абсолютно не мают[ь] ніякої ціни. Їм приходиться в буквальному розумінню побиратися: Виманювати у Посольства бути йому на шиї. Звичайно 600 н.[імецьких] м.[арок]. За границ]ею[командір.[овка] 50 ф.[ранків] денно = 200 к.[орон] ч.[еських]. На одіж додаток 1500 ф. на одно[го] чле[на]. Подорож осібно.

2. VII. Сьогодня бачився з Тифофієвим бувшим міністром продовольчих справ. Брав він візу Італійську, для чого звернувся до нашого посольства за рекомендательним письмом, як міністру Українському, котрому спішно треба їхати по державним справам на Україну. Такий лист Ластовецький йому видав. Підняти питання про знищення всіх закордонних пастортів бувших міністрів, аби вони не використовували для власних цілей. 10. VII. в часописах вже появилось, що Український Міністер Продовольчих справ увійшов у економічні зносини з німецькими фірмами і налагоджує сю справу. Не знаю чи це добре, що в такий прикрий мент міжнародного положення України, що до її начебто німецької орієнтації появляються такого роду замітки; провокаційний виступ аби підтвердити, що Українці не покидають своєї орієнтації на німців. Треба вжити заходів, аби спростувати сю заяву.

Замітка появилась в німецькі[й] часописі «Das Volk». Зміст такий. Українськ[ий] міністр торгу М. М. Тімофії[в] приїхав до Праги, щоб налагодити справу торговельну імпорту і експорту. «При найближчому участі капіталу австронімецького». Остаточний договір має скластися у Відні, а центральне бюро буде находитись у Києві.

Партійні справи.

У Відні оформовався 1-го липня Закордонний Комітет У.П.С.Р. з його чинним і представницьким орґаном — Бюром Зак.[ордонного] Ком.[ітету]. На лист М. С., який був прочитаний на засіданні Комітета і що торкається безпосередн[о] для Зак. Ком. справ, були винесені де які постанови.

Перше Закор.[онний] Комітет не мавши досі жадних відомостей про делеґацію партії на інтернаціональну конференцію поручив Бюрові подбати

за те, щоб інтереси партії на конференції в Люцерні було відповідно заступлені. Лист до Залізняка усовує попередні побоювання за повторення історії з Берном і Амстердамом. Радіючи з факту, що партія послала на інтернаціональну конференцію нинішню делеґацію Зак.[ордонний] Ком.[ітет] поручив Бюрові ввійти в найтісніці зносини з нею і порозуміння що до роботи і представництва Партії за кордоном. Для осягнення сей мети і кращої орієнтації в майбутні[й] праці Зак.[ордонного] «Ком.[ітету] визнав за доцільне поручити Бюрові ласкаво просити делеґацію, щоб вона зазнайомила Зак.[ордонний] Ком.[ітет] з характером повновластей і інструкцій, уділених делеґації Ц.К. партії. В тих самих цілях Бюро (Зак.[ордонного] Ком.[мітету] прохає делеґацію поінформувати Бюро про нараду з У.П.С.Д.[,] за яку Ви згадуєте в свойому листі до т. Залізняка[,] Зак.[ордонний] Ком.[ітет] цілковито приєднався до ідей скликання Укр.[аїнського] Соціялістичного З'їзду в Швейцарії перед інтернаціональною соціяліст.[ичною] конфер.[енцією] і чикає дальше від ініціяторів інформацій. З свого боку ухвалено З. К. прохати делеґацію погодитись на те, щоб представник Зак. Ком. входив до делеґації під час інтернаціональн[ої] соц.[іялістичної] конфе.[енції] як рівноправного для Укр. делеґації її член.

Опріч того, приймаючи на увагу формальний бік справи, й також допускаючи, що відізд делеґації з України відбувався за обставини, коли на формальности не було змоги звертати увагу, Зак. Ком. визнав за доцільне в інтересах справи створити такі умови, при яких формальне зареґестрування членів делеґації в списках членів Партії було б можливе, як би воно не було зроблене на Україні. Тому Бюро Зак. Ком. при сій нагоді посилає для Вас і т. Ісаєвича реґістраційні заяви до Зак. Ком. які після їх заповнення і підпису прохає надіслати до Бюро

За Бюро Зак. Ком.

Мик. Чечель

В моїм перехованню є маленький депозит Ц.К. і я обовязаний видавати з цього гроші особам на основі переказів на письмі до м[ого?] від[ома] Ц.К. підписаних мінімально трьома його членами. На основі таких переказів я ще в жовтні 18 р. вислав певну суму до Ц.К. і виплатив певну квоту п. Севрюкові. Досі я не одержав від Ц.К. поручення в справі виплати В. грошей, але якщо Ви маєте поручення від президії Ц.К. то перешліть його до мене, що[б] я мав відповідний документ, і я постараюсь відповідну суму переслати В.[ам).

У Відні перебуває мій брат Володимир, М. Четель, І. Базяк, Г. Лисенко, С. Будажлин [?], М. Шраг і М. Шаповал. В Німеччині здається нікого нема. М. Залізняк.

Розмова з Лисенком.

Приїхав він із Відня. Має на меті їхати до Парижу, бо призначений Петлюрою помішником Колосовського на мирові конфер.[онції]. За час його побуту у Відні із присутніх за кордоном с-р. сконструіровався Закордонний Комітет У.П.Р.С.Р., виділивши із себе «Закордонне бюро». Натолкнувшим моментом до орґанізації пробуваючих за кордоном с-р. мені здається був лист М. С. до Залізняка. До сього моменту про с-р. Українців і не чутно було, — обізвались тільки тоді[,] коли з'явились книжки випущені делеґацією до Амстердама на соціялістичну конференцію, себто М.С. та постав-

лене питання про гроші. І тут треба шукати не бажання організації, не бажання громадської роботи, а инші стімули. Перш всього — чого це М. С. делеґірований на соціалістичну конференцію, а не другий хто небудь? Адже ж М. С. не записаний до партії і не лічиться її офіціальним членом.

Про останніх видно[,] що були дуже горячі дебати, бо у Лисенка вирвалась в розмові така фраза, а як хто не будь з'явиться на соціялістичну конференцію й заявить про те[,] що М. С. не є її представник, бо не рахується її членом. Ся одна думка про те, що із'явиться на соціялістичну конференцію і зробить подібну заяву[,] свідчить про багато дечого, тільки не про дружну об'єднану працю. Далі я закінчив питання про партії і її організацію, бо вважав, що зараз правільно організованої і сконсолідованої партії нема. Після роспуску в 18 р. Ц.К. Партії, вона розбилася і зараз всі бувші її члени, які перефарбовувались відповідно моменту по старим звязкам зараз рахують себе членами партії с-р. центр.[альної] течії, бо рахуватись членами с-р. лівої перш всього незручно, а в друге не так то вже й легко попасти туди. С-р. лівої течії переорґанізувались і нових членів приймають з великим розбором. Так після розмови в тому дусі, Лисенко погоджується з моїми доводами і висловлюється про те, що подібно тому як з'явилась у Відні ініціативна група, яка сорганізувала Закордонний Комітет, так знайдеться *така иницііятивна* група й на Україні, яка скличе партійний з'їзд і приступить до організації партії та потребує грошових відчитів. Закидується Ц.К. те, що він на соціялістичні конференції посилає делеґатами не членів партії, а окремих від неї осіб.

На мою думку теж дійсно необхідно приступити до реорганізації партії, виробивши сурові услів'я вступи до неї членів. Уроки прошлого треба використати в повній мірі, аби не повторилися компромітації партії членами нерозуміючими партійної дісципліни та етіки. Що торкається до особи добродія Лисенка, то, вся моя істота відчуває, що йому ніяк не можна довіряти. По перше тому, що він весь час здається на службі в контр розвідці і мабуть доклада Петлюрі. А тому получається таке враження, що він все докладає Петлюрі, і з своєї сторони робить ріжні заходи аби розслоїти[,] внести заколот, внести потім з іншими пропозиціями, коли це не вигідно або порушує плани Петлюри. Всю ролю Лисенко грав і в їх роді коли був Генеральним комісарем, і на військових з'їздах і т. п.

Мене дивує, що на виїзд до Парижа помішником військового аташе Ц.К. С-р. дав згоду, бо, як каже Лисенко, він запитував про се Ц.К. Треба перевірити. Зроблена поїздка (командіровка) ж за кордон. А його Петлюра з слідуючим по перше, слідкувати з[а] М. С. і другими, а також робити заколот[,] коли діяльність деяких осіб буде виходити за межі Петлюровської ідеї.

10. VII. Сьогодня цікава була балачка у мени з Швіговським. Казав, що документ мені вироблюють і можу сподіватись на швидки[й] от'їзд. Миж иншим сказав, що приїхав Вітовський з Парижу. Вітовський стоїть цілком на наші[й] позіції. Він настільки вже встиг у Відні пересваритись з Галичанами, що сказав, хоч би в Росії був III Микола, то він піде туди, аби тільки не з Поляками. Що до поглядів на мирову деліґацію, то абсолютно ні чим не відріжняється від листів і діагноза М. С.[лавінського?].

Славинський перерішив посилати де яки листи через мени, а тому посила їх з Вітовським. Буде говорити завтра зо мною, щоб я занотував дещо. Може це й добре[,] що Славінський не пересилає через мени листів.

Галіп проїхав до Парижу і вже почав налагоджувати справу. Кажут[ь], що се удається йому. Крамарж з непримиримої позіції що до України трохи здав і став на точку погляду подібно такого полож[ення] як займала Угорщина в Австрії. Тепер можна сподіватись, що Крамарж почне впливати на Маклакова і иншу компанію Російську.

Голова закордонної політики французськ[ої] Франк Бойли ставиться до української справи прихильно. Має погляд, що Пішон багато зробив для того, щоб скомпроментувати французську справу на сході. Необхідно полагодити і повести нову лінію. Франк Бойли хоче собі создати авторітет і популярність на сході.

Нинішній напрям внутрішньої політики в самі[й] Чехії спричинив до того, що Крамарж зійшов з своеї позиції. Це має велике значіння.

Вітовський того погляду, що необхідно зараз всю Мирову деліґацію відкликати. Грушевськ[ий] най залишається і приготовлює терен для нової делеґації, яка поведе иншу політику. Також поможе в сі[й] справі ловкий Галіп.

Характерна рисочка: коли делеґація мала розмову з Л.[ойдом] Дж.[орджом] і останній запит[ав] куди Галичина схиляється чи до Польщі чи до Великої України[,] а тим самим і до Росії[,] то делеґація відповіла: ми хочемо розділити судьбу Великої України. На запитання чи серед делеґації є присутніми Галичани, які стоят[ь] на такі[й] точці погля[ду] на се виступив Лозинський, Вітовсь[кий] і навіть Панейко. Лойд Д.[жордж] перепитав і Панейка.

11. VII. 19. Довідався про нову авантюру українську. Приїхали із Варшави два делеґати наших украін[ців] з офіціальними предложеннями і доученням до нашого посольства. Зараз в Варшаві заснувався Український Комітет. На чолі цього комітету стоять: Курдіновський і Карпинський. Курдіновський з такими паперами, начебто являється послом від України до Поляків, а Курдіновський (Картинський) один із отої славної Гетманських молодчиків, бувший, як не помиляюсь товариш міністра внутрішніх справ.

Курдіновський ще в битності міністром Мацієвич достав від нього доручення поїхати до Поляків про вирішення «лінії кордону» чи по иншим питанням. Тоді Україна не находилась в стані війни з Польщою. Довго він їздив в Австрії і в решті попав до Варшави. Зараз вони склали комітет до них пристали инші Українці між ними находяться: Білецький бувший член Генерального Комітету, Директор філії Українбанку на Поділлі, Карбовський і ще инші добродії (це зараз члени місії до Славінського) отаман Тимченко і другі. Оскілко начебто як людина, яка гроші вкрала інтернований, про Маціона і Аґанієва невідомо. Розпустили чутки про те, що Директорії нема. Петлюра застрілився, а кабінет часттю заарештований, а частина розбіглась. Необхідно виручати Україну над Дніпрянську, бо Галичина вже приєднана до Польщі і справа її програна. Приймає з боку Поляків близьку участь Пілсудський. Заснований комітет приступив до орґанізації армії із полонених і інтернованих Українців Великої України під тим гаслом: союз і об'єднання з Поляками і рятувати Україну. Галичан як до комітету, так і до армії не приймають бо, кажуть, що Галичане зараз ведут[ь] непотрібну і безнадійну війну з Поляками.

На запитання Славінського[,] а для чого вони властне приїхали Білецький сказав, приїхали для того, щоб з свого боку його поінформувати, а також поінформуватись у нього. Авантюра чистої води. Праця наших черносотенних кол.

Від нього довідався, що бувший член Директорії Андрієвський заарештований румунами і начебто тримається в заключенні в Чернівцях. Приймає заходи (Тимофіїв) аби звільнити його. Для сього він рахує, що є два шляхи; —

1. підкупити французську контр-розвідку

2. викрасти на авто — підкупивши румун[ську] сторожу.

Підкупити французську контр розвідку[,] каже, дуже легко й дістати від неї охоронних та тому поді[б]них листів. Це спосіб менш рісковний.

Другий спосіб рісКований, але для державної справи необхідно піти й на нього. Одним словом добитись визволення[,] щоб там не стояло.

11. VII. Сьогодня із Відня приїхав Окуневський. Дуже схвильований і стурбований атмосферо[ю і] тим[и] подіями[,] які зараз складаються там у Відні. Ко.[омпанія] Василька і инші успіли розкласти і деморалізувати всіх[,] хто там із наших находяться. Зараз знову начинає запановувати орієнтація на німців, на тих, хто приїхав «руки вверх», хто пролив стільки крові надсміявся над добри[ми] й святими ідеалами, хто кинув нашу країну в таке велике несчастя. Що дивно, навіть зсилаються на Директорію на Уряд і кажут[ь], що й там також орієнтуються на німців. Розмову з Ла[н]сінґом перекрутили і зовсім не в тому розумінні, як було ним висловлено, передали. Ла[н]сінґ сказав, чи ви йдете і вимагаєте самостійність, то ні в якому разі ні якої допомоги не сподівайтесь від нас; колиж мислити про федерацію, то ми Вас всім чого тільки забажаєте й потрібно буде ми допоможем.

Зі слів Окуневського видно, що антанта сильна; зараз з нею боротись не можливо, бо вона все одно розчавить того, хто піде проти неї, особливо це торкається України. Поляки зможуть получити правобережну Україну, що принесе велике несчастя. У Відні на Прагу дивляться недовірчиво й вороже: Рахують, що тільки пражське посол[ьство] роз'єднає однодумність.

Треба як мога швидче їхати на Украї[ну], бо кожний день прогаяний принесе велике несчастя. З Відня відповідні інформації вже надіслали аеропланом. Чую[,] що прийдеться видержати велику боротьбу.

Моя поїздка затримується нашим посольств[ом] і в цьому виноват Шванів(?) сам мені сьогодня признався. Правда, він прикривається тим, що мішав Крушинський, а тому затягнули мою справу. Але се не так! Просто недовірря з одної сторони, а з другої одночасно захтіли грати, як і грают[ь] на два фронти, що в решті в решт привед[е] до проіграшу. З одної сторони не хтять показати Петлюри, що вони в добрих відносинах зі мною, а з другої грают[ь] надзвичайну любезну і угодливу лінію передо мною, аби я не запідозрив їх в не іскренности. Як би уміло не грали, а се проглядає доволі ясно.

Окуневський з свого боку буде на них натискювати, аби я їхав як мога швидче. Може це ускорить мій виїзд.

В сьогоднішні[й] німецькі[й] часописі появилася велика стаття, компроментующа Василька. Коротенький зміст, — Жидок не багати[й] став на службу таємного аґента у Чичеріна, коли він був посом [в] Румунії. За свої діла, а також і торговельну справу цей жидок встиг за два роки награбити капітал в 20.000.000 корон. Тепер після революції уряд роспорядився не виплачувати зразу всю суму грошей вкладачам, бо певну суму необхідно відрахувати до держави. Жидку шкода було своїх грошей, що робити, як вийти із цього скрутного стану. Василько прийшов на допомогу: цього авантюріста, мошеника, аґента взяв до себе на службу і як підданий Галичи-

ни[,] а не Австрії забрав всі гроші. Далі автор каже, що Василько з Жидом іміліонами виїдуть за кордон і вивезут[ь].

Випадково вийшов на корідор, де зустрівся з Галичанами: консул Праги Драгомирецький із пресов.[им] дир.[ектором] Кущак і Галицький, які обговорювали сю статтю. Далі перейшли на характеристику Василька. Погляд такий: то є клятва наша — Василько. Українцям він не допомагає, оточив себе жидами з котрими тільки працює; хитрий, нечестний головно на ріжну авантюри. Проводе австро-німецьку політику, що дуже помішало нам в Парижі. Особливо поміщена стаття Васильк[а], де він висловився за відлучення Західньої України від Велико[ї]. Ло[йд] Джордж примушений був запитати про се у делігації. З окупацією Галичини само собою зрозуміло, що відпадає ліквідаційна комісія українська, бо бувша Австрія зараз складається вже з 4 частин, Авст[рія], Угорщ[ина], Польща і Югославі[я]. Призначення до Берна його це значить сохранити за ним посаду, а в той же час дати можливість провадити далі діскредітующу і не користну політику. Взагалі приходиться сконстатувати той факт, що наш Уряд в деяких випадках і до деяких осіб надзвичайно обережно ставиться. Не хоче сказати ввічі сущої правди, а начебто навіть запобігає, знаючі що його праця буде некорисна. Така безхарактерність в сім відношенні приводе нас до дуже поганих наслідків. Прикладів багато про се може посвідчити.

Забув упомянути про те[,] що комітет вже об'їздив всі лагери[,] веде аґітацію серед полонених і веде запис охочих людей. Білецький думає їхати до Темницького.

12. VII. В канцелярії посольства зустрівся з другим делеґатом від Укр.[аїнського] Коміт[ету] в Польщі добродієм Карбовським. Він здається Директор філії Українбанку на Поділлі. Більш докладно оповів про нашу справу в Польщі. Перш всього, що до здачі наших частей в полон. Діло було під Дубном. Большовики почали наступати і украї[ц]і опинились миж двома вогнями. Прийшлось вибирати одно із двух, або здаватись Полякам, або большовикам. Козаки і Нач[альник] Дівіз[ії] Тимченко вибрали за ліпше здатись Полякам, бодай не розстріляють. Здались на певних умовах. Але взагалі [Поляки] поставились до військ дуже гостро: рахували їх [за] большовиків. До Галичан ставляться більш уважнійше, — рахут[ь] їх за війська[,] а тому наприклад старшинам навіть дозволяют[ь] мешкати на приватних квартирях. Взагалі[,] каже, треба зауважити, що Поля[ки] переміними лінію поведіння до Галичан Українців. Знають[,] що справитись їм трудно опираючись виключно на силу. Тому йдуть в багато дечому на зустріч.

Здалось в полон дуже багато; сірожупанники перейшли навіть з своїми жінками. Тому з самого початку піднялось питання про самоорґанізацію, та самодопомогу. Зорґанізувався комітет, який вступив в переговори з Урядом і почав проявляти акції, що до помочі українцям та їх орґанізації. Далі почали дбати про орґанізацію військової сили для боротьби з большовиками. Можна сподіватись технічної допомоги, але тільки при тому, щоб уложити таємну конвенцію що до боротьби з большовиками. На запитання мое, а як же вони мислять про кордон меж Украї[ою], а Польщею, яка судьба Галичини, та Дрогобичського району. Поляки стоять на тому, аби їх лінія кордону йшла по Буг, але можуть погодитись на лінії Львів (припустити, що Львів буде вільним городом), але за те повинно поступитись Холмщиною і частини Білорусів з Берестем. Що до Дрогобичського району, то зараз справа взагалі стоїт[ь] запутано. Галицький Секретаріят продав Дрогобичський район Американцям. Таким чином приходиться робити

заходи, аби зламати цей торговельний договір. В прочім Поляки погоджуються на тому, що як Дрогобич буде в руках Українців, то 1/2 добитої нафти уступається полякам без мита, *на се згодні вони* також навпаки зауважує про страшенний брак інформації, а тому й виникають сепаратні виступи. Я запитав, як так що налагодились добрі взаємовідносини, то чи не можна цим скористуватись і переїхати мені на Україну через Польщу. Карбовський каже, що питання про поклик мене до Польщі підійма[в]ся: — Підіймав його Бутенко, але почали говорити, що не зручно мене туди запросювати, бо я досить різку лінію вів [у]прошлому році проти Польських військ. Самого Галера біля Канева вмісті з німцями чуть не захопив в полон. А тому де які кола вороже до мени настроєні. Дивним в сьому виходе одне, що Бутенко знав про істнування Комітету нашого в Польщі, а ні словом про це не висловився. Виявляється, що навіть з сим комітетом вів переговори; давав кандідатів і тому подібне. Треба розібратись в сі[й] справі, бо здається[,] що тут пахне задуманною і досить сложною авантюрою.

Господи, скільки у нас тих авантюристів! Справа їх в Празі не вигоріла, а тому вони обидва Б.[ілецький] і К.[арбовський] повертаються назад до В.[аршави]. Білецьк[ий] написав, каже, справоздання і пішле його до Темницького.

Розмова з п. С.[лавінським?]

(Продовження в наступному числі)

Бібліографічні дослідження

Дмитро Штогрин

ОЛЕГ КАНДИБА-ОЛЬЖИЧ: БІБЛІОГРАФІЯ

(Закінчення)

VII. НАУКОВІ ПРАЦІ ОЛЕГА КАНДИБИ

1. МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

«Америцка археолошка експедица завершила е ов радове у Старчеву». *Политика* (Београд), 13. VIII. 1932. [Пор.: М. Бажанський, «Ольжич у світлі літературного довкілля», *Новий шлях,* р. 19, 1948, ч. 65-67. Дальше — Бажанський].

«Досліди на галицькому Поділлі в 1928-1929 рр.». *Записки Наукового товариства ім. Шевченка,* т. 154, 1937, стор. 1-14. Також окрема відбитка.

«Радове на терену кол Старчева», *Време,* 26 аугуста 1932. [Пор.: Бажанський].

«Розвиток української мальованої неолітичної кераміки» (резюме доповіді), *2 Український науковий з'їзд у Празі,* Прага, Український академічний комітет для міжнародної інтелектуальної співпраці при Лідзі Націй 1934, стор. 141 (дальше — 2 Український науковий з'їзд у Празі).

«Розкопи в Кобилісах (латен. гроби)», *Новий час,* 1931, ч. 115.

«Старша мальована кераміка в Галичині», Український науковий інститут в Америці, *Збірник.* Під загальною ред. О. Кандиби, Сент Пол-Прага, 1939. (Праці Українського наукового інституту в Америці I), стор. 129-155. Також окрема відбитка, 29, 3 стор.

«Українська мальована кераміка в европейському неоліті» [резюме доповіді], *2 Український науковий з'їзд у Празі,* стор. 141-142.

«Цікаві розкопки в Челаковицях», *Новий час,* 1931, ч. 104.

„Die ältere neolithische gemalte Keramik in der Westukraine", Український науковий інститут в Америці, *Збірник,* Сент Пол-Прага, 1939, стор. 156-57.

„Amerikanischen Ausgrabungen in Jugoslawien", *Kulturchronik,* 1932, S. 182-183. [Пор.: Бажанський].

"The Dniestro-Danubian Neolithic Region", *Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, London, August 1-6, 1932;* [Oxford], Oxford University Press, [1933], p. 27. Також окрема відбитка.

„Die forlaufende Spirale in der bandkeramischen Ornamentik (mit zwei Tafeln)", *Archiv für Antropologie; Neue Folge,* Bd. 23, 1935, S. 266-308.

„Gallové a svět antický (Praha-Kobylisy", *Pestrý týden,* r. 7, 1932, č. 3, str. 4.

„Gallské památky", *Ibid.,* 16. 1. 1932. [Пор.: Бажанський].

„Hrob pravěkého lukostřelce v Kobylisich; národ, ktery přišel v dobách 2000 let před Kristem do naši země ze Španělska“, *O. O. S.*, 1931, č. 2, str. 3.

„Kamenné nástroje neolitické malované keramiky v Haliči“, *Obzor praehistorický*, r. 9, 1930-1935, str. 32-36.

„Na stopě pravěkých lupiču“, *Pražský illustrovaný zpravodaj*, 1931, č. 97. [Пор.: Бажанський (у статті Бажанського подано назву періодика: Pestrý illustrovaný zpravodaj)].

„Les outiles en pierre de la ceramique peinte néolithique en Galicie Orientale“, *Obzor prtehistorický*, 1930-1931. [Пор.: J. Kostrzewski, „Bibliografja pradziejów Polski za lata 1931-34“, *Przegląd archeologiczny*. (Roczniki 15-16), t. 5, zesz. 1, str. 112].

„Památky po praobyvatelích“, *Večerní české slovo*, r. 13, 1931, č. 333. [Пор.: Бажанський].

Report on museum studies in Yugoslavia, Bulgaria, and Roumania (unpublished). [Пор.: Vladimir J. Fewkes, “Excavations at Starcevo, Yugoslavia: seasons of 1931 and 1932; a preliminary report”. American School of Prehistorical Research, *Bulletin*, no. 9, 1933, p. 53].

Schipenitz: *Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes*. Mit 574 Abbildungen. Wien und Leipzig, A. Schrall u. Co. und H. Keller, 1937, 157 S. (Bücher zur Ur- und Frühgeschichte, herausgegeben von Oswald Menghin, Bd. 5).

“S-Spiral in the decoration of the Dniestro-Danubian Neolithic pottery”, *American journal of archaelogy*, v. 40, 1936, no. 2, p. 228-245.

„Trypilské památky ve sbírkách Archeologického ústavu Karlovy university“, *Památky archeologické*, r. 38, 1932. (Skupina pravěka), str. 35-38. Також окрема відбитка.

„Únětické hroby z Kobylis“, *Památky archeologické*, r. 38, 1932. (Skupina pravěka), str. 46-47. Також окрема відбитка.

„Vědecké výzkumy z jaskyni Domica“, [1932? Пор.: Бажанський].

„V zaři starého orientu“, *Domov a svět*, 22-29. III. 1931.

„Vyloupené laténské hroby v Kobylisich“, *Obzor praehistorický*, r. 9, 1930-31, str. 196-116.

„Z šera doby kamenné“, *Pražský illustrovaný zpravodaj*, 1932, č. 5, str. 10.

„Zpráva Dra Oleha Kandyby o užití studijní podpory“. Slovanský ústav, *Ročenka*, sv. 4, 1931, str. 113.

2. РЕДАҐОВАНІ ПРАЦІ

Український науковий інститут в Америці, *Збірник*, Сент Пол, Мінн.-Прага, 1939, 252, 4 стор. (Праці Українського наукового інституту в Америці I).

3. РЕЦЕНЗІЇ

[Завваги до доповіді І. Борковського «Погляди на походження Білопотоцької культури»], *2 Український з'їзд у Празі*, стор. 140.

[Завваги до доповіді Я. Пастернака «Унетицька культура в Галичині»], *Там же*, стор. 141.

Klymenko, Pylyp, „Zolota fibula z Debalceva. Juvileinyj Zbirnyk na pošanu akad. M. Hruševskoho. Kyjiv, 1928. Str. 26-30“. *Památky archeologické:* Skupina pravěka, Nové řady, roč. 1 (díl 37), 1931, str. 18.

Kozlovska, Valerija, „Sribnyj skarb časiv velykoho pereselennja narodiv z. s. Fativyž na Černihivščyni. Tamtéž, str. 44-52“, *Ibid.,* str. 18-19.

Makarenko, Mykola, Prof., „Niženska fibula. Tamtéž, str. 31-43“, *Ibid.,* str. 18.

Melnyk-Antonovyč, Kateryna, „Do archolohičnoji statystyky stepovoji Poltavščyny. Tamtéž, str. 47-60“, *Ibid.,* str. 19.

Menghin, Oswald, Prof., „Die ethnische Stellung der ostbandkeramischen Kulturen. Tocharer u. Hettiter. (Tamtéž), str. 3-25“, *Ibid.,* str. 18.

Niederle, Lubor, Prof., „Slovanská záušnice. Tamtéž, str. 53-56“, *Ibid.,* str. 19.

VIII. ОЦІНКА Й ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВОЇ ПРАЦІ О. КАНДИБИ

Андрусяк, Микола, «Жмуток спогадів у зв'язку з редаґуванням д-ром Олегом Кандибою 'Збірника Українського інституту в Америці'», *Український історик,* р. 13, 1976, ч. 1-4, стор. 110-113.

Борковський, І[ван], [Завваги до доповіді О. Кандиби «Українська мальована кераміка в европейському неоліті»], *2 Український науковий з'їзд у Празі,* стор. 142.

Д., Проф. [Володимир Державин?], Пам'яті археолога д-ра Олега Кандиби», *Промінь,* р. 1, 1948, ч. 11, стор. 4. Передрук в: *Самостійна Україна,* р. 1, 1948, ч. 5-6. [Стаття була поміщена також у тижневику *Українські вісті].*

Пастернак, Ярослав, «Олег Кандиба, археолог-дослідник», *Український історик,* р. 6, 1969, ч. 4, стор. 5-11.

Січинський, В[олодимир], [Завваги до доровіді О. Кандиби «Розвиток української мальованої неолітичної кераміки»], *2 Український науковий з'їзд у Празі,* стор. 141.

Штогрин, Дмитро, «Наукова праця О. Кандиби-Ольжича», *Фенікс,* зош. 10, 1961, стор. 63-70.

Штуль, О[лег], «Збірник Українського наукового інституту в Америці. (Під загальною редакцією д-р О. Кандиби. Праці Українського наукового інституту в Америці І. Сент Пол, Мінн.-Прага, 1939)», *Пробоєм,* р. 7, 1940, ч. 7, стор. 188-189.

Щербаківський, В[адим], [Завваги до доповіді О. Кандиби «Розвиток української мальованої неолітичної кераміки»], *2 Український науковий з'їзд у Празі,* стор. 141.

—„—, [Завваги до доповіді О. Кандиби «Українська мальована кераміка в европейському неоліті»], *Там же,* стор. 142.

Beninger, E., „Kandyba, Oleh: Schipenetz. Kunst und Geräte eines Neolithischen Dorfes. (Bücher zur Ur- und Frühgeschichte, herausgegeben von Oswald Menghin, Bd. 5), Wien und Leipzig, A. Schrall u. Co. und H. Keller, 1937. 156 Seiten, mit 574 Abbildungen, RM. 24.—“, *Literaturberichte, Aus den Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien,* Bd. 67, 1937,

Buttler, Werner, „Oleh Kandyba, Schipenitz. Kunst und Geräte eines Neolithischen Dorfes. Bücher чur Ur- und Frühgeschichte, herausgegeben von Oswald Menglin, Band 5. Wien und Leipzig 1937. Preis: RM. 24.—“. *Ger-*

mania; Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archeologischen Instituts, Jahr. 21, 1937, S. 201-202.

Nestor, Ion, „Oleh Kandyba, Schipenitz. Kunst und Geräte eines Neolithischen Dorfes. (Bücher zur Ur- und Frühgeschichte, herausgegeben von Oswald Menghin, Bd. 5), 157 Seiten mit 574 Abbildungen. A. Schrall, Wien 1937. Preis 24.— RM“, *Praehistorische Zeitschrift,* 27 Bd., 1937, Heft 3-4, S. 285-289. Також окрема відбитка.

IX. ВИДАННЯ, В ЯКИХ ВІДМІЧЕНО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ О. КАНДИБИ ТА ЙОГО ПРАЦІ З ДІЛЯНКИ АРХЕОЛОГІЇ

Жуковський, А[ркадій], «Археологія Буковини», *Буковина; її минуле і сучасне.* Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського, Париж, Зелена Буковина, 1956, стор. 63-79. (Дальше: Буковина; її минуле й сучасне).

Керничний, Петро, «Діяльність Української академічної громади у Празі», *Краківські вісті; український щоденник,* р. 3, 1942, ч. 12, стор. 6.

М. П., «Незабутня зустріч», *Овид,* р. 6, 1954, ч. 9, стор. 2.

Наріжний, Симон, «Культурно-наукове співробітництво з чужинцями», в його ж *Українська еміґрація; культурна праця української еміґрації між двома війнами.* Частина перша, Прага, Музей визвольної боротьби України, 1942. (Студії Музею визвольної боротьби України, т. I), стор. 249-267.

—„—, «Український вільний університет», *Там же,* стор. 119-136.

—„—, «Українське історично-філологічне товариство в Празі в р.р. 1925-1938», *Там же,* стор. 196-209.

—„—, «Українське історично-філологічне товариство в Празі», *Українська книга,* 1938, ч. 8-10, стор 149-151.

Обровски, Н. Н., «Сензационално археолошко откриће у Старчеву», *Време,* 13. IX. 1932, стор. 3. [Пор. також, Бажанський; Бажанський вважає О. Кандибу автором цієї статті].

Пастернак, Ярослав, *Археологія України; первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами,* Торонто, Наукове товариство ім. Шевченка, 1961, 788 стор. (24, 123, 139, 146-147, 164, 166, 221-222).

—„—, *До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Европі,* Авґсбурґ, Накл. Т-ва прихильників УВАН, 1948, 12, VI стор. (10).

«Список членів 2-го Українського наукового з'їзду», *2 Український науковий з'їзд у Празі,* стор. 8-13.

Щербаківський, В[адим], «Праці в галузі археології», *Там же,* стор. 52-53.

Fewkes, Vladimir J., “Excavations at Starcevo, Yugoslavia, seasons 1931 and 1932; a preliminary report”. By Vladimir J. Fewkes, Letty Goldman, and Robert W. Ehrich. American School of Prehistoric Research, *Bulletin,* no. 9, 1933, p. 33-54.

—„—, “Exploration in Yugoslavia and Czechoslovakia; a report on the 1934 Summer course of the American School of Prehistoric Research”, *Ibid.,* no. 11, 1935, p. 7-30.

—„—, “Neolithic sites in the Moravo-Danubian area (Eastern Yugoslavia)”, *Ibid.,* no. 12, 1936, p. 5-81.

—„—, “Report of the 1933 Summer course, American School of Prehistorical Research”, *Ibid.,* no. 10, 1934, p. 21-28.

—,—, "Report of the 1938 Summer course of the American School of Prehistorical Research", *Ibid.*, no. 15, 1939, p. 6-12.

Filip, Jan, *Pravěké Československo; úvod do studia dějin pravěku*, Praha, Nakl. Společnosti čs. prehistoriku, 1948, 417 str. (111-15, 128-41).

—,—, *Pradzieje Czechoclowacji.* Z języka czeskiego przełożył Józef Kostrzewski, Poznań, Instytut Zachodni, xv, 497 str. (128-32, 160-65).

Gaul, James Harvey, "The neolithic period in Bulgaria; early foodproducing cultures of Eastern Europe", American School of Prehistoric Research, *Bulletin*, no. 16, 1948, p. xxxi-xliv, 1-251.

MacCurdy, George Grant, "Report by the director on field work and on the Twelfth Annual Summer Session". American School of Prehistoric Research, *Bulletin*, no. 9, 1933, p. 3-7.

—,—, "Report of the director on the work of the School, including the Thirteenth Annual Summer Session". *Ibid.*, no. 10, 1934, p. 3-5.

—,—, "Report of the director; to the Board of Trustees of the American School of Prehistoric Research", *Ibid.*, no. 15, 1939, p. 3-5.

Neustupný, Jiří, „K neolitickým idolům", *Památky archeologické: Skupina pravěka.* Nové řady, roč. 1 (díl 37), 1931, str. 27-36.

„Nové vedecké výskumy v jaskyni Domica získavajú Slovensku světovu povest", *Slovenský Vychod,* 27. XI. 1932, str. 3-4.

„Podzemní svatyně pravěkého člověka v Domici", *Večerní české slovo,* r. 14, 1932, č. 294.

„Zpráva o činnosti Slovanského ústavu za rok 1931. Činnost podpůrná. Studijní podpory I. odboru", Slovanký ústav, *Ročenka,* sv. 4, 1931, str. 78.

X. ПУБЛІЦИСТИЧНІ ПРАЦІ О. КАНДИБИ-О. ОЛЬЖИЧА-Д. КАРДАША

«В аванґарді героїчної доби; до проблеми національної культури» *Альманах «В аванґарді»,* (Париж, без назви вид-ва), 1938, стор. 13-20 [підп.: Д. Кардаш]. Передрук у: *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 9-10, стор. 9-15.

«Весняні ігрища молоді», *Пробоєм,* р. 8, 1941, ч. 2, стор. 104-106 [підп.: Д. Кардаш].

«Виховання молоді», *Альманах «Сурми»,* (без місця вид., без назви вид-ва), 1941, стор. III-14 [підп.: О. Кандиба].

«Вояки-будівничі», *Карпатська Україна в боротьбі; збірник,* Відень, Вид. Української пресової служби, 1939, стор 33-54 [підп.: О. Кандиба]. Стаття у скороченню передрукована в: *Самостійна Україна,* р. 29, 1977, ч. 1-2, стор. 3-9.

Дух руїни; по сторінках історії, (Краків, без назви вид-ва), 1940, 22 стор. [без підпису. За інформаціями Марка Антоновича. Пор. також: Романенчук, стор. 27]. Передрук: М. Запоточний, *Дух руїни; по сторінках історії,* Прага, Пробоєм, 1940, 19 стор. Відбитка з часопису «*Наступ*» (Народня бібліотека «Наступ», ч. 4. [Пор.: Романенчук, стор. 27].

Євген Коновалець, Прага, Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941, 22 (2) стор. [підп.: Д. Кардаш. Пор.: Романенчук, стор. 28]. Передрук у: О. Олесь, О. Кандиба, *Евген Коновалець; нарис про життя, чин і смерть великого українського патріота,* [без місця вид.], Український патріот, 1948, 29 стор.

«Золоті слова О. Ольжича», *Розбудова держави,* ч. 13, 1954, стор. 1-4.

Золоте слово; вибір історичних джерел. (Упорядкував) Д. Кардаш, Прага, Культурно-наукове вид-во УНО, 1941, 82 стор.

«Наші завдання», *Пробоєм,* р. 8, 1941, ч. 1, стор. 1-2 [підп.: Д. Кардаш].

«Передмова», *Живий журнал «Аполло Мілітанс»,* ч. 1, Прага, Ідеологічна секція «Зарево» УАГ, 1933 [підп.: О. К.].

«Передмова», *Золоте слово; вибір історичних джерел.* (Упорядкував) Д. Кардаш, Прага, Культурно-наукове вид-во УНО, 1941, стор. 5.

«Публіцистично-політичні кличі», *За самостійність,* 1946, ч. 10, стор. 7. Передрук під назвою «Вибрані думки» в: *Новий світ; журнал присвячений українській студентській проблематиці,* ч. 1, 1954, стор. 7-8; Дальший передрук під назвою «З думок» у: *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 144-145.

«У двадцятиліття», *Пробоєм,* р. 7, 1940, ч. 10, стор. 269-272 [підп.: О. Кандиба].

«У свят-вечір», *Наш шлях,* р. 4, 1945, ч. 12, стор. 1-2.

«Українська історична свідомість», *Альманах «Зарева»,* Краків, Зарево, 1940, стор. 5-9 [підр.: О. Кандиба]. Передрук в: Олег Ольжич, *Сонце слави,* (без місця вид., без назви вид-ва), 1947, 16 стор. Скорочений передрук у: *Голос молоді,* р. 4, ч. 4, стор. 8-9. Передрук початку статті в: *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 5-6, стор. 26-28.

«Українське дошкілля», *Пробоєм,* р. 8, 1941, ч. 3, стор. 167-169 [підп.: Д. Кардаш].

Український націоналізм, Прага, Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1940, 8 стор. [Відбитка з «Сурми», підп.: Д. Кардаш. Пор.: Романенчук, стор. 9].

«Український націоналізм», *Альманах «Сурми»,* [без місця вид.]. «Сурма», 1941, стор. 34-41 [підп.: Д. Кардаш].

XI. РЕДАҐОВАНІ ВИДАННЯ

1. ЗБІРНИКИ

В аванґарді; альманах, Paris, Imprimerie de Navarre, 1938, 91 стор. [За інформаціями Марка Антоновича].

Карпатська Україна в боротьбі; збірник, Віденъ, Вид. Української пресової служби, 1939, 231 стор. [За інформаціями Марка Антоновича].

2. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

Говерля; місячник культури, Хуст, р. 1, ч. 1; січень 1939. [Пор.: Петро Стерчо, «Національне відродження Карпатської України», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* Париж, Вид. Першої української друкарні у Франції, 1955, стор. 207. Дальше: Організація українських націоналістів, 1929-1954].

Пробоєм; місячник культури, Прага, р. 7-8, ч. 1-6, 1940; червень 1941. [Пор.: *ОУН у війні, 1939-1945,* без місця вид., Інфомаційний відділ ОУН, 1946, стор. 42].

Самостійна думка; літературно-науковий і суспільно-політичний місячник, Чернівці, [р. 4, ч. 7, р. 7, липень 1934-1937. За інформаціями Марка Анто-

новича; або: р. 6-7, 1936-1937. Пор.: А. Жуковський, Д. Квітковський, ««Українська преса і періодичні видання», *Буковина; її минуле і сучасне,* стор. 657].

XII. СТАТТІ ПРО ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПУБЛІЦИСТИЧНІ ПРАЦІ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА

Бажанський, Михайло, «Олег Ольжич», в його ж *Мозаїка квадрів в'язничних,* Ашаффенбурґ, Накл. Т-ва українських політичних в'язнів, 1946, стор. 146-148.

Вич, М. [Михайло Михалевич?], «О. Ольжич у ворожій літературі», *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 26, 1974, ч. 5-6, стор. 22-25.

Волянський, А., «О. Кандиба-Ольжич, як революціонер», *Промінь,* р. 1, 1948, ч. 11, стор. 4. Передрук у: *Самостійна Україна,* р. 1, 1948, ч. 5-6, стор. 4-6. Дальший передрук: *Там же,* р. 19, 1966, ч. 6-7, стор. 1-2.

Гайвас, Ярослав, «Роки надій і безнадій», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 100-127.

Гординський, В. [Володимир Маруняк], «Сфінкс, чи історична постать», *Там же,* стор. 67-74.

Дніпрова, Л. [Галина Лащенко, Стаття про О. Ольжича], *Українське слово,* II, 18 червня, 1950, стор. 3. [Пор.: John A. Armstrong, *Ukrainian nationalism, 1939-1945,* New York, Columbia University Press, 1955, p. 217].

«Д-р Олег Кандиба-Ольжич», *Самостійна Україна,* р. 3, 1950, ч. 6-7, стор. 1. Передрук: *Там же,* р. 5, 1952, ч. 7-8, стор. 2-4. Дальший передрук: *Там же,* р. 7, 1954, ч. 6, стор. 2-4.

Ель, «Олег Кандиба», *За самостійність,* 1947, ч. 6, стор. 3-5.

Євшан, Ігор, «Ти з нами, Олеже», *Українське слово,* (липень, 1952).

—„—, «Три зустрічі з Ольжичем», *Там же,* 17 червня - 1 липня, (ч. 501-503), 1951.

Жданович, О[лег], «Втілення нової доби», *Смолоскип,* р. 4, 1953, ч. 6, стор. 1-2.

[Жданович, Олег], «О. Ольжич і сучасність», *Українське слово,* 13 чевря 1954, стор. 2.

[Жданович, Олег], «Революційний шлях О. Ольжича; доповідь виголошена в Парижі на академії в 10-ліття смерти», *Розбудова держави,* ч. 17, 1955, стор. 103-109.

—„—, «Суворий і великий: Олег Кандиба, як людина і революціонер», *Орлик,* р. 2, 1947, ч. 6, стор. 1-4.

«З матеріялів Комітету побудови пам'ятника О. Ольжича», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 138-143.

«Звернення ІСНО з нагоди 40-річчя смерти Олега Ольжича-Кандиби», *Самостійна Україна,* р. 36, 1984, ч. 2, стор. 1-2.

Книжники [Ілько Борщак], «Золоте слово. Вибір з історичних джерел. Упорядкування Д. Кардаш. Прага, Культурно-наукове видавництво УНО, 1941, 8, стор. 82», *Соборна Україна,* 1947, ч. 3-4, стор. 142.

Комітет побудови пам'ятника О. Ольжича, «Олег Кандиба-О. Ольжич», *Самостійна Україна,* р. 29, 1977, ч. 3-4, стор. 4.

Крайова екзекутива УНО, «Звернення», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стр. 146-147.

К[ультурно]-О[світня] референтура ОДВУ, «Олег Кандиба-Ольжич», Календар альманах *«Нового шляху»*, 1977, стор. 15-84.

—„—, «Під чорним сонцем», *Там же,* стор. 161-164.

Кушнір-Маркусь, О., «Спомин про Олега Ольжича», *Самостійна Україна,* р. 29, 1977, ч. 5-6, стор. 35-38.

Лапичак, Т[ома], «Як згинув Олег Кандиба-Ольжич», *Промінь,* р. 1, 1948, ч. 11, стор. 6.

Майдан, Василь, «Слідами О. Ольжича», *Самостійна Україна,* р. 36, 1984, ч. 2, стор. 16-18.

Мастикаш, Евген, «Олег Кандиба-Ольжич, поет-науковець-революціонер», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 129-136.

М-вич, М. [Михайло Михалевич], «Олег Кандиба-Ольжич; 30-ліття від закатування в німецькому концентраційному таборі Саксенгавзен, Німеччина, 1944-1974», *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 9-10, стор. 20-27.

Мельник, Андрій, Ольжич-Кардаш - Д-р Олег Кандиба», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* стор. 29-32. Передрук під назвою «Ольжич-Кардаш» у: *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 85-(87).

Митрович, Б. [Богдан Боцюрків], «Олег Кандиба-Ольжич», *Олег Ольжич; 8. VII. 1907 — 9. VI. 1944* [без місця вид.]. Молоді українські націоналісти [без дати вид.], стор. 4-6.

Мірчук, П[етро], «На розі вола; з приводу однієї доповіді про УПА», *Гомін України,* 3 листопада, 1956, стор. 3-4.

Н.М., «Олег Ольжич», *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 128.

«О. Кандиба-революціонер», *Наш клич,* 1 липня, 1954, стор. 5.

«О. Ольжич напередодні походу на схід 1941 року (на підставі праці Зиновія Книша п. н. „Б'є дванадцята")», *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 5-6, стор. 18-21.

О. [Марко Антонович?], «Олег-Кандиба-Ольжич (портрет)», *Наш шлях,* р. 4, 1945, ч. 12, стор. 36-37. Передрук під назвою «Ольжич» в: *Олег Ольжич; 8. VII. 1907 — 9. VI, 1944* [без місця вид.]. Молоді українські націоналісти, [без дати вид.], стор. 2-3. Дальший передрук у: *Календар-альманах Нового шляху,* 1949, стор. 52. Дальший передрук у: *Самостійна Україна,* р. 9, 1956, ч. 5-6, стор. 3. Дальший передрук у: *Там же,* р. 29, 1977, ч. 3-4, стор. 5. [Передруки подані без автора статті].

«Олег Ольжич», *Самостійна Україна,* р. 26, 1974, ч. 5-6, стор. 9-10.

«Олег Ольжич-Кандиба», *Наш клич,* 30 червня, 1950, стор. 3.

Онацький, Євген, «Кат Вірзінґ», *Наш клич,* р. 17, 1950, ч. 12, стор. 4.

Пазуняк, Н[аталія], «Великий духом, *Самостіййна Україна,* р. 36, 1984, ч. 2, стор. 3-6. Передрук у: *Календар-альманах Нового шляху,* 1985, стор. 33-38.

П-ко, Ол„ «'Золоте слово', вибір історичних джерел. Упорядкував Д. Кардаш. Літературно-наукове видавництво УНО. Прага, 1941. Ціна К. 20». *Пробоєм,* р. 9, 1942, стор. 62-63.

Петрівський, Ю., «Памяті поета-революціонера», *Наш клич,* 10 липня, 1948, стор. 7.

«Памяті др. О. Ольжича», *Наш клич,* 1 липня, 1954, стор. 5.

Різник, П., «Олег Кандиба», *Промінь; сторінка МУН,* р. 2, 1956, ч. 5, *Svoboda; Ukrainian weekly section,* v. 68, 1956, no. 148, p. 4.

Розгін, Іван, «Д-р Олег Кандиба-Ольжич, 1908-1944», *Самостійна Україна,* р. 19, 1966, ч. 6-7, стор. 6-10.

С. Т., «Ольжичева доба», *Там же,* р. 13, 1961, ч. 7-8, стор. 7-10.

Стахів, В. [Володимир] П., «Як загинув О. Ольжич», *Наш клич,* р. 17, 1950, ч. 12, стор. 6; також: *Українські вісті,* 29. квітня, 1950, стор. 3.

Шанковський, Л[ев], «Бедлам під фірмою 'державницької думки'», *Сучасна Україна,* 19 жовтня, 1952, стор. 5.

Штогрин, Дмитро, «Політично-публіцистична праця Олега Кандиби-Ольжича; у 20-річчя смерти, 1944-1964», *Фенікс,* зош. 13, 1965, стор. 25-34.

Шумелда, Я[ків], «За що загинув Олег Ольжич-Кандиба», *Українське слово,* 30 травня — 13 червня (ч. 551-553), 1952.

—„—, «Легенда про книжку та всипу», *Самостійна Україна,* р. 19, 1966, ч. 6-7, стор. 12-15.

—„—, «Мої зустрічі з Ольжичем». [Пор.: він же, «Легенда про книжку та всипу», *Там же*].

Bilyk, O., "Oleg Kandeba Olyech', *Наш клич,* р. 18, 1951, ч. 25, стор. 1; ч. 26,

XIII. ЗАГАЛЬНІ ПРАЦІ З ВІДМІЧЕННЯМ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТИ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА

Бажанський, М[ихайло]), *Мозаїка квадрів в'язничних,* Ашаффенбурґ, Накл. Т-ва українських політичних в'язнів, 1946. (Бібліотека політичного в'язня, ч. 1), 157, (2) стор. (77, 79, 82-84, 144).

Бойко, Ю[рій], *Евген Коновалець і осередньо-східні землі,* [без місця вид., без назви вид-ва], 1947, 64 стор. (8-9, 60).

Бойко, Юрій, «Ідеологія українського націоналізму», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* 1955, стор. 81-88.

—„—, «Про зусилля і здобутки: закінчення», в його ж *Вибране,* т. 2, Мюнхен, Українське вид-во, 1974, стор. ix-xxi.

Волянський, О[лег], «Розлам в ОУН, його причини і наслідки», *Вісник,* р. 3, 1949.

Гайвас, Ярослав, *Коли кінчалася епоха,* Чікаґо, Накл. Українсько-американської вид. спілки в Чікаґо, 1964, 143 стор. (61-62, 120-121).

—„—, «Переломовий рік», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* 1955.

Дедалевський, Я., «Другий Базар», *Два Базари, 1921-1941,* [Буенос Айрес], Вид-во ім. Ольжича, 1949, стор. 12-17.

—„—, «Другий Базар', *Самостійна Україна,* р. 20, 1967, ч. 3, стор. 9-10.

—„—, «12 грудня», *ОУН у Києві, 1941-1943,* [Буенос Айрес]. Вид-во ім. О. Ольжича, [без дати вид.], стор. 16-23.

Дніпрова, Л. [Галина Лащенко], «Київ 1941-1942», *Там же,* стор. 8-15.

Жуковський, А[ркадій], «Іредента українців Буковини», *Буковина; її минуле і сучасне,* стор. 381-386.

Жуковський, А[ркадій] і Квітковський, Д[енис], «Українська преса і періодичні видання на Буковині, *Там же,* стор. 616-658.

Кедрин, Іван, Життя—події—люди; *спомини і коментарі,* Ню Йорк, Червона калина, 1976. 720 стор. (381, 395).

Климишин, Микола, *В поході до волі; спомини,* Торонто, Вид. Ліґи визволення України, 1975, т. I, 429 стор. (43, 341, 276).

Книш, Зиновій, *Б'є дванадцята; спогади й матеріяли до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р.,* Торонто, Срібна сурма, [без дати вид.], 384 стор. (61-72, 83-84, 160-161, 163, 165, 167-170, 172, 180, 206, 214, 222, 336, 247, 279, 286-287, 293, 341).

—„—, *Розбрат; спогади й матеріяли до розколу ОУН у 1940-1941 роках,* Торонто, Срібна сурма, (1960?), 431 стор. (129, 139, 200-202, 260, 266, 289, 306-307, 387, 392-393, 408).

Косач, Ю[рій], «На варті нації», *Українське слово,* 23 серпня, 1936, стор. 2.

Коршун, О., «На грані двох тактичних періодів», *За самостійність,* р. 2, 1947, ч. 11-12, стор. 19-22.

Лащенко, Олег, «Лютий 1942», *Самостійна Україна,* р. 20, 1967, ч. 3, стор. 10-13.

—„—, «Народна духовість», *Пробоєм,* р. 7, 1940, ч. 10, стор. 272-276.

—„—, «Про духові джерела сучасної нашої доби», *Український голос* (Мюнхен), р. 1. 1949, ч. 2, стор. 4.

Лисяк, О[лег], «Суд над катом», *Український самостійник,* р. 2, 1951, ч. 5, стор. 3.

Ліський, Б. [Теодосій Онуфенко?], «Всесвітня місія українського націоналізму», *Зов ордену,* ч. 4, 1954, стор. 1-23.

М. С., «Кров на квітах», *Орлик,* р. 3, 1948, ч. 2, стор. 1-4.

Макар, Володимир, *Бойові друзі; збірка спогадів з дій ОУН, 1929-1945,* Торонто, Гомін України, 1980, т. I, 415 стор. (99).

Маценко, П[авло], «До джерел історії української музики; замість вступу», *Новий шлях,* 11 липня, 1940, стор. 3.

М-вич, М. [Михайло Михалевич], «Культурники в Хусті», *Самосійна Україна,* р. 5, 1952, ч. 6, стор. 10-14.

Михалевич, М[ихайло], «Малярська майстерня ГК Карпатської січи», *Там же,* р. 17, 1964, ч. 3, стор. 19-21.

Михайлюк, Б. [Зиновій Книш], «Диверсія в ОУН» *Там же,* р. 2, 1949, ч. 3-4, стор. 15-18.

Мірчук, Петро, *Нарис історії Організації українських націоналістів, 1920-1939,* т. I, Мюнхен, Українське вид-во, 1968, 639 стор. (39, 532, 551, 554, 575).

Онацький, Євген, *У вавилонському полоні;* спомини, Буенос Айрес, [без назви вид-ва], 1949, 131 стор. (117-119).

ОУН у війні, 1939-1945, [без місця вид.], Інформаційний відділ ОУН, 1946, 109 стор. (42, 52, 104).

Паньківський, Кость, *Від держави до комітету,* Нью-Йорк, Ключі 1957, 150 стор. (106).

Самчук, Улас, *На білому коні; спомини і враження,* Вінніпеґ, Волинь, 1972, 249 стор. (5-7, 12, 33, 56, 63, 73, 77-78, 104, 108, 114-117, 188).

—„—, *На коні вороному; спомини і враження,* Вінніпеґ, Волинь, 1975, 360 стор. (38-40, 112, 141-142, 203, 283).

Справорський, Т., «Там, де гартувалась сталь», *Організація українських націоалістів, 1929-1954,* стор. 331-138.

Стерчо, Петро, *Карпато-українська держава; до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках,* Торонто, Наукове т-во ім. Шевченка, 1965, 288 стор. (80, 90).

—„—, «Національне відродження Карпотської України», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* стор. 184-214.

«Українська політична думка сьогодня», *Самостійна Україна* (Харбін), 22 січня, 1938. [Пор.: М. Л., «З пресового фільму», *Вістник,* р. 6, 1938, стор. 234]. Іван Диктор, 1953, стор. 703-709.

Химинець, Юліян, *Мої спостереження із Закарпаття,* Ню-Йорк, Накл. Карпатського союзу, 1984, 189 стор. (45, 48-49, 105).

Шанковський, Лев, «Політичні події, процеси, факти», в його «Українська повстанча армія», *Історія українського війська.* 2 доп. вид., Вінніпеґ, Вид. Іван Тиктор, стор. 703-709.

—„—, *Похідні групи ОУН; причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східніх землях України в 1941-1943 рр.,* Мюнхен, Український самостійник, 1958, стор. (12, 163).

Шумелда, Я[рослав], «Похід на схід», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* стор. 247-279.

Ясенчук, В., «Книжка про КЦ, Михайло Бажанський, 'Мозаїка квадрв в'язничних', Бібліотека політичного в'язня. Вип. І. Накладом Т-ва українських політичних в'язнів, Ашаффенбурґ, 1946, стор. 157-152. Ц. 10 мк.», *Заграва,* ч. 2, 1946, стор. 33-36.

Armstrong, John A., *Ukrainian nationalism, 1939-1945,* New York, Columbia University Press, 1955, xi, 322 p. (94, 103, 111, 128, 178, 217).

Kamenetsky, Ihor, *Hitler's vccupation of Ukraine, 1941-1944; a study of totalitarian imperialism,* Milwaukee, Marquette University Press, 1956, x, 101 p. (56).

Martowych, Oleh [Lev Shankovs'kyi], *Ukrainian liberation movement in modern times,* Edinburgh, Scottish League for European Freedom, (1951), 176 p. (117).

Seleshko, M., "Vinnitsia — the Katyn of Ukraine; a report by an eyewitness", *Ukrainian quarterly,* v. 5, 1949, no. 3, p. 238-248.

XIV. ПРАЦІ ПРО ОКРЕМІ ПОСТАТІ З ВІДМІЧЕННЯМ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА, ЯК ПОЕТА, ВЧЕНОГО, АБО ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

Андрієвський, Дмитро, «Під знаком Саксенгавзену», *Непогасний огонь віри; збірник на пошану полковника Андрія Мельника, голови Проводу українських націоналістів,* Париж, Націоналістичне вид-во в Европі, 1974, стор. 242-254. (Дальше: Непогасний огонь віри; збірник).

Антонович, М[арко], «Жмут спогадів про Олену Телігу», *Самостійна Україна,* р. 28, 1976, ч. 1-2, стор. 28-30.

Бачинська-Донцова, М[арія], «Теліги; жмут спогадів», *Літературно-науковий вісник,* р. 32, 1948, кн. І (на чужині), стор. 78-90. Передрук у: *Олена Теліга; збірник,* Ред. і примітки О. Жданович, Детройт, Вид. Українського золотого хреста в ЗСА, 1977, стор. 215-226. (Дальше: Олена Теліга; збірник).

Бойків, Олекса, «На досяг руки (перша фаза другої світової війни; спомин)», *Самостійна Україна,* р. 17, 1964, пропам'ятне число присвячене пам'яті полк. Андрія Мельника, стр. 42-46. Передрук у: *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 219-126.

Бойко, Юрій, «Націоналізм на східньо українських землях у добі Коновальця», *Євген Коновалець та його доба,* Мюнхен, Вид. Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974, стор. 577-617.

Винар, Любомир, *Остап Грицай; життя і творчість,* Клівленд, Накл. Української академічної громади «Зарево» в Клівленді, 1960, 92 стор. (19, 76).

Гайвас, Ярослав, «На закруті історії», *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 255-286.

Гридень, К. [Михайло Мухин], «Андрій Гарасевич», *Вежі,* ч. 1, 1947, сотр. 35-40.

—„—, «З недавнього минулого; матеріяли до життєпису Олени Теліги». *Вежі,* ч. 2, 1948, стор. 27-37.

—„—, «З нотаток про недавнє минуле: Олександер Олесь; до третьої річниці з дня смерти», *Орлик,* р. 2, 1947, ч. 8, стор. 20-27.

—„—, «Олена Теліга (1907-1942)». *Прапори духа; життя і творчість Олени Теліги.* Упорядкував О. Жданович, [без місця вид.], Сурма, 1947, стор. 125-138. Передрук під назвою «Спомини з минулого (1907-1942); матеріяли до життєпису О. Теліги» в: *Орлик,* р. 2, 1947, ч. 9, стор. 9-14. Дальший передрук під назвою «Матеріяли до життєпису О. Теліги» в: *Олена Теліга; збірник,* стор. 250-267.

Державин, В[олодимир], «Великий поет-мислитель», Павло Филипович, *Поезії.* Мюнхен, Інститут літературознавства при Українському вільному університеті, 1957, стор. 15-27.

—„—, «Поезія Миколи Зерова і український клясицизм», Микола Зеров, *Sonnetarium.* Берхтесґаден, Орлик, 1948, стр. 7-52.

—„—, «Поезія Михайла Ореста і неоклясицизм; з приводу збірки поезій: М. Орест. Душа і доля. Авґсбурґ, 1946, видавництво 'Брама Софії'», *Науково-літературний збірник,* ч. 2, 1946, стор. 17-42.

—„—, «Поезія О. Олеся; до 75 річниці дня народження, 6 грудня, 1878», *Аванґард,* р. 7/8, 1953-1954, ч. 10-11, стор. 65-72.

—„—, «Поетична творчість Олени Теліги», *Самостійна Україна,* р. 3, 1950, ч. 3, стор. 11-14.

—„—, «Співець шляхетних почуттів і національно-визвольного патріотизму; до десятої річниці смерти О. Олеся, 1944 — 22. VII. — 1954», О. Олесь, *Айстри; вибрані поезії,* Чікаґо, Накл. Об'єднання американсько-українських ветеринарних лікарів, 1954, стор. 5-13.

—„—, «Шлях до клясицизму (Олена Теліга: «Душа на сторожі». Вибір з поезій. «Культура», 1946, стор. 32)», *МУР; альманах,* ч. 1, 1946, стор. 183-186. Передрук в: *Олена Теліга; збірник,* стор. 421-426.

Жданович, О[лег], «Великий і близький», *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 514-545.

—„—, «Між юнацьким горінням і холодним досвідом», *Там же,* стор. 478-490.

—„—, *На зов Києва; Олена Теліга,* Вінніпеґ, Культура й освіта, 1947, 83 стор. (40, 51-53, 57-58). Передрук у: *Прапори духа; життя і творчість Олени Теліги.* Упорядкував О. Жданович, [без місця вид.], 1947, стор. 139-171. Дальший передрук в: *Олена Теліга; збірник,* стор. 159-199.

—„—, «Останні дні Олени Теліги», Є. Онацький і О. Жданович, *Творче життя і геройська смерть Олени Теліги,* Буенос Айрес, Перемога, 1949, стор. 13-18. Передрук: Р. Ш., «Останні дні Олени Теліги», *Самостійна Україна,* р. 6, 1953, ч. 1-2, стор. 4-5.

—„—, «Примітки», *Олена Теліга; збірник,* стор. 207-211, 396-397.

Квітковський, Денис, «В кузні ідейної зброї ОУН; жмут спогадів про мою працю в пресі і пропаґанді ОУН», *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 371-382.

—„—, «Євген Коновалець і Буковина», *Євген Коновалець та його доба,* Мюнхен, Вид. Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974, стор. 561-575 [підп.: Денис Квітковський-Квітка].

Книш, Зиновій, «Вікно на світ», *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 287-308.

Кравців, Б[огдан], «Андрій Гарасевич і його поезія», Андрій Гарасевич, *До вершин; зібрані поезії.* (Літературна ред. і стаття Богдана Кравцева). Ню Йорк, Молоде життя, 1959, стор. 117-122.

Лавріненко, Юрій, «Оксана Лятуринська», *Сучасна Україна,* р. 3, 1953, ч. 20, стор. 9-10 [підп.: Юрій Дивнич]. Передрук під назвою «Князівна, що обходить шатра (Оксана Лятуринська)» в його ж *Зруб і парости; літературно-критичні статті, есеї, рефлексії,* Мюнхен, Сучасність, 1971, стор. 177-183. (Дальше: Зруб і парости). Дальший передкрук в: Оксана Лятуринська, *Зібрані твори.* Ред. Богдан Гошовський і Світлана Кузьменко, Торонто, Вид. Організації українок Канади, відділ Торонто-місто, 1983, стор. 717-724 (дальше: Зібрані твори).

—„—, «Між Каменою і бойовою стійкою», *Сучасність,* 1967, ч. 5, стор. 28-36. Передрук у його ж *Зруб і парости,* стор. 205-216.

Лащенко, Галина, «Із доповіді у 30-ліття смерти», *Олена Теліга; збірник,* стор. 305-309.

—„—, «Із спогадів про визначних письменників», *Київ,* р. 6, 1955, ч. 4, стор. 173-179; ч. 5, стор. 229-232.

—„—, «Молодість Олександра Олеся», *Пороги,* ч. 42-43, 1953, стор. 20-23.

—„—, «Оксана Лятуринська», Оксана Лятуринська, *Зібрані твори,* стор. 765-782.

—„—, «Останні дні Олеся», *Календар-альманах «Відродження,* [Буенос Айрес], 1952, стор. 131-140.

М. Є. [Єген Маланюк], «Леонід Мосендз; в п'яту речницю смерти», *Вісник,* р. 7, 1953, ч. 6, стор. 11-13. Передрук у його ж *Книга спостережень; проза,* Торонто, Гомін України, т. І, 1962, стор. 243-246.

—„—, «Оксана Лятуринська», *Київ,* р. 6, 1955, ч. 3, стор. 118-119. Передрук у: Оксана Лятуринська, *Княжа емаль; поезії.* Нью-Йорк, Слово, 1955, стор. 6-8. Дальший передрук у її ж *Зібрані твори,* стор. 73-75.

—„—, «Розповідь про Лену», *Сучасність,* 1968, ч. 8, стор. 17-20. Передрук в: *Олена Теліга; збірник,* стор. 328-331.

—„—, «Спізнене покоління; Леонід Мосендз і інші», в його ж *Книга спостережень, проза,* Торонто, Гомін України, т. І, 1962, стор. 171-177.

Маруняк, Володимир, «Українське громадське життя в Німеччині під час другої світової війни», *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 309-351.

Михалевич, Михайло, «Стрибками по часі... (репортаж з пам'яти)», *Там же,* стор. 167-181.

Мірчук, Петро, *Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка); командир армії безсмертних,* Нью-Йорк, Т-во колишніх вояків УПА в ЗДА, Канаді і Европі, 1970, 278 стор. (72, 118-119, 139).

Онацький, Євген, «Дві зустрічі з полковником Андрієм Мельником в Італії», *Самостійна Україна,* р. 18, 1965, ч. 10, стор. 2-5. Передрук у: *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 196-201.

«Резолюції і постанови П'ятого великого збору українських націоналістів», *Непогасний огонь віри; збірник,* стор. 725-731.

Рудницький, Я[рослав], «Українська еміґрація в дзеркалі Олесевої сатири», *Рідне слово,* ч. 7, 1946, стор. 29-33.

Самчук, Улас, «На шляху до Києва (уривки із книги „На білому коні")», *Олена Теліга; збірник,* стор. 359-372.

—„—, «Побачимось у Києві з „Записок неполітика"», *Сучасник,* ч. 1, 1948, стор. 100-113. Передрук в: *Олена Теліга; збірник,* стор. 344-358.

Сосновський, Михайло, *Дмитро Донцов; політичний портрет; з історії розвитку ідеології українського націоналізму,* Нью-Йорк, [без назви вид-ва], 1974 (Наукове товариство ім. Шевченка, Бібліотека українознавства, т. 33), 419 стор. (24).

Фізер, Іван, «Вступна стаття», Олекса Стефанович, *Зібрані твори,* стор. 7-12.

Derzhavyn, V[olodymyr], "A poet of his epoch; to mark the 60th birthday of Yevhen Malaniuk (February 1, 1897", *Ukrainian reviev* (London), v. 4, 1957, no. 3, p. 25-32.

XV. ПОЕЗІЇ ТА НОВЕЛІ ПРО О. КАНДИБУ-ОЛЬЖИЧА, АБО В ЯКИХ ЙОГО ЗГАДУЄТЬСЯ

Головченко, Іван, Мусієнко, Олекса, *Чорне сонце; роман,* Київ, Радянський *письменник,* 1966, 457 стор. (310).

Косач, Ю[рій], «Еней і життя інших; повість», *МУР; альманах,* ч. 1, 1946, стор. 5-92.

Костецький, І[гор], «Перед днем грядущим; пам'яті Ольжича», *Культурно-мистецький календар-альманах,* Реґенсбурґ, Українське слово, 1947, стор. 48-53 (новеля).

Кухар, Роман В., «Ольжичеві», в його ж *Палкі серця; вибрані твори,* Нью-Йорк, Вид. автора, 1964, стор. 204 (поезія).

Лесич, В[адим], «Ольжич», *Українська трибуна,* р. 2, 1947, ч. 82, стор. 4 (поезія).

Лятуринська, О[ксана], «Голосіння (на труну Ольжича)», *Наш клич,* р. 21, 1954, ч. 24, стор. 5 (поезія). Передрук під назвою «На труну Ольжичеві» в її ж *Княжа емаль; поезії,* Нью-Йорк, Слово, 1955, стор. 160. Дальший передрук в її ж *Зібрані твори,* стор. 155.

Різдвянський, В. [Василь Рождественський], «Портрет Ольжича», *Смолоскип,* р. 5, 1954, ч. 7-8, стор. 1 (поезія).

Ситник, М[ихайло], «Ольжич у Житомирі», *Самостійна Україна,* р. 3, 1950, ч. 6-7, стор. 1 (поезія).

Стефанович, Олекса, «Нам не знать, як згашено кров...», *Українські вісті,* 1949, ч. 33-34. Передрук в його ж *Зібрання творів,* стор. 124 (поезія).

—„—, «В дверях у сні з'явились...», *Українські вісті,* 1949, ч. 33-34. Передрук в його ж *Зібрання творів,* стор. 125 (поезія).

—„—, «О. Ольжичеві», *Українські вісті,* 1949, ч. 33-34. Передрук у: *Новий шлях,* 1955, ч. 47. Дальший передрук в його ж *Зібрання творів,* стор. 122 (поезія).

—„—, «Ольжич», *Українські вісті,* 1949, ч. 33-34. Передрук у: *Новий шлях,* 1955, ч. 47. Дальший передрук в його ж *Зібрання творів,* стор. 126 (поезія).

—„—, «Пам'яті О. Ольжича», *Нові дні,* р. 1, 1950 ч. 7, стор. 1. Передрук у: *Новий шлях,* 1950. ч. 73. Дальший передрук у його ж *Зібрання творів,* стор. 132 (поезія).

Стюарт, Олег [Теодор Курпіта], «Олег Ольжич», Олег Ольжич, *Величність; поезії й поеми.* Чікаґо, Вид. фондами 2 Відділу ОДУ в Чікаґо ім. О. Ольжича, 1969, стор. 5-6 (поема).

Триндик, Федь [Василь Гірний], «Він воїн і вождь племінний...», в його ж *Літературні пародії, шаржі, епіграми, гуморески,* Львів, Гумор і сатира, 1936, стор. 21 (гумористичний вірш).

Нижанківський, Омелян, «Музика до слів О. Ольжича 'Розкрийте зіниці'», *Організація українських націоналістів, 1929-1954,* стор. LIII-LVII.

ДОДАТОК: ДОПОВНЕННЯ І ПОПРАВКИ

Під час друку головного корпусу бібліографії, що появився в попередніх числах квартальника *Український історик,* мені вдалось дістати деякі, зокрема періодичні видання і головно рідкісні з них *Волинь, Українське слово* (Київ) і *Zet* та бракуючі числа журналів *Ročenka Slovanského ústavu* і *Biuletyń polsko-ukraiński,* в яких поміщена низка матеріялів, що відносяться до Олега Кандиби-Ольжича. То ж було необхідно помістити їх в цьому числі *УІ,* бо вони значно доповнюють бібліографію його творів та писань про нього. На основі знайдених у вищезгаданих виданнях матеріялів мені вдалось також точно устійнити окремі позиції, поміщені в головному корпусі, які тут справляю.

Остались все таки деякі наведення в обох частинах бібліографії, які вимагають ще точного провірення; це відноситься зокрема до тих, що в них покликуються на статті М. Л. «З пресового фільму» і М. Бажанського «Ольжич у світлі літературного довкілля». Інформації, подані в серії «З пресового фільму» хоч (як можна припускати) і основані на оригіналах, все таки в окремих випадках зраджують деякі неточності. Також Бажанський у своїй статті, як виглядає, користувався оригінальними виданнями, які він мав до диспозиції ще в 1950-х роках. Проте без перевірки самих оригіналів тяжко ствердити, що в них не вкрались певні похибки.

Ці доповнення й поправки поділяю на такі самі розділи, що й головний корпус бібліографії. Позиції, або й цілі підрозділи, що їх позначено знаком *, зовсім змінені й таким чином замінюють відносні позиції в тому ж головному корпусі.

На цьому місці уважаю своїм милим обов'язком подякувати п-і Галині Петренко за її поміч в устійненні деяких позицій.

III. ПЕРЕКЛАДИ ПОЕЗІЙ О. ОЛЬЖИЧА

В польській мові

б) Переклади Чеслава Ястшебніца-Козловського.

„Klasztor" („Z rana — słońce i niebo czyste...") [«Манастир» («Вранці — сонце і небо чисте...»)], *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 6, 1937, nr. 4, str. 42.
„Hannibal w Italii" [Ганнібал в Італії], *Ibid.*

г) Переклади Юзефа Лободовського.

„Ileż blasku to słońce ženie..." [«Скільки сонця ллється на землю...», *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 6, 1937, nr. 30, str. 339.
„Krwawiła ziemia przez dwanaście lat..." [«Дванадцять літ кривавилась земля...], *Ibid.*
„Pod znakiem orła na ramionach wzgórz..." [«На трох горбах, під знаками орла...»], *Ibid.*
„Rekrut" [«Новобранець»], *Ibid.*

ґ) Переклади Юзефа Чеховича.*

„Doliny chylą się i lgną do naszych nóg..." [«Долини падають і туляться до ніг...»]. Spolszczył J. Czechowicz. *Biuletyń polsko-ukraiński,* r. 2, 1933, nr. 4,
„Modlitwa" [«Молитва»]. Переклад Й. Чеховича. *Kamena,* 1934, nr. 2. [Пор.:

М. Л., «З пресового фільму», *Вісник,* р. 2, 1934, кн. 1, стор. 70. Не подано котрий з двох віршів під тою назвою в перекладі поміщений у названому періодику].

„Polesie“ [«Полісся»], *Zet,* r. 2, 1933, nr. 16, str. 4.

„Powrót“ [«Поворот»], *Ibid.*

„Rozpuszczajcie rogoże żegli...“ [«Напинайте рогожі вітрил...»], *Ibid.,* nr. 2, str. 4.

„Żołnierz“ [«Новобранець»], *Ibid.,* nr. 16, str. 4.

д) Переклади Г. Заславського.

„Modlitwa poranna“ („Proszę — nie o świetliste mżenie...“) [«Молитва» («Не світлий спокій дорогих глибин...»). У збірці *Величність* (стор. 89) цей вірш названо «Присвята»]. Spolszczył H. Zasławski. *Zet,* r. 3, 1934, nr. 16, str. 3.

„Wizja“ [«Візія»], *Ibid.*

е) Переклад К. Б.

„Zachodzi słońce. Cisza, idąc, nuci...“ [«Заходить сонце. Кане тишина...»]. Przełożył K. B. *Biuletyń polko-ukraiński,* r. 3, 1934, nr. 5, str. 6.

V. О. ОЛЬЖИЧ, ЯК ПОЕТ

1. *Характеристика творчости*

М. П. [Улас Самчук]*, «Рінь», *Волинь,* р. 3, 1943, ч.43, стор. 3.

—„—, «'Рінь' — про поезію О. Ольжича», *Український голос* (Луцьк), II червня, 1943. [Пор.: М. Куренівець, «Літературні й україністичні матеріяли по газетах», *Пробоєм,* р. 10, 1943, кн. 9, стор. 538 та Улас Самчук, *На коні вороному; спогади і враження,* Вінніпеґ, Волинь, 1975, стор. 283].

2. *Загальні сильветки й довідкові інформації*

«Комісія для вивчення творчости О. Ольжича», *Смолоскип,* р. II, 1960, ч. 10, стор. 14.

М. Л., «З пресового фільму», *Вістник,* р. I, 1933, стор. 469-73, 940; р. 2, 1934, стор. 69-71, 227-31, 210-12.

„Bibliografja ukraińska“, *Zet,* r. 3, 1934, nr. 11, str. 4.

VI. ЗАГАЛЬНІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ВІДМІЧЕНО ПОЕТИЧНУ ТВОРЧІСТЬ О. ОЛЬЖИЧА

Кримський [Білинський], Володимир, «Малорос і література», *Література і мистецтво; місячний додаток «Гомону України»,* р. 2, 1961, ч. 5, стор. 1.

Л. Б.* [Лідія Бачинська?], «Буревістя в українській поезії», *Краківські вісті; український щоденник,* р. 3, 1942, ч. 8, стор. 3-4; ч. 9, стор. 3-5.

—„—, «Поезія доспіву», *Волинь,* р. 2, 1942, ч. 17, стор. 2-3; ч. 18, стор. 2-3, підвал.

Марксмен, Роберт, «Філософія одної повісті», *Літературно-науковий вісник,* р. 32, 1948, кн. I (на чужині), стор. 130-48.

IX. ВИДАННЯ, В ЯКИХ ВІДМІЧЕНО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ О. КАНДИБИ ТА ЙОГО ПРАЦІ З ДІЛЯНКИ АРХЕОЛОГІЇ

Наріжний, С[емен], *15 літ діяльности Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923-1938),* Прага, 1940, 12 стор.

„Studijní podpory I. odboru: Dr. Olehu Kandybovi 2000 Kč na studium slovenského prehistorického materiálu v museích v Berlíně, v Halle a ve Vídni“, *Ročenka Slovanského ústavu,* sv. 4, 1931, str. 78.

VII. НАУКОВІ ПРАЦІ ОЛЕГА КАНДИБИ

4. *Доповіді*

(у хронолічному порядку)

Dr. O. Kandyba, „Archeologični doslidy na halyc'komu Podilji v 1928-1929 r.r.“ (Ukr. Ist.-fil. Tov.) [в Українському Історично-Філологічному Товаристві; дальше UIFT], (16. XI. 1930), *Ročenka Slovanského ústavu,* sv. 3, 1930, str. 137.

O. O. Kandyba, „Kamjani vyroby neolityčnoï maljovanoï keramiky v Halyčyni“, (UIFT, 11. V. 1931), *Ibid.*, sv. 4, 1931, str. 143.

Dr. O. Kandyba, „Archeologični rozkopy Amerykanciv u Jugoslaviii“, (UIFT, 21. II. 1932), *Ibid.*, sv. 5-7, 1932-34, str. 191.

—„—, „Binokli Trypill'skoji kultury“, (UIFT, 3. V. 1932), *Ibid.*, str. 207.

—„—, „Podorož podunajskych archeolohiv do Jugoslaviji“, (UIFT, 28. XI. 1932), *Ibid.*, str. 191.

—„—, „Neolitická stanice u Starčeva v Jugoslaviji“, (Společnost čsl. prehistoriků, 11. V. 1933, *Ibid.*, str. 186.

—„—, „Rozkopy čsl. derž. Archeologičnoho Instytuta 1932 r. na Slovaččyni“, UIFT, 11. V. 1933), *Ibid.*, str. 186.

—„—, „Do neolityčnoji ornamentyky Dnistro-Dunajs'koji oblasty“, (UIFT, 20. V. 1933), *Ibid., str. 209.*

Dr. O. O. Kandyba, „Šypyns'ke selyšče Trypils'koji kul'tury“, (UIFT, 7. V. 1936), *Ibid.*, sv. 8, 1935, str. 75.

—„—, „Technika posudyn na nižci podunajs'koho neolitu“, (UIFT, 30. XI. 1937), *Ibid.*, sv. 10, 1937, str. 91.

XII. СТАТТІ ПРО ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПУБЛІЦИСТИЧНІ ПРАЦІ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА

Г. П. [Галина Петренко], «Подарунки війни», *Віра,* р. 10, 1984, ч. 3, стор. 6-7.

Кучер, Михайло, «Обгоріле серце (З приводу десятиліття трагічної смерти О. Ольжича)», *Календар-альманах Українського товариства «Відродження»,* 1955, стор. 94-94.

«О. Ольжич», *Смолоскип,* р. 13 (sic), 1961, травень-червень, стор. 1.

Oleh Kandyba-Olzhych Monument Committee, „Oleh Kandyba-O. Olzhych“, *Самостійна Україна,* р. 29, 1977. ч. 3-4, стор. 5.

XIII. ЗАГАЛЬНІ ПРАЦІ З ВІДМІЧЕННЯМ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТИ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА

«В річницю перемоги духа», *Смолоскип,* р. 19, 1967, ч. 1, стор. 1-2.

Городиський, Зенон, «Постання, діяльність і значення Української Національної Ради в Києві в час Другої світової війни», *Календар-альманах Нового шляху,* 1982, стор. 55-66.

Жалоба, Осип, «У сорокліття походу на Схід», *Там же,* стор. 83-101.

Жданович, Олег, «Непримірimі», Література і мистецтво, додаток газети *«Українське слово»* (Київ), р. I, 1941, ч. 15, стор. 3 [підп.: Олег Штуль].

Михалевич, Ніна, «Поворот до дому», *Там же,* стор. 123-133.

Радзевич, К., «У сорокліття Київської Похідної Групи ОУН», *Там же,* стор. 76-81.

XIV. ПРАЦІ ПРО ОКРЕМІ ПОСТАТІ З ВІДМІЧЕННЯМ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА, ЯК ПОЕТА, ВЧЕНОГО, АБО ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

Драч, Віра, «Олена Теліга (В 70-річчя її народження)', *Віра,* р. 3, 1977, ч. 3, стор. 12-15.

Штогрин, Дмитро, «Володимир Янів — поет (рання творчість)», *Symbolae in honorem Volodymyri Janiw,* Monachii, Universitas Libera Ucrainensis, 1983, стор. 74-95.

XV. ПОЕЗІЇ ТА НОВЕЛІ ПРО О. КАНДИБУ-ОЛЬЖИЧА, АБО В ЯКИХ ЙОГО ЗГАДУЄТЬСЯ

Клен, Юрій, «Вже минаємо Поділля...», в «Попіл імперій», в його ж *Твори,* т. 2, Торонто, Фундація ім. Юрія Клена, 1957, стор. 186-222 [про Ольжича, стор. 216-20?]. Скорочений передрук під назвою «Ні кроку зі шляху, ні думки назад» у: *Календар-альманах Нового шляху,* 1977, стор. 38-39.

Конференції, з'їзди

ВІДЗНАЧЕННЯ 1000-ЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ: КОНФЕРЕНЦІЯ НАУКОВОЇ РАДИ СКВУ

Під час 19 пленарної сесії СКВУ в Торонті, 23 листопада 1985 року відбулася наукова конференція зорганізована Науковою Радою і Секретаріятом СКВУ. При тій нагоді Наукова Рада також відбула зустріч з українською громадою в Торонті. Конференція була присвячена церковно-релігійному, науковому і суспільному аспектам відзначення 1000-ліття Хрещення України. Проф. Любомир Винар, Голова Наукової Ради при СКВУ, відкрив конференцію коротким вступним словом і підкреслив потребу тісної співпраці між українськими церквами, науковими установами і суспільно-громадськими централями українського організованого життя в діяспорі. Він також наголосив потребу впровадження об'єктивної схеми Східньо-европейської і української історії з відповідною періодизацією та об'єктивною історичною термінологією. Це зокрема відноситься до історії українського середньовіччя включно із хрещенням України, які є представлені в совєтській і дуже часто в західній історіографіях у кривому дзеркалі. Без впровадження об'єктивної історичної схеми історії України в західній історіографії, без відповідної історичної термінології, Східньоевропейської історії, — говорив доповідач, — історія українського середньовіччя та інших періодів історії України, завжди будуть суб'єктивно насвітлені в західній історіографії. Це саме відноситься до наукового відзначення 1000-ліття Хрещення України. З прикрістю треба ствердити, що деякі українські наукові установи і українознавчі осередки, які діють при канадських і американських університетах, не займаються або не розуміють належно цих засадничих справ.

У конференції брали участь такі доповідачі: Владика Кир Максим Германюк, Митрополит Української Католицької Церкви в Канаді, говорив на тему «Співпраця Української Католицької Церкви з іншими церквами у відзначенню 1000-річчя Хрещення України»; о. д-р Степан Ярмусь, Голова Президії Консисторії Української Православної Церкви в Канаді, виголосив доповідь н. т. «УПЦерква в Канаді і відзначення 1000-ліття Хрещення України»; про наукове відзначення ювілею Хрещення України-Руси доповідали д-р Олександер Домбровський в Нью-Йорку і д-р Дмитро Штогрин з Іллінойського університету в Шампейн. Після доповідей відбулася дискусія, якою провадив голова Наукової Ради. Можна без перебільшення ствердити, що це була вдала конференція під час якої представники українських церков, наукових установ і суспільних організацій мали змогу висловити свої думки про відзначення цього знаменного ювілею.

На цьому місці друкуємо резюме з виголошених доповідей.

Кир Максим Германюк, ЧНІ

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З ІНШИМИ ЦЕРКВАМИ

У зв'язку з співпрацею Української Католицької Церкви з іншими церквами в цьому ювілеї 1000-ліття Хрещення України, заплянoвано слідуюче:

1) Симпозія по католицьких університетах про відзначення 1000-ліття Хрещення України в усіх країнах нашого поселення, де це можливе.

2) Включення Єпископських Конференцій Римо-католицької Церкви в країнах нашого поселення, а через них включення римо-католицького клеру, монаших Згромаджень, шкіл і широкого загалу вірних та католицької преси. До цього можна б використати: Лист Святішого Отця до бл. пам. Верховного Архиєпископа Кир Йосифа, з 1979 р., де Христовий Намісник висловлює бажання, щоб ціла Католицька Церква включилась у ці наші Ювілейні святкування, як рівнож і всі інші Християнські Церкви, чи спільноти, які ще не є в повній злуці з Апостольським Престолом. Це виразне бажання Святішого Отця дає нам можливість й право старатись включити цілу Католицьку Церкву до відзначення цього неповторного ювілею.

Крім цього, тут можна використати прекрасну промову Святішого Отця в часі його відвідин в нашій Катедрі Непорочного Зачаття в 1979 р., в Филядельфії, як рівнож його дуже гарну промову в часі його відвідин нашої Катедри св. Володимира й Ольги, 16-го березня 1984 р., у Вінніпезі. Тут може бути дуже помічною брошура Преосв. Кир Михаїла Гринчишина, англійською мовою п. з. «Our Ukrainian Heritage — Ukrainian Millenium», де Владика зібрав всі інформації про цей Ювілей. Цю брошуру варто б перекласти на інші світові мови: французьку, німецьку, еспанську, португальську . . .

Як корисний інформативний матеріял, тут можна б використати Спільне Послання нашої Ієрархії, з нагоди Листа Святішого Отця Івана Павла II до Голови нашої Церкви Його Блаженства Кир Йосифа і цілої нашої Ієрархії, з 1979 р., де наші Владики пропонують коротку практичну програму до належного приготування цього великого Ювілею.

1. *Співпраця з нашими православними Братами:*

В площині всеукраїнській — світовій: Спільний Ювілейний Молобень 1000-річчя Хрещення України; Спільний український переклад щоденних молитов; Спільний український переклад Напрестольного Євангелія. В площині: національній, єпархіяльній, те саме, що в площині всесвітній.

2. Запрошення до участи в цих наших ювілейних святкуваннях *представників інших Християнських Церков.*

ГОЛОВНЕ ВІДЗНАЧЕННЯ 1000-РІЧЧЯ В 1988 РОКУ

1. *В нашій Українській Католицькій Церкві.* По всіх наших: Архиепархіях; Єпархіях; Апостольських Екзархатах та по всіх наших парафіях; самі наші вірні; наші вірні з іншими: з римо-католиками; нашими православними Братами; з представниками інших християнських Церков чи спільнот.

Усі ці святкування повинні б відбутись згідно з програмою, схваленою місцевими Владиками.

2. Спільне відзначення цього ювілею всіма українцями католиками у *вільному світі:*

Спільна Проща українців католиків у вільному світі, до Святої Землі, згідно з нашим бажанням висловленим у нашому листі до Св. Отця, та згідно із заохотою до такої прощі Св. Отцем у своєму листі до Блаженнішого Кир Йосифа, з 1979 р. Таку прощу відбула б кожна Архиєпархія, Єпархія, чи Апостольський Екзархат, під проводом свого Владики, в точно означеному часі, згідно з точно означеною програмою, так, щоб ми могли всі разом відзначити цей ювілей в точно означених святих місцях (в Єрусалимі, в Вифлиємі, в Назареті...).

Мабуть найкращий час для такої спільної нашої прощі міг би бути час у другій половині червня, так, щоб у поворотній дорозі зі Святої Землі, ми могли бути всі разом у Римі на 29 червня, на свято свв. апостолів Петра й Павла.

3. Кульмінаційною точкою цих наших ювілейних святкувань була б наша Архиєрейська Служба Божа, під проводом Святішого Отця, в Соборі св. Петра в Римі, з участю Колеґії кардиналів, дипломатичного корпусу при Апостольському Престолі, Патріярхів Східніх Католицьких Церков, Голів Єпископських Конференцій Римо-Католицької Церкви, представників інших Християнських Церков, чи спільнот, між ними представників Царгородського Патріярха, які від якогось часу кожного року, на свято свв. апостолів Петра й Павла, беруть участь у цьому святі в базиліці св. Петра (тому, що Апостольський Престіл зі своєї сторони кожного року висилає своїх представників до Царгороду на свято св. апостола Андрея). Очевидно, це все повинно відбутись з участю репортерів світової преси, радія і телевізії.

4. *Спільне відзначення ювілею всіма українцями в вільному світі:*

Таке всеукраїнське відзначення цього ювілею повинно б відбуватись у часі чергового Конґресу вільних українців в 1988 р. у Вашінґтоні, з участю наших Українських Церков, делеґатів від усіх українських спільнот нашого поселення у вільному світі, з участю Президента США, конґресменів, дипломатичного корпусу в Вашінґтоні та представників світової преси, радія телевізії.

Загальне зауваження:

При всіх цих приготуваннях, всі форми духовної обнови по всіх наших парафіях повинні продовжуватись, згідно з програмою схваленою місцевим Владикою. Ця частина наших приготувань до цього ювілею є найважнішою, і вона не повинна ніколи заперестати, чи послаблюватись. Навпаки, вона повинна бути душею всіх інших форм нашого приготування та інспірувати всі наші проєкти й врочистості. Бо від неї буде властиво залежати правдивий і тривалий успіх усіх наших ювілейних святкувань цього великого й неповторного ювілею. Про це ми всі повинні постійно пам'ятати.

о. Степан Ярмусь

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В КАНАДІ І 1000-РІЧЧЯ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

1000-річчя Хрещення Руси-України — подія виняткового значення. Вона наголошується скрізь, — наголошується сильно, бо значення її безмежно велике. Тому до відзначення того тисячоріччя йде велика підготова. Але тому, що до 1000-річчя Хрещення Руси-України приготовляються люди різних віроісповідань, то вже через те наші відзначення включають елементи контроверсійного характеру. І то саме це заставило нашу Церкву проголосити офіційне становище в цій справі.

Чому тут було потрібне становище? А тому, що в зв'язку із святкуванням 1000-річчя Хрещення України постає потреба на цілу низку питань, які вимагають відповідей. Наприклад: Що це Русь-Україна? Чому вона прийняла Хрещення? У що вона христилася? Яке значення того Хрещення? Що саме тепер святкується? Як святкується? Хто святкує?

Силою великої ваги всієї цієї справи, тут зовсім виразно мусять бути поставлені питання богословського, еклезіологічного, культурного, навіть політичного характеру. Але хто ставиться до цього поважно, той перш за все мусить застановитися над питанням віри і віросповідання, над питанням церковного права та церковних канонів. Тут бо таки першою виступає справа віри й релігії, а тих питань на другий плян відсувати не можна.

У дійсності, до справи 1000-річчя Хрещення України підходиться емоційно, часто з розрахунків політичних, патріотичних, або як завелося навіть з розрахунків екуменічних. Проте мене, особисто, дивує, чому тут модний тепер «екуменізм» ставиться понад «християнізм», чи й понад саму Євангелію Ісуса Христа? Невже благость екуменізму стоїть вище від благовістя Євангелії та її святої правди?

Щождо вищезгаданих становищ до характеру, змісту та до форми святкувань 1000-річчя Хрещення українського народу, то, наприклад, Українська Православна Церква в Канаді 1981 року проголосила таке:

«УГПЦК стоїть на становищі, прийнятому XVI Собором УГПЦК (1980 р.) і постанов Нарад Трьох Митрополій Української Православної Церкви у вільному світі з 15-го березня 1981 року. Це становище докладно вияснене в офіційному органі УПЦК (у «Віснику») за 1 жовтня 1981 року:

а. УГПЦК пропонує загальний Всеукраїнський одночасний Молебень в світовому, крайовому й льокальному масштабі опівночі з 13-14 серпня, 1988 року за київським часом.

б. УГПЦК візьме участь у загально-українському понадконфесійному відзначенні Ювілею 1000-річчя на форумі всеукраїнських громадських установ, як наприклад, СКВУ чи КУК.

в. УГПЦК готова включитися в реалізацію всеукраїнського понадконфесійного проєкту відповідного до Ювілею і одобреного представниками Церков при СКВУ.

г. УГПЦК готова послухати пропозицій інших українських Церков і українських християнських об'єднань в справі спільного відзначення.

Наші Побажання до СКВУ в Церковних Справах

«Для зближення українських християнських Церков, СКВУ повинен у своїй діяльності в церковно-релігійних питаннях дотримуватися таких засад:

1. Рішуче відмежуватися від вказівок і втручань чужих центрів в церковні справи українців у вільному світі.
2. Не висувати дражливих тем та контроверсійних історичних постатей на спільний форум.
3. Не надуживати чи зловживати терміном «Українська Церква», бо такої немає. Є «Українські Церкви».

Незважаючи на те, що це становище нашої Церкви було доведене до відома українського суспільства, в тім і до відома Секретаріяту СКВУ, штучним поняттям «Українська Церква» послуговуються далі, невідповідний і образливий для православних термін «нез'єдинені» повторяється навіть в офіційних посланнях, а спопуляризоване хоч не всім належно зрозуміле поняття «екуменізм» безперебірно виставляється на кожному кроці. Для нас воно маловажне. Але варто знати, що в деяких кругах це викликає неприємні почування, занепокоєння, підозру, і т. ін. Отже виходить, що замість такої потрібної нам єдности, поваги один до одного й звичайної добродушности, — між нами може розвиватися зловіщий антагонізм, а оспіване наше 1000-річчя може принести нам більше розчарувань та болю, ніж сподіваного добра.

Проте, здається, що ми, українці, вже настільки дозріли, що зовсім спокійно можемо шанувати віроісповідні переконання одні одних (як це роблять інші культурні народи) і не ставити інших у невигідне положення контроверсійними висловами, ідеями, або відкритими прозелітичними закликами. І ніхто не повинен вимагати від людей компромітації їхніх віросповідних переконань, скажемо, під претекстом ідеї «спільних святкувань» особливо тоді, коли ті «святкування» противляться вимогам церковних канонів та почуванням віроісповідного сумління. Треба знати, що в нас багато можливостей на спільне відзначення Великого Ювілею України — 1000-річчя її Хрещення — добродушною співдією на широкому полі наукової мислі, в різних галузях культури, мистецької творчости тощо. Та співдія не нарушує і не нехтує питань еклезіології, чи норм Віри, а навпаки, — трактує їх з належним респектом, а між людьми зберігає святий спокій. А все, що наладоване контроверсійним змістом ми повинні оминати.

Олександер Домбровський

НАУКОВЕ ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЮ ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНИ

Ювілей тисячоліття Хрещення Руси-України вимагає від світу вільної української науки особливого відзначення. Силою історичних обставин таке відзначення неможливе в поневоленій Україні, тому вся відповідальність за належне відзначення спочиває на представниках нашої науки в діяспорі. Це тим більше повинно стати священним постулятом нашої доби, бо як біла, так і червона Москва хоче загарбати собі право на відзначування згаданого ювілею, як, мовляв, «ювілею хрещення Росії» (якої, до речі, тоді ще не було!).

У плян відзначення ювілею входять перш за все Наукові Конференції з тематично відповідними доповіддями, що вже почалися. Комітет Наукового Конґресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України з осідком у Мюнхені (УВУ) при афіліяції понад двадцяти Установ наукового й високошкільного характеру відбув уже три Наукові Конференції, а саме: в Мюнхені УВУ, в Бавнд-Бруку, США — Православний Центр з Духовною Семінарією та в Римі Католицький Центр з Українським Католицьким Університетом. В пляні є дальші Наукові Конференції. Виголошені під час згаданих Конференцій доповіді мають бути опубліковані в Ювілейних Наукових Збірниках, присвячених 1000-літтю. Виголошені доповіді мають в загальному реґілійно-еклезіологічно-історичну тематику. В Конференціях взяла участь старша й середня ґенерація нашого наукового світу. Можна сподіватися, що крім загального, всеукраїнського характеру відзначування Ювілею світом нашої науки в діяспорі окремі Наукові Установи відзначуватимуть 1000-ліття доповідями, а може й публікаціями в рамках власної діяльности. І так Українське Історичне Товариство має в пляні видати окремий Науковий Збірник, присвячений тематиці тисячолітнього Ювілею офіційного християнства в Руси-Україні як релігійно-еклезіологічного, так і культурно-історичного змісту. У зв'язку з ювілеєм компетентні чинники Інституту Українознавства при Гарварді заплянували так званий Гарвардський проєкт. Головний автор згаданого проєкту обмежує його виключно до видання літературних досягнень досекулярної творчости. Вважаємо, що в даному випадку було б до речі видати найважливіші речі як досекулярної, так і секулярної доби на базі пріоритету в аспекті актуальности даної теми й її пов'язання з ювілеєм. Небагато залишилося часу до 1988 року, тому конечним є реалістичний підхід до справи. Деякі твори сухого й менш актуального церковно-схоластичного змісту повинні уступити конечності опрацювання актуальної тематики, пов'язаної зі сучасним життям народу й наших церков в умовах жорстокої московсько-совєтської дійсности. Очевидно, треба буде видати всі наші надбання досекулярної доби в цілі ревіндикації з рук московського узурпатора, але всього того не зможемо виконати протягом 2-3 років. Тому в першу чергу треба перевидати важніші твори досекулярної доби й узглянднити важнішу тематику секулярного періоду.

У зв'язку з нашим 1000-літтям було б дуже до речі видати англійською мовою публікацію з ціллю здемаскування намагань білих і червоних московсько-російських узурпаторів привласнювати собі право ювілею тисячоліття хрещення Руси-України. Це пов'язане з їхньою фальсифікаторською маніпуляцією привласнити собі початкового періоду української бувальщини — історії Київської Руси. Треба з'ясувати виразно генезу та етнічно-територіяльне й політичне визначення Київської Руси в умовах тодішнього історичного процесу на терені Східньої Европи. При цьому треба прецизно й переконливо з'ясувати засадничу різницю між етно-територіяльним і політично-державним поняттям терміну «Русь» тодішньої доби та з другого боку далеко пізнішим поняттям терміну «Росія» з узурпаторськими тенденціями фальшивого ідентифікування їх, що в англійському перекладі дає з ґрунту фальшивий термінологічний «спільний знаменник» — «Russia». Треба конче опрацювати Історію Московщини-Росії у світлі строго наукового об'єктивізму, щоб розвіяти туманний міт так званої «святої Росії», який панує в історіографії Заходу. Бракує фундаментальної праці про мартирологію українських церков та монографії про їхніх подвижників-митрополитів (В. Липківського, А. Шептицького, Й. Сліпого та інших). Треба опрацювати церковно-культурні аспекти геополітичного положення України, а в тому й її Церков між Орієнтом і Окцидентом при візантійських впливах і нашому політичному окциденталізмі. Постать князя Володимира Великого й його доба також ждуть на належне опрацювання в дусі наукового об'єктивізму й конфесійної терпимости. На опрацювання жде також тема про вплив нашого наукового світу на розвиток русько-української духовости та національного виховання і політично-державної зрілости.

Ювілей тисячоліття — це максимально великий іспит християнської і національної зрілости нашого наукового світу, що його мусимо здати перед світом та історією.

Ф. Кордуба

ВІДЗНАЧЕННЯ 20-РІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТИ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА В МЮНХЕНІ

За ініціятивою Українського Історичного Товариства при співдії Українського Вільного Університету (УВУ) в Мюнхені 7 грудня 1985 р. відзначено 20-річчя діяльности Українського Історичного Товариства (УІТ) науковою конференцією. Під час конференції було виголошено три доповіді, дві німецькою та одна польською мовами. Головним організатором конференції був проф. Т. Мацьків.

Конференцію відкрив коротким словом ректор УВУ проф. д-р В. Янів, підкреслюючи солідарну співпрацю УВУ із УІТ на відтинку історичних наук. У своєму слові Ректор зокрема підкреслив значення діяльности УІТ на еміґрації, у той час, коли в Україні послідовно й систематично відбувається процес посиленої русифікації і фальсифікації української історії, літератури та взагалі особливостей самобутности нашого народу. Вказуючи на експонати видань УІТ за 20 років діяльности, п. Ректор підкреслив, що це вже поважний доказ проробленого на відтинку українського історіознавства УІТ, тому й на майбутнє, незважаючи на дуже великі фінансові та інші перешкоди, УІТ повністю заслуговує на те, щоб його всесторонньо піддержувати і з ним співпрацювати. Тому УВУ доцінюючи велику вартість активности УІТ з ним співпрацює. Це вже друга наукова конференція УІТ влаштована в залі УВУ в Мюнхені. Перша відбулася в 1984 р. і була присвячена акад. М. Грушевському. І на майбутнє УВУ із своєї сторони буде найтісніше співпрацювати з УІТ для викривання різних фальсифікатів із нашого минулого в УРСР, щоб боронити історичної правди українського народу.

Проф. д-р Т. Мацьків у своїй доповіді «У 20-річчя УІТ та завдання української історіографії», хронологічно з'ясував генезу постання та розвиток діяльности УІТ в США і в Канаді, згадавши головного ініціятора й реалізатора створення УІТ проф. д-ра Любомира Винара. Він, незважаючи на дуже багато труднощів на шляху організування УІТ, не впадаючи духом, переборов усі труднощі і заснував та закріпив існування УІТ. Сьогодні УІТ втішається великою пошаною і авторитетом серед своїх і чужинецьких істориків, зокрема американських, канадських та деяких европейських. Прелеґент згадав про зв'язки УІТ із Американською асоціяцією істориків, співпрацю із науковими товариствами в Америці і Канаді. Також звернув увагу на те, що завдяки діяльности УІТ вдалося дуже багато добитися на відтинку справлення багатьох спотворень російських істориків, які по-своєму, на протязі багатьох десятиліть із університетських катедр та в інститутах історичних дослідів Східньої Европи фальшували історію України, в дусі російського великодержавного шовінізму та імперіялізму. Українським історикам в США й у Канаді вдалося проломити заціпенілі криги фальсифікації та спрямувати українську історіографію серед амери-

канських і канадських істориків на правильний шлях. Крига заскорузлости вже проломана, але на цьому українська історична наука на еміґрації не може сповільнювати своєї інтенсивної і послідовної активности; треба далі із дуже великою настороженістю слідкувати й спростовувати документами нові фальшування із нашого історичного минулого. Українська історіографія — це вахляр різних процесів розвитку української нації її культурних самобутніх надбань, традицій, звичаїв і т. д. Цей багатющий вахляр самобутнього розвитку української культури пов'язаний із дальшими студіями та публікаціями дослідів, щоб врешті перебороти все те, що на протязі багатьох років було пропаґоване й друковане в некористь української нації. Проф. Мацьків звернув увагу присутніх на журнал «Український Історик», офіціоз УІТ та інші видання Товариства, які заповнюють поважну прогалину в історичній науці.

Першим доповідачем наукової конференції був д-р Ролянд Пієтч із університету в Штуттґарті. Він виголосив доповідь німецькою мовою на тему «Суспільний лад у гетьманській державі (1649-1764)». Прелеґент із знанням проблеми та ерудицією у дуже цікавій доповіді відповідно коментував окремі складові частини суспільного ладу із гетьманом на чолі. Багато уваги доповідач присвятив гетьманській раді, черні, різним адміністраторам цілої державної системи гетьманату. Доповідь відносилася до періоду гетьмана Б. Хмельницького й гетьмана І. Мазепи. Доповідач заторкнув також політичні проблеми, взаємостосунки між Гетьманською державою та Польщею, Росією, Туреччиною і Швецією. У загальному, наукова доповідь німецького історика д-ра Пієтча була на високому поземі. Він показав велике знання гетьманської держави і також політичного становища, яке в цей історичний період існувало. Отже доповідь мала два основні аспекти: побудова суспільного й військового ладу під час гетьманської держави, подруге політичний аспект взаємостосунків із сусідними із цією державою країнами. Доповідач підчеркнув самобутність гетьманської козацької держави, яка була ініціятором історичного процесу незалежности України від Московщини, Польщі та Туреччини.

Чергова наукова доповідь д-ра Ернста Ледерманна, керівника крайової централі для політичного вишколу в Баден-Вюртенберґії, на тему: «Термінологічні зауваження до історії українців і росіян» (по-німецькому). В 1984 р. доповідач також доповідав з приводу наукової конференції, присвяченої акад. М. Грушевському. Доповідач сконцентрував увагу на термінах «Росія», «руський», «всерусский» як великодержавні аспірації російських істориків, починаючи від царських часів до нині. У відрізненні від згаданих назв, доповідач проаналізував значення таких назв, як «Малоросія», «малоруський», як окреслення українців. Доповідач свою доповідь, зокрема висновки обосновував цитатами різних російських науковців, покликуючись на джерела. Його доповідь під різними аспектами була дуже цікава й документовала велике знання національної української проблеми в Східній Европі. Серед німців, серед яких переважає русофільство, д-р Ернст Ледерманн належить до нечисленних, які розуміють і науково обосновують свої переконання відносно України. Найважливіше є те, що доповідач чітко відмежував «Росію», «русский» від «Малоросії», «малоруський», що відноситься до України й українців.

Третя доповідь (по-польському) проф. д-ра Яна Вося з Пізи (Італія) на тему: «Кардинал Ізидор із Києва в мемуарах Пія II (1458-1464)». Доповідач насвітлив тогочасні стосунки кардиналів до окруження, що докладно описав Пій II в своїх споминах. Доповідь була, на марґінесі, переплетена

жартами, які оживлювали увагу вже перемучених попередними доповідями слухачів. На фоні стосунків, які панували в другій половині 15 століття серед окруження Пія II, доповідач віддзеркалив постать кардинала-митрополита Київського Ізидора, цитуючи дещо із спогадів згаданого папи. Багато епізодів із життя і діяльности кардинала-митрополита Ізидора, обоснованих на згаданих мемуарах Пія II, особливо зацікавили українських слухачів.

Підсумовуючи вислід наукової конференції для відзначення 20-річчя діяльности УІТ, ця імпреза була рідкісною на УВУ своїм високим поземом доповідачів. Отже відзначення згаданого 20-річчя в Мюнхені відбулося із великим науковим успіхом головно завдяки чужинецьким доповідачам-науковцям. І дай Боже, щоб у майбутньому УІТ продовжувало такі наукові конференції у співпраці з неукраїнськими науковцями. Звичайно серед чужинців закріпився погляд, що все що походить від українців — це пропаґанда, яка не має нічого спільного із історичною наукою. Тому доповіді чужинецьких науковців заслуговують для зовнішнього наукового світу на більшу увагу й ліквідацію отого «пропаґандивного» ярлика, приписуваного українському науковому світові. Між присутніми були німці, поляки та інші, які із великою увагою і признанням вислухали доповідей та висловили ґратуляції голові УІТ проф. Л. Винареві та побажали УІТ дальших успіхів у розгортанні праці на відтинку української історіографії.

Рецензійні статті

М. Антонович

ВТРАЧЕНИЙ ШАНС

Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. Редакція Юрія Луцького. Передмова Юрія Шевельова. УВАН у США. Нью-Йорк-Торонто 1984. 326 стор.

Хоч це видання, як підкреслив редактор, «не має жадної претенсії на академічне», проте його треба гаряче привітатити, адже український читач уперше отримує в руки, хоч і неповне, листування П. Куліша українською мовою. Маючи на увазі думку О. Курило, що найвищими майстрами української мови є П. Куліш і П. Морачевський, видання листів Куліша для нас має вийняткове значення. Тому кожний українець, що шанує рідну мову, мав би придбати собі листи Куліша, незважаючи на цілий ряд недомагань і помилок видання.

Коли ж критикувати видання, то треба почати з самокритики, оскільки я вказав проф. Луцькому на листування Куліша з Драгомановим, але зовсім забув вказати на Д. Іофанова, «Т. Г. Шевченко в неопублікованому листуванні П. О. Куліша» в *Матеріялах про життя і творчість Тараса Шевченка* (1957). Зрештою редактор деяких відомих йому листів-цидулок не включив свідомо, як напр. одну з кінця листопада чи з грудня 1858—1859, коли Куліш підготовляв до друку збірник «Хату», і другий з ранньої осени 1860, коли члени Громади Костомаров, Білозерський, Шевченко і Куліш підготовляли перше число «Основи» (*Листи до Шевченка,* Київ 1962, чч. 157—158, стор. 155). Обидві цидулки є зразками конспіративного листування з тих часів.

Варто було б також дати кінець листа Куліша до Л. І. Глібова («Червоний Шлях», 1924, ч. 8—9, стор. 285) від 25. 5. 1867 з Варшави писаний по-українському. Супроти Глібова Куліш завжди мав комплекс вини за історію з його жінкою Параскою і про це навіть натякав у своєму творі «Куліш у пеклі».

Дуже неуважно складено показник до листів. Навіть, коли погодитися з редактором, що він вирішив не подавати маловідомих імен, то й тоді реєстр ніяк не може задовольнити. По-перше постає питання хто важливий, а хто ні? Марія Милорадович була часто посередником між Кулішем і Лесею — своєю сестрою, але місця в показнику не удостоїлася (напр., стор. 111, 142, 146, 153). Ще гірше, що в показнику нема таких діячів, як Стронін (163, 166), Говорський (177), Д. Гладилович (248), І. Білик (брат П. Мирного 255), Д. Журавський (90), Сивенький-Самійленко (264), визначний шістдесятник і автор «Арихметики» (Київ 1862), Данило Костянтинович Мороз (271), а з російських — В. Курочкін (163), І. Аксаков (181, 188, 281) та ін.

Навіть у тих діячів, що їх включено в показник, не подано всіх згадок, а лише вибір. Це торкається зокрема тих випадків, коли особу названо першим іменем, псевдонімом, чи описово. В цьому відношенні покривджено зокреза О. Кулішиху (Ганну Барвінок). Ще не біда, коли вона лише «кланяється», але часом випали важливі дані (233—234, 252, 261 тощо). Л. М. Жемчужникова пропущено в показнику на стр. 155, Г. Ґалаґана на стр. 115, 117, 127, В. Тарновського сина (стор. 72), бо ж ясно, що це саме його мав на думці Куліш, пишучи про одного молодого козака в Києві, де він тоді вчився в університеті. Про Квітку говориться також на стор. 131, про Пильчикова Дмитра Павловича, якого зовсім нема в показнику, згадано на стор. 165, 168, 173, 175 (часом як Пія IX). До О. Огоновського треба було б додати в показнику ще стор. 255 і 282 і т. д.

Вкажемо на декілька помилок редактора. На стор. 116, прим. 69 він уважає, що Куліш думає про Тулу, коли пише «як земляки заслали мене, де козам роги правлять». Тут мова явно про Петербурґ, де Куліш заснував друкарню, про що й мовиться у цьому ж реченні. На стор. 130, прим. 80, можна було уточнити, що мова тут про Матвія Лазаревського. На стор. 213, прим. 130, помилково розшифровується Подолинського, як Сергія. Оскільки мова про галичан В. і О. Огоновських, а далі про Партицького і Вахнянина, то ясно, що Куліш мав на увазі Михайла Подолинського (1844—1894), бо ж Сергій із Наддніпрянщини.

Друкарські помилки дуже прикрі там, де читач не читатиме дуже уважно. Так на стор. 165 надруковано: «Перед нами бо будучности немає...» Мова тут про «ляхів» і замість «нами» має бути *«ними»*. Це видно з наступного листа до того ж адресата — О. Кониського, який, мабуть, заступився за поляків, бо в відповіді Куліш настоює: «Нема в їх будущого в тих ляхів, далебі що нема» (стор. 165).

Куліш, пишучи про Велямина Рутського, вживає форми Руцький. Редактор мусів би пояснити, що мова про Рутського з кінця 16-першої третини 17 стол., а не про лікаря І. Руцького з 18 стол. (стор. 286). Друкар помилився, подаючи в показнику ім'я К. Кониський перед Костомаровим, в той час, коли на своєму місці є правильно О. Кониський (крім названих позицій в показнику треба додати до О. Кониського також стор. 262); тут мова про К. Косинського. Баламутне також у показнику «Вестник...», коли раз мова і про київський «Вестник юго-западной и западной России» і про московський «Вестник» (стор. 177), а двічі (стор. 182) про київський «Вестник» Говорського. Це зауваження, так би мовити, до формально-технічної сторінки видання. Тепер до суттєвих справ.

Подаючи, нехай і коротку літературу про П. Куліша, не можна нехтувати оцінкою поетичної діяльности його пера М. Зерова, яка дотепер не втратила свого значення (*До джерел*, Краків-Львів 1943, стор. 17—58). Варто також згадати М. Возняка як кулішезнавця тим більше, що листи до О. Кониського взято з його праці в «Новій Україні» 1923, ч. 10—11, хоч його самого не названо.

Автор цих рядків не згідний з редактором видання, коли він твердить, що «в діяспорі не цінять Куліша з тієї простої причини, що він не належить до «державницької» течії української культури» (стор. 8). А хто ж з наших діячів 19 стол. до них належав? Максимович, Костомаров, Антонович, Драгомав, Грушевський? Непопулярности Куліша сприяє щось інше. Діяспора його мало знає, а ті, що знають, уважають правильним характеристику С. Єфремова «без систези». Коли я 1946 року прохав Віктора Платоновича Петрова продовжити досліди над Кулішом на 1870—80-ті роки, то

він лише засміявся і сказав: «Та ж тоді вже Куліш був божевільним!». У всякому разі дуже шануючи Куліша, автор цих рядків не перевидавав би «Хутірної поезії» на еміґрації. Перед нами багато настійніші завдання. а уривки з цієї збірки перевидавалися не раз в Україні і в любителів Куліша вони напевно є. Також останнє повне перевидання з початку 1920-х років не є рідкістю.

Коли Куліш ішов в 1864 р. в Польщу на працю, то це не був компроміс з царатом (стор. 14), а домовлення з російськими ліберальними колами, зокрема з Мілютином і Черкавським. «Магомет і Хадиза» — це не творче новаторство, а нова концепція Куліша, ще менше продумана, як деякі попередні (стор. 15).

Та найбільше ми розходимося з проф. Ю. Луцьким у оцінці обговорюваного видання, коли він обґрунтовує видання україномовних листів зрозумілістю мови і тим, що в діяспорі не все знають російську мову. Це зовсім формальна і так би мовити «неґативна» причина. Ми ж у виданні українськомовних листів Куліша добачаємо активне, позитивне значення. Поперше українська мова була все життя центральною справою, головним зацікавленням Куліша. Не даремно дружина Драгоманова — Людмила Михайлівна називала Куліша «мовним націоналістом». Крім примусово писаних листів російською мовою (в кореспонденції з росіянами чи людьми, які не знали української мови), П. Куліш ніколи не писав випадково українською чи російською мовою. Завжди була причина, чому він вживав одну або другу мову, але при складності вдачі Куліша саме вирішення цього питання «діялектичне». З тої самої причини, чому він в даному разі вживає одної або другої мови, він, в іншому випадку робить саме навпаки.

У всякому разі до українського листування Куліш завжди підходив уважніше і серйозніше, ніж до російського. У його листах ми зустрічаємо вибачення, що на цей раз він полінувався, чи не мав часу, а тому пише по-російському. Усе це примушує нас його листи українською мовою брати *дуже серйозно* і обговорюване видання є того доказом. Саме через те ми називаємо наше обговорення втраченим шансом. Видання, коло якого співпрацюють найвизначніші сучасні літературознавці і мовознавці, мало б дати більше, зокрема в мовознавчому питанні.

Цим ми зовсім не хочемо применшувати значення передмови Ю. Шевельова (стор. 19—57), який видвигає цілий ряд нових і цікавих, а деколи дуже дотепних тверджень (напр., що Куліш далеко більше підходив би до «ідеалів» советського «світогляду» ніж Шевченко). Але від найвизначнішого теперішнього українського мовознавця ми мали б підстави очікувати саме в мовному питанні далеко більше.

У першу чергу ми маємо цілий ряд слів, що їх вживав Куліш, які вимагали б пояснення. В деяких випадках пояснення натрапляє на труднощі (упиність, стор. 76), у деяких пояснення подано (сонми 93; наїтіє 97; цілковий 117; лямка 182, никалочки 230; ринда 213 і т. д.), але в багатьох випадках немає (михалок 71 — дерев'яна «чарочка» — в «літературній» мові — михайлик; не шкодило б вияснити і слово: сливки, щоб наші туристи не ставили кельнерів на Україні в прикре становище, коли вимагають «каву з сметаною» тощо. Зокрема бракує пояснень місяців. Куліш поряд вживає «міжнародні» і народні назви. Ще червець, стичень можна догадатися, але паздерник (257), зарево (292—293), коложег (290) — будуть зовсім невідомі, тим більше, що двох останніх немає навіть у словнику Грінченка.

Вияснення вимагали б також назви грудень і студень. До революції грудень це був листопад, а студень —теперішній грудень (до речі старі назви

влучніші ніж теперішні). Куліш поряд вживає і ноябр, і листопад, і грудень. Можна було б думати, що листопад він вживає в листуванні з галичанами, коли ж декілька разів він вживає листопад в листах до В. В. Тарновського (сина), іоч це пояснення для теперішнього читача зайве. Старий Тарновський помер ще за 1860-х років.

Ще більше коментарів вимагав би стиль українських листів Куліша. Уже на перший погляд ми бачимо колосальну ріжницю стилю між його листами кобзареві Вересаю, платонічному коханню Лесі Милорадовичівні, Шевченкові, Пулюєві тощо. Так і видно, що Куліш вмів підійти до кожного кореспондента індивідуально і для кожного мав чи шукав відповідного стилю. Страшна шкода, що цього не з'ясовано в передмові, як і не з'ясовано багато інших мовних питань, а дещо напрошується само. Так наприклад, у другій половині 1850-х років Куліш проповідує «розширення» чи й «поглиблення» мови на базі церковнослов'янізмів, про що говорить і Шевельов. Маючи на увазі, що в той час Шевченко починає широко застосовувати в своїх віршах церковнослов'янізми, можна з певністю добачити у цьому вплив Куліша.

Мовним темам присвятив Ю. Шерех надто мало місця і уваги, переважно, щоб, зовсім слушно, відділити епістолярну українську спадщину Куліша від попередників, а часом і його сучасників (стор. 19—28) і подати, зрештою дуже коротко те нове, що нам дають українські листи Куліша. Але ж тут маємо перед нами понад 50 років листування людини, яка поставила собі за амбіцію створити новочасну українську культурну мову і великою мірою свого досягла, хоч Шевельов (стор. 28) і слушно вказує на те, що розвиток цей опісля пішов іншими шляхами (зокрема від часів Старицького). Аж проситься провести студію розвитку епістолярного стилю Куліша. І Луцький, і Шевельов вказують на «віру в слово» Куліша — треба було б підкреслити віру *в українське* слово!

Погоджуючись здебільшого з виводами і думками Шевельова, ми все ж таки хочемо вказати на декілька помилок, а в деяких випадках — дискусійних тверджень автора. Ю. Шевельов висуває п'ять позитивних констант. Першої з них ми не уважаємо константою, оскільки перегляд ролі козацтва у Куліша починається в 1860-х роках (рішуче наприкінці цього десятиріччя!), отже більше половини свого життя Куліш підходив до козацтва традиційно так, як усі. Також друга теза про двоєдиність «руської нації» це хоч, може, і важливий, але все ж таки *лише етап* у його шуканнях (поряд з тим він на початку мав ненависть до Москви і Московщини, про що є згадки і в його листах), пізніше мав польську, австрійську і навіть турецьку концепцію «культурництва».

Натомість зовсім правильний третій момент Шевельова: віра в непоборну силу слова (тільки ж знов треба підкреслити УКРАЇНСЬКОГО!). Цю константу треба було б поставити на перше місце. Дальші константи також правильні (місія Куліша і культ праці). До цього треба було б додати дуже виразне культурництво Куліша, яке було якнайтісніше пов'язане з вірою в українську мову і з цими константами можна прийняти цілу концепцію Шевельова, хоч хто знає чи «синтези» Куліша не прийдеться шукати в суб'єктивному, в його я, в його місії.

Декілька дрібних недоглядів: Куліш не «писав Шевченкові на ти, то на ви» (стор. 23). Спершу вони були на Ти, а щойно 21 листопада 1858 р. після бурхливої сварки за вірш Шевченка «Ще як були ми козаками» на помешканні Куліша, перейшли на Ви. Дальше загострення прийшло щойно перед

смертю Шевченка, коли Куліш ущіпливо докоряв, що «Шевченко почав „Кобзарем”, а скінчив „Букварем”».

Дуже правильну думку про бажання Куліша «маніпулювати» іншими (стор. 25), можна було б застосувати до його «романів» (в лапках і без лапок!) і вони виявлять органічну потребу Куліша «закохуватися», оскільки завжди легше маніпулювати жінками. Місійність і гордість Куліша потребувала постійної поживи і її йому давали його «романи». У травні 1860 року члени полтавської Громади гостро вразили Куліша (частково свідомо, а частково і ні!); тим більшу сатисфакцію він мав, «відбивши» у О. Кониського Ганну фон Рентель. Це саме, в ще грубшій формі, проявилося в Чернігові з Параскою Глібов, яка покинула свого Леоніда і перейшла жити до Пантелеймона. Таких випадків було більше. Тим більше Куліш пережив «трагедію» з Марко Вовчок, яка не дала собою «маніпулювати!» Куліш умів поживитися скрізь, де обставини дозволяли, де ж вони не дозволяли, там він умів стати в позу «альтруїста» з своїми «батьківськими порадами». Поза «самотности», «винятковости» і т. д. є типовим проявом романтиків, а зокрема пізніших романтиків (пор. Я. Щоголів, який так сподобався Кулішеві!).

Щодо поведінки на допитах 1847 р. Шевельов (стор. 47) розходиться з Луцьким (стор. 12), при чому останній має рацію, хоч травма Куліша була наслідком дитинства, а не щойно Кирило-методіївської справи, як думає Луцький. Коли при похороні труну Куліша вкрили червною китайкою, то це йшло в напрямку бажань самого Куліша, хоч це й був козацький звичай, а Куліш козацтво засуджував, але чи він повністю з ним порвав, можна все ж сумніватися (воно занадто просякло в фолкльор).

Незважаючи на ці дрібні помилки передова Шевельова цінна, дає багато нового і збагачує видання, яке мали б придбати собі всі шанувальники рідної мови.

Володимир Жила

ПОМІТНИЙ ЗДОБУТОК НАШОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

У Вінніпезі вийшла книга д-ра Михайла Г. Марунчака *The Ukrainian Canadians: A History**. Окремі питання цієї важливої праці автор розробив раніше. Маємо на увазі п'ять його *Студій до історії українців Канади* й два томи *Історії українців Канади* та ряд інших видань меншого розміру, присвячених Петрові Гаврисишинові, канадській Теребовлі, зустрічі з українськими піонерами Альберти тощо. У названій книзі д-р М. Марунчак значно розширив і доповнив свої спостереження та подав багато нових документів, корисних для потреб англомовного читача.

Книга в цілому має різнобічний характер і є помітним здобутком нашої історичної думки про українців поза межами України. Нею з успіхом скористаються англомовні фахівці, що вивчають етнічні групи Канади, та наша молодь.

У праці обговорено детально суспільні, економічні, національні, політичні й культурні надбання, що з'явилися за останні 90 років побуту українців у Канаді. Відповідно до трьох періодів української еміґрації до Канади, матеріял розміщено в трьох частинах («Піонерська доба», «Доба розвитку» та «Доба завершення» з окремим розділом «Декада багатокультурности»).

У першій частині автор розглядає причини еміґрації та її початки до вибуху першої світової війни. Питання: куди простував український еміґрант? — є центральною темою цієї частини й дальшого дослідження. У відповіді на це питання виявляється твердо визначена позиція нашого вченого, який відстоює українські національні потреби та послідовно бореться за їх краще з'ясування й уточнення. Конкретна, ділова, багата фактами розповідь є ваговим внеском у розкриття здобутків еміґрації та висвітлення її проблематики. Автор широко говорить про громадські досягнення, які були важливою передумовою українських успіхів. У зв'язку з цим він описує життя перших еміґрантів, звертаючи особливу увагу на зміст і форму їхнього змагання з канадською природою, підкреслює їхні особисті вартості та матеріяльні достатки. У їхніх зусиллях, він помічає багато інди-

* M. H. Marunchak, *The Ukrainian Canadians: A History* (Winnipeg-Ottawa: Ukrainian Academy of Arts and Sciences [UVAN], 1982). 970 pages. Price: Can. $ 40.00.

відуальних прикмет, які давали їм можливість росту та закладання основ для ширшого розвитку. Почуття самодостатности було поважним фактором у подоланні труднощів і суперечностей, що їх складало життя та дійсність, яка спочатку була чужою і непривітною та могла легко заломати навіть сильну людину. Треба було мати дійсно дуже бажання та визначену мету, щоб опертися новому оточенню. Дійсність часто мінялася, її інтенсивність зростала або послаблювалася. Щоправда, серед перших еміґрантів не бракувало ентузіястів, які настирливо старалися підпорядкувати дійсність власним плянам, щоб не пригасити загального потягу серед людей, а навпаки, розвинути його. Отут і велике поле для вивчення індивідуальних прикмет наших еміґрантів та використання їхніх здобутків для кращого засвоєння історичного матеріялу.

У другій частині, автор знайомить читача з подіями між двома світовими війнами та звертає особливу увагу на організаційні справи з метою збереження національної ідентичности, мови й релігійної окремішности серед еміґрантів. Його підхід до справи докорінний і як слід сподіватися, він не тільки використовує і підсумовує свої попередні дослідження, але подекуди їх з'ясовує і тим збагачує наше знання про цей період історії. Його спостереження цікаві й корисні для пізнання. Українське організаційне життя, як він стверджує, розгорталося тоді в трьох площинах: вплив канадської дійсности на українського еміґранта, спільність ідей та мотивів, визначених потребами еміґранта й канадської дійсности, та вплив еміґранта на канадську дійсність з метою її практичного збагачення й доповнення. Найважливішим є тут те, що український еміґрант зумів швидко зорієнтуватися в канадській дійсності, відчути її діючі сили та зробити правильні висновки щодо своєї діяльности, яка вже тоді позначала перші сліди в історії Канади.

Цікаво написана також остання частина рецензованої книги. Тут дослідник показує здобутки української спільноти та належно їх оцінює, з'ясовуючи їх зміст, напругу та потенціяльну силу. Уже із заголовка видко, що ця частина займає чільне місце в книзі та розкриває перед читачем найголовніші справи дослідження. Тут ясно показано, що зусилля українських піонерів не були даремними, а навпаки, вони проклали шлях до успіху та показались вартісними на новому етапі розвитку поза межами батьківщини. Оцінки осягів і росту еміґрації послужили доброю базою для дальшого дослідження.

Розділ «*Декада багатокультурности*» має в книзі автономне значення, але вносить багато нового, бо розкриває основні ідеї канадського суспільно-політичного й культурного наставлення в секторах шкільництва, студій в університетах, боротьби з асиміляцією, вдержання етнічних здобутків та інше. Проголошення багатокультурности, що його зробив прем'єр Трудо, 8 жовтня 1971 р., було великим досягненням для українців і інших народів. Це був історичний акт «вбиття цвяха в домовину колоніяльної Канади», з метою почати нову епоху в розвитку країни й її численних народів.

У всіх трьох частинах автор широко пише про навчання рідної мови, про пресу, літературу, організаційне життя, політичну діяльність, військову службу, про участь наших поселенців, їх дітей, внуків і правнуків в адміністративних, судових і законодавчих органах тощо. У книзі немає імовірних інтерпретацій, автор базується на фактах, що підтримують тези його праці та характеризують хід його думок і дискусій. Він пише про вклад в історію Канади в загальному й про історію здобутків та змагань української спільноти зокрема. Треба шкодувати, що в книзі такого значення автор не зовсім використовує аналітичний підхід. Мається на увазі логічне розкриття явищ і фактів суспільного процесу, ілюстроване яскравими, повноцінними прикладами. Навпаки, помічаємо, що у викладі матеріялу застосовано принципи наступности й перспективности без поглиблення та систематизації вивченого. Це торкається, насамперед, першої і другої частини, де зміст, обсяг і побудова матеріялу мають багато спільного. Третя частина різко відрізняється від попередніх, бо в ній автор уже зумів перебороти обмежений практицизм однобічного захоплення та став більш всебічно розвивати свої спостереження, тобто збагачувати їх аналізами та розробляти тривкі думки про вивчене. Таким чином його арґументи стають більш корисними, набираючи потрібної ваги в оцінці здобутого.

У праці помічаємо велику відданість справі з боку автора та міцні підвалини його світогляду. Кожна частина має також обширний матеріял, що пов'язує українську канадську спільноту з батьківщиною. Протягом 90 років побуту в Канаді, українці часто виявляли свою любов до України, розглядаючи Канаду як свою другу батьківщину, що дала їм притулок для життя та склала умови для культурного й політичного розвитку.

Використовуючи матеріял до історії українців Канади, треба мати на увазі певні принципи. Автор підходить до цього розумно й подає свої думки у формі нероз'єднаного ланцюга суспільного розвитку, що проходить у двох площинах: ментальности еміґранта й ментальности відповідального громадянина в системі канадської державности. Паралельно він розглядає розвиток української спільноти в системі канадської багатокультурности, де людина живе актуальними питаннями дійсности, широко використовуючи життєдайні джерела свого походження (мову й традиції) та культивує їх для власного добра й для добра всієї канадської спільноти. Це є ті яскраві здобутки, що лягли в основу багатокультурности та знаходять широке застосування в Канаді.

У книзі багато уваги присвячено українським церквам, традиційним релігійним виявам та культурному розвиткові. Зображено також здобутки на відтинку радіо, телебачення, фільмів, української науки, преси, видавництва книжок та розвитку музеїв. Не поминено й розвитку українського письменства. Автор згадує імена цілого ряду літераторів та подає багато цікавих фактів про їхню діяльність. У центрі уваги є також осяги в ділянках економічного й політичного життя. Короткі сильветки 122 парляментаристів федерального й провінцій-

них парляментів українського походження — це великий здобуток українських поселенців поза межами України за 90 років побуту в Канаді.

Тут вважаємо за потрібне коротко ознайомити читача з життям і науковою творчістю д-ра Михайла Марунчака. Д-р Марунчак народився 1914 р. у Західній Україні, вчився у Львівському й Празькому університетах, де здобув диплом у галузі правничих наук. У роках 1942—1945 перебував у німецьких концентраційних таборах, де зазнав страшних знущань. Вийшовши на волю він очолив, як президент, Ліґу українських політичних в'язнів. У Канаді д-р Марунчак зацікавився історією українського поселення й написав 16 цінних праць у цій ділянці. 1961 р. д-р Марунчак отримав Шевченківську медалю від українців Канади, а 1967 р. уряд країни нагородив його медалею сторіччя Канади.

Підсумовуючи, хочемо ствердити, що важливою рисою рецензованого видання є прагнення автора пов'язати всі ділянки життя українського поселення й дати оцінку досягнень у цій галузі. В книзі чітко вирізьблено ідейний зміст почувань поселенця й його прагнення допомогти собі й Україні та подано багато нового, досі невідомого, матеріялу з історії українців Канади. У виданні є багато ілюстрацій української церковної архітектури, українських пам'ятників і провідних діячів. Чималою цінністю книги є її обширні покажчики, іменні, предметні, організаційні тощо.

В цілому ж праця д-ра Михайла Г. Марунчака має велику практичну вартість і є важливим надбанням української історичної науки.

Рецензії, огляди

Володимир Маруняк, *Українська еміґрація в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні.* Роки 1945—1951, т. І. Мюнхен: Академічне В-во Петра Белея, 1985, 429 стор.

У 1949 році український вчений Зенон Кузеля (1882—1952) писав, що «треба нам завчасу і за свіжої пам'яті подумати про те, щоб відповідно зафіксувати найважливіші проблеми цієї нової еміґрації й зібрати та зіставити відповідний матеріял» («В далеку дорогу», *Сьогочасне і минуле,* ч. 1—2, 1949, стор. 3). Проте українські дослідники і наукові установи, за малими вийнятками не присвятили належної уваги закликові цього видатного науковця-енциклопедиста і вивчення післявоєнної української еміґрації так зв. «періоду Д.П.» належить до найбільш занедбаних ділянок наукового, систематичного дослідження.

Аж в 1985 році появилася монографія д-ра В. Маруняка, яка являється першою обширною студією про многогранний розвиток українського еміґраційного життя в повоєнній Німеччині і Австрії в роках 1945—1951. Ця праця є поширеною і доповненою версією першої частини дисертації автора, яку він захистив в 1972 році на Філософічному Факультеті УВУ в Мюнхені. У чому ж полягає основна вартість цієї праці? Авторові пощастило в 27 розділах тематично і хронологічно охопити *цілість* українського еміґраційного процесу повоєнного періоду в Німеччині і Австрії і насвітлити головні етапи життя і діяльности української спільноти в таборах ДП і поза ними. Крім того в розділі «Додатки» (стор. 360—422) знаходимо бібліографію книжкових і серійних українських видань в роках 1945—1951, що значно скріплює вартість цеї праці. Автор аналізує в монографії організаційну структуру громадського життя і подає огляд діяльности української еміґрації в аспектах культурно-освітньому, церковно-релігійному, політичному, економічному і видавничому. Важливою являється його демографічна аналіза, української скитальчої громади, а також дослідження діяльности різних українських установ. Маруняк правильно звертає увагу на видавничу діяльність українських еміґрантів і аналізує зміст еміґраційних видань, їхню кількість і спрямованість. Ці видання, у великій мірі, віддзеркалюють світоглядові шукання українських еміґрантів, окремих організацій і установ, їхнє політично-ідеологічне унапрямлення, естетичні вартости і їхню професійну та наукову діяльність. Окремі розділи праці присвячені співпраці заокеанських українців з еміґрантами і переходові біженців на німецьку економію і під німецьку адміністрацію. Як бачимо, зміст цього нарису багатий, а долучені ілюстрації додатково збагачують його історичну вартість.

Характер праці описовий, а в багатьох випадках — аналітично-синтетичний. Вона базована на різних джерелах, літературі і мемуарах сучасників і творців українського організованого життя в переселенчих таборах ДП, і поза ними. З важливих першоджерел треба згадати «Анкетні листки» Відділу інформації ЦПУЕН, різні організаційні звіти, статистичні джерела і свідчення сучасників подій.

Також треба згадати, що автор був активним громадським діячем і працював на різних становищах у Відділі Інформації ЦПУЕН у Франкфурті, у Фоді Допомоги Українців Канади в Білефельні-Гамбурзі та в Злученому Українсько-Американському Допомоговому Комітеті, як уповноважений його Европейського Представництва на британську зону Німеччини. Отже він працював в центрах українського еміґраційного життя і довгі роки збирав матеріяли до цеї праці.

Під кінець нашої короткої рецензії бажаємо зробити декілька узагальнень. Праця д-ра Маруняка є піонерською в дослідженнях еміґрації після Другої світової війни і як така заповнює поважну прогалину в науковій літературі. Проте вона не є вичерпна. В деяких розділах (напр. про політичне життя) можна було б поширити джерельну базу дослідження. Це також відноситься до деякої невикористаної агломовної загальної літератури про УНРРА і ІРО та про переїзд «депістів» до Америки і Канади. При деяких статистичних таблицях треба подати точні джерела, а також велика шкода, що автор не додав окремого бібліографічного розділу. Також ілюстрації можна б включити в окремий розділ, подібно, як це зробив Симон Наріжний в його фундаментальній праці «Українська еміґрація» (Прага 1942). Варта було б поширити розділ про українське наукове і високошкільне життя, а також в «Додатках» включити додаткові важливі джерельні матеріяли до діяльности українських централь в Німеччині і Австрії (напр. протоколи із з'їдів ЦПУЕН). Проте ми не можемо забувати, що це є загальний історично-соціологічний нарис життя і діяльности української скитальчої громади, і тому в одному томі було б неможливо охопити усі нюанси еміґраційного українського життя. Немає сумніву, що українські і неукраїнські дослідники привітають появу цеї праці. На конференції присвяченій українським біженцям після Другої світової війни, яка відбулася 1983 року в Торонті (конференцію зорганізував Канадський інститут українських студій у співпраці з іншими науковими установами), доповідачі в своїх доповідях доволі часто покликувалися на рукопис праці автора. Ми віримо, що студія д-ра В. Маруняка стане основою і стимулом для дальших дослідів цього надзвичайно важливого періоду в історії української еміґрації. Можна лиш побажати, щоб друга частина праці автора, яка хронологічно охоплює роки 1952—1965, появилася в короткому часі.

Любомир Винар
(Kent State University)

Ю. А. Пинчук, *Исторические взгляды Н. И. Костомарова.* Критический очерк. АН УССР. Институт истории. Киев, Наукова думка, 1984, 190 ст.

У СРСР Костомаров належить до «найбезпечніших» українських істориків 19 стол. Його українські симпатії поєднувалися з вірністю російській державі, а тут треба шукати причини, чому радянські історики залюбки присвячують Костомарову свою увагу (Л. Полухін, А. Станіславська, В. Астахов, Р. Іванова, А. Беспалова, Є. Шабліовський, В. Сарбей та ін.). У цьому фарватері йде також праця Ю. Пінчука.

Крім вступу і закінчення праця складається з чотирьох глав. У першій він обговорює життєвий і творчий шлях Костомарова (стор. 30—69), а в трьох дальших подає оцінку праць Костомарова з історії України (звичай-

но у найближчому зв'язку з Московщиною-Росією) до середини 18 століття. Праць ученого про пізніші часи Ю. Пінчук чомусь не згадує, ба навпаки твердить, що їх, нібито, немає (стор. 7). Це якесь непорозуміння, бо принаймні про Коліївщину М. Костомаров писав не раз. Так напр. в *Киевской Старине* 1882, кн. 8 він помістив статтю: «Материалы для истории Колиивщины или резни 1768 г.» (стор. 297—321). Також у його монографії *Последние годы Речи-Посполитой,* т. I, Україні в другій половині 18 стол. і зокрема Коліївщині присвячено немало місця. Цей недогляд дивно вражає, коли мати на увазі, що Пінчук постійно в своїй праці критикує «дворянських, ліберально-буржуазних і буржуазно-націоналістичних істориків» здебільшого за висмоктані з пальця гріхи і за незнання фактів і джерел.

Автор інтерпретує всі обговорювані явища з точки зору марксизму-ленінізму (на теперішньому етапі) і русотяпства, тож і історичні погляди Костомарова виходять у фальшивій перспективі. Зокрема Пінчук використовує заяви Костомарова висловлені ним з цензурних причин. Такою була напр. його «анатема» на тих українців, які розірвуть союз з Росією (стор. 133), хоч декілька сторінок перед тим Пінчук вказує на те, що Костомаров, нібито, перебільшував різниці і розходження між українцями і росіянами в звичаях, мові і т. д., уважаючи їх перешкодою до об'єднання (стор. 126). Пінчук послідовно замовчує або критикує антиросійські заяви Костомарова і підкреслює його русофільські думки, хоч і говорить іноді про непослідовність Костомарова.

Пінчук має (хоч і дуже випадковий і неповний) доступ до історичної літератури українських закордонних учених. Він не знає праць Д. Дорошенка, Б. Крупницького та ін. Деякі праці він знає, хоч замовчує їхніх авторів. Замовчування починається з М. Грушевського, який повернувся на Україну отже є «радянським» ученим, хоч він і не йшов у наукових питаннях на компроміси, як інші пішли під примусом від початку 1930-х рр. Пінчук замовчує Грушевського не лише як видавця двох томів праць Костомарова, але й автора цілого ряду праць про нього. Крім того Пінчук замовчує імена В. Міяковського, О. Оглоблина, В. Дубровського, Т. Мацькова та ін. Згадано лише Н. Василенко-Полонську, І. Лисяка-Рудницького і П. Ґоя.

Покликаючись на Котляра Пінчук заперечує васальний зв'язок Б. Хмельницького з турецьким султаном (стор. 124), хоч не лише джерельні дані, але й інші моменти підтверджують цей зв'язок. Подібних помилок, перекручень і спотворець у праці Пінчука багато. Його підхід до українських учених закордоном можна побачити хоч би з того, що напр. збірку ессеїв І. Лисяка-Рудницького, *Між історією й політикою* він чомусь цитує англійською мовою, хоч ціла книжка видана по-українському. Це саме торкається *Енциклопедії українознавства.*

Праця має і свої позитиви. Так, наприклад, Пінчук знайшов листи М. Гулака до Костомарова принаймні з 1870-х рр. з вказівкою на те, що один лист був з 1871 р. (стор. 66—67). Цим спростовуються раз назавжди фантастичні спомини про те, що, ніби, Гулак ніколи не простив Костомарову його поведінки на слідстві.

Нарешті, хоч Пінчук і наводить у своїй праці дані про те, що Костомаров був автором *Книг битія,* про що він і сам згадував у своїй *Автобіографії* (стор. 41), то декілька сторінок малі (стор. 44) він каже, що «зарубежные буржуазные историки» приписують лише Костомарову авторство. Таж про це говорив сам Костомаров і заперечувати це значить розходитися з історичною правдою. Ще в першій половині 1920-х років М.

Марковський зробив спробу приписати австорство *Книг битія* Шевченкові. Це треба відкинути так само як теперішні спроби радянських учених перетворити Гулака в «співавтора» *Книг*, чи відсовувати їхнє написання до ранішого часу (Сергієнко).

Кирило-методіївське братство називали обществом (товариством) діячі III відділу, деякі російські учені та часом сам Костомаров *у російських творах*. Українська назва *братство* засвідчується джерельними даними і листуванням братчиків, а тому не на ту адресу скеровує Пінчук закид незнання джерел і літератури (стор. 45). Шевченко з Костомаровим дискутували часто і за 1840-х і від 1859 року а все ж таки їх не ділило те, що їм підсувають радянські вчені і Пінчук.

Правда, партійні кола «на нашій не своїй землі» заборонили видати тритомний збірник документів Кирило-методіївського братства, але більшість цих документів є і на заході, і коли радянська цензура непопустить, то нам прийдеться тут видати ці документи, які мали вийти в Києві ще наприкінці 1960-х років, на сором «передової науки».

Звичайно радянські видання переважають закордонні українські під оглядом коректури. Але на цей раз кидаються в очі помилки: (на 14 стор. випущене ціле слово, на стор. 86 повстання Наливайка датовано роком Люблинської унії. Останні два числа треба переставити, щоб вийшов рік 1596. Англійські назви треба було писати з великих літер (стор. 142). Дрібні помилки є і на стор. 147 та 150). А всеж треба привітати і цю працю з усіма її недомаганнями, бо вона таки присвячена українській історії; а й це в тих важких умовах певне досягнення. Ще краще було б, як би вона вийшла українською мовою, але не ті часи...

М. Антонович
(Монреаль)

Lubomyr R. Wynar, *Mychajlo Hruševs'kyj: Biobibliographische Quelle, 1866—1934.* München, Ukrainische Freie Univesität, (Reihe-Monographien Band 35), 1984, 68, S. 685.

Ця цінна біо-бібліографічна праця складається, як вказує вже її зміст з трьох частин: I. Автобіографії Михайла Грушевського з років 1906 і 1926; II. Праць про Михайла Грушевського: вибрані бібліографічні твори; і III. Прилоги, у якій є стаття А. Пальме про М. Грушевського як індивідуальність, М. Грушевського стаття з 1904 року «Звичайна схема "російської" історії і питання раціонального розподілу історії східнього слов'янства» та покажчик імен у книжці.

Проф. Любомир Р. Винар зробив українській історії, біо- і бібліографії велику послугу вивчивши точно автобіографії М. Грушевського з років 1906 і 1926 і подав все, що в них було найбільше суттєве читачеві. З тих коротких і глибоких біографій ми бачимо життєвий шлях великого науковця і політичного діяча, якому не має багато рівних. Михайло Грушевський одержав дуже старанне виховання від свого батька і матері, а згодом інтелектуальну заправу у гімназії і Університеті Св. Володимира в Києві, де його головним професором був талановитий і відомий історик Володимир Антонович. Як це видно з автобіографій, проф. В. Антонович, вивів молодого адепта історичних наук до широкого розуміння історіографії, яка включала юридичні науки, економіку, соціологію тощо. Одночасно він ви-

провадив його «з дому неволі» автократичної імперії за її межі, до Університету у Львові в межах Австро-Угорської монархії. Можливості дослідів у галузі української історії були там далеко більші ніж в російській імперії.

До своїх природних інтелектуальних здібностей і дбайливого виховання М. Грушевський додав неймовірну самодисципліну і працездатність. Він накладав на своє фізичне тіло так багато праці, що воно інколи заломлювалося під її тягарем. Без цієї праці він не міг би засвоїти тих знань, які він здобув і вложив у свої томи книг, ні нести на своїх плечах великого тягару суспільної і організаційно-наукової праці.

* * *

I-ша і II-га частина праці проф. Любомира Р. Винаря виявляють риси тої наукової творчости і дбайливости, яка притаманна її авторові. Можна мати лише іншу думку про переклади з української мови на німецьку. Вони в більшості придержуються стислої форми перекладів фраґментів автобіографій М. Грушевського у I-шій частині і «Звичайної схеми...» у III-му розділі. Точні переклади не завжди звучать приємно в усі чужинця і не є в дусі даної мови. Німецька мова має свій особливий стиль і будову речень. Більш свобідний переклад міг у деяких місцях допомогти німцеві легше зрозуміти думки і тези М. Грушевського. У багатьох реченнях, де М. Грушевський вживає слова «держава», він має на думці «імперія». Держава була у формі однієї з найбільших у світі імперій, в яку включені були різні нації і народи. Заходи перевести їх на московсько-російський лад і «строй» породили або скріпили інтерпретації «російської історії», з якими боровся М. Грушевський. Цього не має причини приховувати. Німці добре знають історію свого «Reich-у», і інших европейських імперій. Аналогія і правильно вжите слово допомогли б їм легше зрозуміти дальші він них суспільні і політичні явища та історичні процеси.

На те, що німцям і багатьом чужинцям важко зрозуміти всю ту плутанину інтерпретації російської історії вказує стаття А. Пальме «М. Грушевський як індивідуальність» на стор. 51—57. Там, де читач очікував би психологічну аналізу М. Грушевського, є спроба дати історіософію Східної Европи у стислій статті німецькою мовою. І вийшли на денне світло деякі з тих недомагань її інтерпретації, які критикував історик М. Грушевський. На стор. 54 читаємо про те, що ім'я «Russen» має своє джерело у норманських завойовників, які підбили племена Східньої Европи. Там і лежав початок «династії», з якими було пов'язане Московське царство, а згодом Російська імперія. М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» вложив широко основну критику цієї теорії. Всі аналогії з Англією і Францією тут не підходять. Лише подумайте: малі групи завойовників здобувають населення в басейнах Дністра, Дніпра, горішньої Волги і Дону, але чомусь не накидають тим розлогим землям своїх звичаїв і законів. Залишивши всюди віча і децентралізовану форму політичної влади. Нормани були в основі лише наємними військами в Київській державі.

А. Пальме виявляє також недомагання у розумінні суспільно-політичних процесів і положення на русько-українських землях 17—19 століттях. Він не доцінює сили українства і на стор 52 наголошує російський тріюмф в Україні в тому періоді. Виходить, нібито все заломилося і залишилися лише неграмотні мужики. Така оцінка має своє джерело у браку знання і основного пізнання, а не в кожночасному дійсному становищі. Навіть тоді,

коли в останній четверті 18 віку 10 українських полків Гетьманщини переформовано у «драгунські» та інші, «малороси»-українці були в тих полках; на місце знищеної Січі над Дніпром прийшла Січ над Дунаєм і на Кубані. Українські «дворяни» були на високих державних посадах і вчили своїх синів любови до русько-українських традицій і народу. Ця традиція не була ізольованою. Подоння, південні райони Поволжя і Уралу заселені були в більшості втікачами від «єдинодержавія». Серед них були непримиримі до «самодержавія» Донські козаки, які в 1917 році проголосили свою республіку. «Єдинодержавіє» втратило свою приманливу силу і ставало анахронізмом в Европі, де його замінили конституційні монархії і революційні республіканські і демократичні гасла. До тих нових течій українська традиція була близькою. Українська історіографія мала безперервно нових адептів. Деякі з них для прикриття українського змісту своїх писань користувалися постійно такими словами як «малорусский» з двома с, «південна Росія», «Малороссія» тощо. Бодянський не завагався стати секретарем «Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ», щоб у журналі «Чтеніе» опублікувати наявні джерела про «Малороссію». Там же друковано «Исторію руссовъ или малой Россіи», яка починається не 14 віком, але славними походами великих Київських князів. Вона була дуже популярною і стала предметом розгляду і заборони.

Праця д-ра Л. Винара заповнює прогалину в німецькій науковій літературі, що відноситься до життя і діяльности найвидатнішого українського історика. Бібліографія вибраних праць про Грушевського (стор. 40—50) також збагачує це видання.

Яків Шумелда
(Сан Франціско)

Любомир Винар, *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року.* Українське Історичне Товариство. (Серія: Грушевськіяна, ч. 2). Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто, 1981, 48 стор.

До недавнього часу М. Грушевський був мішенню різних нападок. Поки вони йшли з кіл політиків та громадських діячів — його сучасників — це можна було зрозуміти, адже ж ці люди вдаряли в представника певної концепції, яка за визвольних змагань українського народу 1917—1921 зазнала поразки.

Коли в перші роки після визвольної війни деякі українські історики виступили проти концепцій Грушевського (В. Липинський зробив це ще десять років перед революцією), то й це було явище проґресивне, бо, визнаючи великі заслуги Грушевського на полі української історичної науки, вони водночас вказували на слабі сторони однобічної концепції народних мас як основного націотворчого чинника (дехто неправильно говорить про «народництво» Грушевського, хоч це типове явище російської історії, яке до української історії можна застосувати лише зовсім міняючи змисл «народництва»).

Коли ж за критику бралися історики-епігони, які нічого нового в цій галузі вже сказати не могли, а надолужували брак нових думок «сильними фразами», які подекуди нагадували жовту пресу, то це вже межувало з безвідповідальністю, адже ж це вказувало на те, що ненауковий підхід застосовується тими, які повинні стояти на сторожі наукової правди.

Тому «Український Історик» від початку свого існування вирішив присвятити увагу об'єктивному, науковому вивченню Грушевського як ученого, історика і громадського діяча. Ініціятиву подав О. Оглоблин, який у 2—3 числі «УІ» помістив напрямну статтю в цій галузі. Він уже тоді твердив, що вивчаючи Грушевського «історик мусить дати єдину оцінку (вченого і політика) і ця оцінка мусить бути справедлива» (стор. 1).

До всебічного вивчення М. Грушевського найбільше причинився Л. Винар, який дав цілий ряд наукових праць, що в них розглядає різні сторони життя і діяльности М. Грушевського. До поважного списку його праць долучилася тепер ще одна — перевидання рідкої «Автобіографії М. Грушевського з 1926 р.» з докладними примітками і коментарем автора.

Праця складається із вступу (стор. 5), тексту автобіографії з примітками (стор. 6—30), статті Л. Винара (стор.31—41) і автобіографічного додатку Грушевського: «Як я був колись белетристом» (стор. 42—47). Після того як А. Григорович перевидав т. зв. другу автобіографію М. Грушевського 1906 р. у 1965 р., а в «УІ» 1966, ч. 1—2 (стор. 98—101) передруковано Автобіографію М. Грушевського 1914—1919 рр. це теперішнє видання вичерпує всі відомі і збережені автобіографії великого історика. Таким чином дано базу для вивчення його життя і діяльности, як він сам її бачив. Звичайно в його статтях і листах є чимало дрібних причинок до його біографії, які варто було б також зібрати окремо.

Недарма Л. Винар називає автобіографію з 1926 р. «одним із найважливіших біографічних джерел» (стор. 5). Докладний коментар видавця доповнює часто надто скупі дані М. Грушевського. Тому це видання привітають усі, хто цікавиться життям історика. Все ж таки і після цього видання лишається багато невияснених питань життя Грущевського, або неправильно, чи недостатньо насвітлених.

На нашу думку, треба було б зокрема вияснити останній київський період життя М. Грушевського (від 1924 р.). Однаковою мірою еміґрація і деякі українці в Україні засудили це повернення. Це викликало напруження в ВУАН. Відгуки цього можна знайти в пок. Василенко-Полоської, у С. Єфремова і хоч би В. Міяковського та М. Могилянського. Тут Грушевського не завжди можна брати в оборону, як це робить Л. Винар, але справа вимагає студій.

Вітаючи це видання мусимо зазначити, що на жаль праця має декілька друкарських помилок і часом недоглядів. На деякі з них вкажемо: Грушевського призначили на катедру 21, а не 1-го квітня (стор. 13), він викладав у Парижі від 19. IV, а не «УІ» (стор. 21), брат Грушевського називався Олександер, як правильно подано на стор. 7, однак на стор. 33 через описку він перетворився в Сергія.

Не зважаючи на ці та інші дрібніші помилки нове видання є важливим вкладом у вивчення життя і діяльности М. Грушевського і його треба щиро привітати.

М. Антонович
(Монреаль)

Наукові Записки Українського Вільного Університету, том 11—12, *Церква і релігія в Україні 50 літ після жовтневої революції (1917—1967).* Збірник доповідей Наукової Конференції Українського Вільного Університету в Мюнхені (5—7 липня 1968 р.), На пошану Преосвященного Владики Єпископа Платона Корниляка Апостольського Екзарха українців-католиків у Німеччині і Скандинавії у 25-ліття Єпископських свячень та покликання на Екзарха, за редакцією Володимира Янева, Мюнхен, 1984, стор. XXXII + 253.

Після вступного слова редактора даного видання, а дальше булі номінації на Єпископа Кастромартійського Кир Платона В. Корниляка (з факсіміле латинського оригіналу) та булі ерекції Апостольського Екзархату в Німеччині (з факсіміле латинського оригіналу) поміщене Слово Кир Платона Корниляка на відкритті Наукової Конференції УВУ 5—7 липня 1968 р. п. н. «Отці Собору про гідність людини».

Далі йдуть Матеріяли Конференції «Віра в СССР у 50-ліття совєтської революції» (із спеціяльним узглядненням умов та подій в Україні) Мюнхен 7—9 липня 1967 р. Згадані матеріяли започатковує стаття Наталії Полонської-Василенко п. н. «Українська Православна Церква до 1917 р.». Після короткого Вступу на пів сторінки, де автор починає історію християнства на території України з перших століть до IX-X століття, вона переходить до історії Православної Церкви за княжої доби. В розділах — «Православна Церква іа княжої доби», «Собори», «Виборність духовенства», «Особливості УАПЦ», «Підсумок», «Наслідки політики російського уряду» автор в загальному згадала важніші етапи історії української православної Церкви від її початків до доби наших Визвольних Змагань. На початку статті слушна замітка, що, коли на території України християнство починало процвітати як державна релігія, то на Півночі — на етнографічно фіно-московській території творилися збройні опозиції проти християнства під проводом волхвів. Християнізація проходила там дуже пиняво й закріплювалася щойно в XV і XVI, а навіть XVII ст. (стор. 4—5). Відносно коротка стаття (як на таку тему!) має радше енциклопедичний, науково-популярний характер. З черги протоєрей Демид Бурко в своїй статті п. н. «Українська Церква під сучасним режимом (1920—1930-ті роки), як уже сам наголовок каже, представив історичну картину мартирології Церкви в умовах московсько-совєтської окупації з її страхіттям антирелігійної пропаґанди, винищування вищих і нижчих кадрів священичого стану та вандальського руйнування церков і монастирів з їхніми безцінними пам'ятками. Стаття досить багата своїм фактологічним матеріялом. У статті п. н. «Сучасний стан Церкви і релігії в Україні» Аркадій Жуковський розглядає складну проблематику як з позицій релігійно-церковного питання у всесоюзному маштабі, так і в аспекті специфічностей на території України. Своєрідна дуалістична форма совєтської системи (державний уряд і партія) влекшує політику ліквідації релігії й церкви. Зовнішні й внутрішні обставини СССР як в минулому, так і в сучасному диктують строге, чи дещо згаліднене становище до релігії й церкви. Автор подає загальні дані про сучасний стан релігії й церкви в Україні, про російську православну церкву в Україні, а дальше про релігійні видання, про інші релігії й культи в Україні і врешті подає характеристику ідеологічно-релігійних прямувань в Україні. Стаття Жуковського являється добрим скелетом для опрацювання більшої праці на згадану тему. У своїй цікавій статті п. н. «Деякі ре-

лігійно-соціологічні спостереження у зв'язку з 50-літтям існування Радянського Союзу» Борис Левицький висвітлює важніші проблеми відношення церков і релігійних громад до соціяльних змін та допасовування церковної політики й світоглядовости до нових умов у суспільності. Можна пожалкувати, що студія Левицького відносно невеличка й заторкує лише важніші церковно-соціологічні питання з позицій вдумливого соціолога.

У дальшій статті п. н. «Постаті і джерела атеїзму» Олександер Кульчицький подав аналізу деяких філософічних систем і понять з їхніми відхиленнями або наближеннями до теологічних правд на шляху пізнання Божества та в їхньому позитивному чи неґативному відношенні до атеїзму включаючи з'ясування поглядів II-го Ватиканського Собору на сучасну проблематику атеїзму. У своїй статті автор обмежився виключно теоретизуванням цілої складної пролематики у стисло філософічній площині, залишаючи на боці питання практичного підходу до психології релігії й світогляду модерної людини. Реферуючи здебільша погляди окремих авторів літератури предмету, Кульчицький дав науково-інформативний причинок до історії філософічної думки. Автор чергової статті п. н. «Засоби нищення Церкви й питання „наукового атеїзму"» — Аркадій Жуковський після з'ясування совєтської тактики переслідування і нищення Церкви шляхом різних можливих адміністративно-правних засобів і поліційних методів присвятив увагу новим засобам поборювання религії й церкви при помочі «наукового атеїзму», який є удосконаленням давнішої антирелігійної пропаґанди. Пристосовуючися до нових, більш рафінованих «наукових» методів боротьби режиму й партії з релігією й церквою, церковні чинники пробують відповісти новими методами оборони шляхом модернізації церкви й примінення її до нових обставин. О. Мирослав Марусин у своїй статті п. н. «Божественна Літургія в давніх підземеллях та новітні катакомби» перевів паралелю між религійним життям і богослуженнями християн перших трьох століть в умовах тодішніх переслідувань зі сторони поганського Риму та з другої сторони новітніми переслідуваннями в умовах підсовєтської дійсности. При чому автор подає ширше поняття катакомб як у давнині, так і в нашій добі, вважаючи поняття катакомб переносним, тобто сама атмосфера переслідувань, в якій проходить релігійне життя християн включаючи тайні богослуження являються своєрідними катакомбами. Автор цієї статті може стрінутися з поглядом, що він при подаванні картини релігійно-церковного життя християн перших трьох століть актуалізує деякі поняття в еклезіологічно-літургічному й термінологічному аспекті. В статті п. н. «Матеріялістичний погляд на особу і християнство» Пантелеймон Ковалів збирає хибні погляди на згадані вище поняття у книжці Ю. М. Охрименка, який інтерпретує поняття особи й християнства з позицій історичного матеріялізму, як ідеологічної підстави марксизму. Говорячи про віру в безсмертність людської душі в Старому Завіті (стор. 182) Ковалів покликується на тексти, які нічого про те не говорять. Дальші арґументи також не відносяться до даної теми.

У статті Володимира Янева п. н. «Соціяльна наука Церкви в світлі пасторальної Конституції «Gaudium et spes», як уже говорить самий наголовок, порушені окремі проблеми соціялістичного життя в світлі інтерпретації й науки церкви. Деякі місця, обговорювані чи пояснювані автором статті можуть бути дискусійного характеру. В. Янів промовчав загально відому правду, що основним коренем антропоцентризму соціяльної науки церкви являється взагалі антропоцентрична система цілої християнської теології, а не лише самої соціяльної науки церкви. Коли теологія Старого

Завіту мала виразно теоцентричний характер, то тенором теології Нового Завіту являється саме антропоцентризм сотеріологічного аспекту, тобто людина стає центром уваги в Божому пляні спасіння. Ідея, що самий Христос-Спаситель як Людина прийшов служити людству, являється одним із основних мотивів евангелій, перш за все синоптиків, а відтак і павлінізму. І врешті в самому новозавітньому понятті еклезіології завершується антропоцентричний принцип при індивідуалізації сотеріологічної ідеї, якраз відмінно від старозавітнього канону, де сотеріологія виступає в пов'язанні з колективом, тобто приналежність до старозавітнього Ізраїля дає надію на осягнення ідеалу в есхатологічному розумінні. З того відомий старозавітній вислів: «помер і був прилучений до своїх батьків». Обов'язок респектування другого засновується не на ідеї безсмертности людської душі, як твердить автор (стор. 216), а на тому, що всі люди однакові перед Творцем і мають однакові права на спасіння. На стор. 224 замість Йо. 19, 21-22 має бути 17, 21-22. Отже між соціологією Старого й Нового Завіту є поважні різниці. Подібно можна сказати й про антропологію, характерну в старозавітніх писаннях стилем своєрідного наближення до натуралістичного біологізму та удуховлену в новозавітньому каноні. Боїмося, що вживаний автором термін «богоподібна людина» не покривається дослівно з ідеєю сотворення людини «на образ і подобу Божу», хоча могло б здаватися на перший погляд, що це синонімні поняття. В терміні «богоподібний» може критися ідея обожування людини в розумінні якогось немов пів-культу, що є далеким до антропології християнської теології, сформульованої в своїй генезі стилем павлінізму включаючи листи Петра, Івана й Якова. У своїй статті п. н. «Ненависть Бога (дещо з основ комуністичного атеїзму в Радянському Союзі)» Миіайло Демкович-Добрянський подає на історично-етнопсихологічному фоні деякі фраґмерти з процесу релігійного життя й світогляду московського народу від реформи патріярха Нікона й опозиції (схизми) старовірів до цілковитого удержавлення церкви та еволюції релігійного світогляду як предтечі комуністично-большевицького атеїзму. Було б вказаним, щоб автор попрацював ще над даною темою і розвинув ширше свої тези в більшій публікації. В загальному цікавий Збірник, в якому поміщено матеріяли релігійно-церковного змісту з широкого вахляра совєтознавчої проблематики.

Олександер Домбровський
(Нью-Йорк)

Fritjof Meyer, *Weltmacht im Abstieg. Der Niedergang der Sowiet Union.* München: C. Bertelsmann Verlag GmbH, 1984, S. 320.

Кожна думаюча людина на Заході із особливим задоволенням простудіює книгу Ф. Мейера *Світова потуга в занепаді.* Вона обоснована фактами із різних секторів «реального соціялізму» СРСР та висновками автора. Автор — керівник східнього відділу журнала «Дер Шпіґель» своїми численними публікаціями здобув серед дослідників підсовєтської дійсности заслужене признання, як серйозний політолог, який вдумливо аналізує різні сектори імперії СРСР та дає правильні висновки. У цитованій книзі автор заторкує дуже багато проблем із вахляра внутрішніх і зовнішніх справ СРСР та у висліді арґументами доказує, що одинокиим рятунком для існування цієї імперії є коекзистенція із Заходом. Від самих початків існування СРСР, його тоталітарна однопартійна система побудована на терорі

заперечує передусім соціялізм, бо ідея соціялізму — це передусім справедливість, що є його основою. Ця система перетворила соціялізм у паразитний феномен, позбавивши людину її основних прав, що автор на сторінках книги відзначує, створила нову клясу номенклятури, яка фактично не визнає ніяких соціяльних прав працюючих. Ця система є одиноким працедавцем монопольним господарським плянуванням, сепаратним месіянським і самозванчим патроном всесвітнього пролетаріяту та головним інспіратором світової революції цього пролетаріяту. Ця система відмежувалася від Заходу своєю марксо-ленінською ідеологією, яка фактично для підвладних вже давно мертва. Забріхана пропаґанда цієї системи, обоснована на цій ідеології — це один із засобів підбурювання народів різних країн світу проти власних урядів, та рівночасно обманювання власних народів різними вигаданими кличами, скерованими проти Заходу, зокрема проти США. Скриваючись за фасадою пролетарської інтернаціональної солідарности, ця система фактично побудована із росіян багато років терором змушувала компартії інших національностей поза СРСР до дисципліни, повного підпорядкування її директивам. Автор на стор. 14 книги стверджує, що за ввесь час існування СРСР, в цій імперії до наших часів не здійнено жодного соціяльного проґресу для покращання добробуту власного суспільства, яке в більшості надіялося кращого після повалення царського самодержав'я. Замість покращати, соціяльне й господарське положення в СРСР багато погіршало в порівнянні з положенням перед Жовтневою революцією 1917 року.

Від самих початків існування СРСР його система ізолювала імперію від Заходу, а йдеться передусім про доплив нових ідей, несфальшованих інформацій та взагалі проґрес розвитку культури, економіки, соціяльних проблем і т. д. в так зв. капіталістичному світі. Все згадане — це конечності для нормального розвитку культурної людини 20 століття. Єдиним прагненням системи СРСР є імпорт із Заходу його технології для ще більшого нарощування воєнної техніки, а не для вдосконалення домашнього, сільсько-господарського та промислового вжитку. Із імпортованої із Заходу технології до СРСР, його народи не мають ніяких користей, вони обтяжені коштами її закупу, що тривало поглиблює кризу імперії та проґресує незадоволення стероризованої людности. Система СРСР поставила собі за мету опанувати цілий світ та підпорядкувати большевизмові всі народи. Поліційна система тоталітарного большевизму перманетною революцією в цілому світі, не звертаючи уваги на вище згадану відсталість і щораз більше поглиблювану кризу, не виявляє навіть найменших ознак на замирення із Заходом. Фразеологія «всесвітнього миру», до якого мовляв стремить тільки СРСР і його, терором поневолені сателіти, це звичайний пропаґандистський манерв, щоб маси пролетаріяту країн світу підбурювати проти імперіялізму, який, мовляв, підготовляє атомну війну, катаклізм для цілого світу. «Мир для народів світу» — це один із найголовніших засобів пропаґанди большевизму, при рівночасному мобілізуванні цих мас до перманентних революцій в ґльобальному маштабі. Пролетаріят країн Західної Европи вже після І. світової війни не пішов цілою масою за директивами Москви. Ленін був впевнений в тому, що пролетаріят Німеччини, Франції і Англії буде революційним послідовником Жовтневої революції російського пролетаріяту. Так не сталося, а революція цього пролетаріяту закінчилася Повним неуспіхом. Після II. світової війни тільки завдяки «визволенню» і закріпленої окупації країн Польщі, Чехословаччини, Румунії, Болгарії, Угорщини й Східньої Німеччини, СРСР здійснив, мовляв, разом

із народами цих країн «закономірну» революцію. В дійсності це «визволення» не було ніякою революцією, воно було здійснене при допомозі західних альянтів, які допомогли СРСР виграти війну в Східній і Середній Европі. У вище згаданих країнах пролетаріят у післявоєнних роках своїми повстаннями доказав, що він є рішучим противником «соціялістичних демократій» під верховодством росіян.

Пролетаріят і комуністичні партії в Західній Европі після II. світової війни не рішилися на революцію пролетаріяту ані в Німеччині, ані у Франції, ані в Італії, ані в Англії. Постав еврокомунізм, який відмежовує себе від російського большевизму, а також в «народних демократіях», немає «централізованої» інтеґральности із СРСР, заіснували вже дуже поважні розбіжності, а йдеться передусім про національні інтереси окремих демократій і їх суверенні права. Врешті, вже немає одного міжнародного комуністичного руху із центром в Москві, немає вже одного встановленого й бов'язуючого всі компартії пляну світової революції пролетаріяту, багато національних комуністичних партій рішилися будувати комунізм власним шляхом, незалежно від СРСР. Тому Москва була змушена змінити свою стратегію дальшого розгортання світової революції, організуючи, зокрема в країнах третього світу державні переворoти й партизанські рухи, наприклад , в Середній Америці, в країнах Африки, а рівночасно допомагаючи зброєю і своїми дорадниками тим урядам, які свої системи уподібнили до большевицької. За Брежнєва Москва поширила свої впливи на такі країни: В'єтнам, Лаос, Камбоджа, Анґола, Мозамбік, Етіопія, Піденний Ємин, Афґаністан. Впливи Москви проявляються також у Сирії, Лібії, Нікараґуа, Конґо і Мадаґаскар. Рівночасно вона втратила: Єгипет, Сомалі, Чіле і Ґренаду (стор. 20). На війну між Іраном і іраком Москва не має ніякого впливу.

Автор ґльобально аналізує впливи Москви і приходить до висновку, що вся ця «революція» в перспективі не є ніяким ґарантом досягнення успіхів, тобто приєднання і закріплення цих та інших країн у системі світового соціялізму СРСР. Здобуті впливи пов'язані із дуже великими витратами, виплив ваючими із постачання передусім різних родів зброї і дорадників, що абсолютно не сприяє ані культурному, ані господарському, ані соціяльному розвиткові цих країн.

Ми заторкнули тільки малу частину із змісту книги, щоб зорієнтувати читача, про що йдеться в цій вартісній публікації.. Автор її з дуже великою ерудицією, несфальшовано віддзеркалив внутрішню і зовнішню політику Москви, давши свою оцінку й показавши неминучі наслідки в недалекому майбутньому цієї системи.

«Світова потуга в занепаді» — книга, яка заслуговує на увагу також українського політичного світу, який бажає, щоб цей занепад чимскоріше закінчився розподілом цієї імперії на незалежні держави в Східній Европі й Азії.

Ф. Кордуба
(Мюнхен)

Документація

У СПРАВІ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

У цьому розділі хроніки плянуємо містити важливіші матеріяли, які відносяться до діяльности Товариства й рівночасно віддзеркалюють його настанову до різних проявів наукового життя в діяспорі.

На цьому місці друкуємо листа Президії УІТ до проф. Юрія Шевельова, президента УВАН, в справі запланованої конференції про М. Грушевського в 1986 році. Треба згадати, що УІТ й УВАН у співпраці з іншими науковими товариствами, плянували відбути наукову конференцію в 1984 році у зв'язку із 50-и літтям смерти М. Грушевського. Вже було виготовлено програму запланованої конференції, але з незалежних від УІТ причин, ця конференція не відбулася. Документація цієї справи зберігається в архіві УІТ. Зміст листа УІТ до проф. Ю. Шевельова говорить сам за себе й не потребує додаткових коментарів.

30. VI. 1985

Високоповажаний Пан
Проф. д-р Юрій Шевельов, Президент
Української Вільної Академії Наук у США
і Голова Комітету для підготови конференції
присвяченої М. Грушевському в 1986 році.
Нью-Йорк.

Вельмишановний Пане Професоре,

Президія Українського Історичного Товариства щиро вітає ініціятиву відзначення 120-их роковин з дня народження М. С. Грушевського, хоч це й не прийнята дата для ювілею. Такою датою було б 125 річчя. Все ж таки ми радіємо, що відбудеться чергова наукова конференція присвячена нашому найбільшому історикові і віримо, що вона принесе щось нове в галузі грушевськознавства.

Щодо участи Українського Історичного Товариства в цій конференції, то УІТ хотіло б у першу чергу виянити становище проф. д-ра О. Пріцака, директора УНІГУ і керівника катедри історії України ім. Михайла Грушевського.

З нагоди відзначення 100-ліття з дня народження М. Грушевського, проф. О. Пріцак помістив статтю «Із нагоди столітнього ювілею історика» (*Листи до приятелів*, 1966, чч. 157—159, кн. 5—7) в якій наніс обиду й висунув поважне обвинувачення Грушевському.

Твердження О. Пріцака про те, що М. Грушевський «*своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної і фізичної ліквідації української аристократії* (цит. твір,

стор. 13, наше підкреслення) є настільки неетичне й непристойне, що нам справді незрозуміло, як може учений, який висунув таке обвинувачення проти акад. Грушевського, брати активну участь у будьяких ювілеях присвячених нашому визначному вченому. Нанесена обида є тимбільше жалюгідна, що великий Покійник не може боронити своєї національної і наукової чести, а його родина також не живе й не може стати в його обороні.

Протягом багатьох років ми домагалися на сторінках «Українсько-Історика», офіціозу УІТ, і в інших виданнях, щоб д-р Пріцак відкликав свій голословний закид, чи дав докази на твердження висловлені ним з нагоди 100-их роковин народження М. Грушевського. Оскільки нам відомо ні відкликання, ні доказів на своє твердження він не дав. Що ж змінилося за цих 20 років? Фізичною і моральною ліквідацією нашої аристократії займалися большевики, але ж ми їхніх ювілеїв не святкуємо. Закид Грушевському, що його зробив проф. д-р О. Пріцак з нагоди відзначення 100 роковин його народження, мусить бути з'ясований, поки Українське Історичне Товариство може взагалі брати до уваги спільну участь у ювілеї.

Українське Історичне Товариство вважає своїм обв'язком стануги в обороні світлого імени Титана української національної історіографії і його наукової чести.

У житті і діяльности НТШ й ВУАН М. Грушевський взяв таку активну участь, що обидві наукові установи, які нав'язують до славних традицій минулого не можуть бути байдужі до неморальних закидів на адресу колишнього керівного діяча обох установ. Тому ми надіємося і віримо, що ці дві наукові установи не лише зрозуміють принципове становище УІТ в обороні національної і наукової чести нашого найвидатнішого історика й організатора украіського наукового життя, але вплинуть на проф. О. Пріцака відкликати і з'ясувати безпідставні закиди зроблені ним з нагоди відзначення 100-тя народження М. Грушевського, або дати докази таких важких закидів.

Будемо вдячні за Вашу відповідь в цій важливій справі.

З належною пошаною

За Президію УІТ

Любомир Винар Голова УІТ	Марко Антонович Заст. голови УІТ	Ол. Домбровський Науковий секретар

Копії: Проф. Олександер Оглоблин, почесний голова УІТ
Проф. Ярослав Падох, Голова АНТШ
Проф. Володимир Кубійович, Голова НТШ в Европі
Проф. Михайло Марунчак, Голова УВАН в Канаді
Д-р Богдан Стебельський, Голова НТШ в Канаді

Для інформації: Президія Наукової Ради при СКВУ

In Memoriam

Управа Українського Історичного Товариства і Редакційна Колеґія «Українського Історика» ділиться сумною вісткою з членами УІТ і громадянством, що 2-го листопада 1985 року відійшов у вічність Дійсний Член УІТ і співробітник «Українського Історика», один з найвидатніших організаторів українського наукового життя і Головний Редактор «Енциклопедії Українознавства»

бл. п. проф. д-р ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

Родині Покійного і Науковому Товариству НТШ в Европі складаємо глибоке співчуття.

Вічна Йому Пам'ять!

Управа Українського Історичного Товариства ділиться сумною вісткою з українським громадянством, що 27 грудня 1985 року відійшов у вічність Голова Товариства Прихильників УІТ в Чікаґо і Представник «Українського Історика» в Іллінойському штаті

бл. п. мґр. МИРОН МИРОСЛАВ ПРИЙМАК

Родині Покійного складаємо наше найщиріше співчуття.

Управа УІТ

Згідно з бажанням Родини замість квітів для відзначення пам'яти Покійного проситься складати пожертви на Видавничий Фонд УІТ.

Редакція «Українського Історика» ділиться сумною вісткою з читачами журналу і українським громадянством, що 25 січня 1985 року в Бостоні помер на 83 році життя

бл. п. проф. д-р МИКОЛА АНДРУСЯК

Співробітник «Українського Історика», б. професор УВУ, дійсний член Історично-Філологічної Секції НТШ і видатний український історик.

Достойній Родині складаємо глибоке співчуття.

Управа УІТ

Хроніка та інформація

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

КОНФЕРЕНЦІЇ — З'ЇЗДИ — ДОПОВІДІ

Дня 27 січня 1985 року відбулася доповідь д-ра Олександра Домбровського «Вклад М. Грушевського в досліди над ранньою історією України» з рамени УВАН та Українського Історичного Товариства в приміщенні Академії в Нью-Йорку. Згадана доповідь відбулася як остання з циклю відзначень 50-ліття смерти нашого найвизначнішого історика.

Українське Історичне Товариство під Патронатом Наукової Ради при СКВУ влаштувало 1-го червня 1985 року в приміщенні Інституту ім. св. Володимира в Торонто, Онтаріо, Наукову Конференцію, присвячену 20-річчю існування й діяльности Українського Історичного Товариства (1965—1985) та 100-літтю смерти Миколи Костомарова (1885—1985). Програма Наукової Конференції включала слідуючі точки: д-р М. Антонович — Вступ; д-р Любомир Винар, голова Наукової Ради СКВУ, — «Слово про УІТ і завдання українських істориків»; д-р Олександер Домбровський — «Вклад галицьких учених у вивченні ранньої історії Руси-України»; д-р Мирослав Небелюк — «Мазепа в оцінці Вольтера»; д-р Теодор Мацьків — «Мазепа в оцінці Костомарова». Після доповідей і дискусії була перерва й зустріч з громадянством та показ прозірок із поїздки ред. В. Кемпе в Україну. Конференцію відкрив п. Ярослав Лаптута, голова Товариства Прихильників УІТ в Торонто, що було господарем Конференції. Після відкриття п. Я. Лаптута передав дальше ведення Конференцією д-рові Маркові Антоновичеві, організаторові Конференції. Зустріч з громадянством провадив п. Я. Лаптута.

Українське Історичне Товариство як член Комітету для проведення Наукового Конґресу Тисячоліття Хрещення Руси-України, взяло участь в Науковій Конференції 15—17 червня 1985 року в Бавнд-Бруку, де виголошено 12 доповідей, а в тому доповідь наукового секретаря УІТ, д-ра Олександра Домбровського «Українська духовість між Орієнтом і Окцидентом» та члена Редакції «УІ», д-ра Аркадія Жуковського «Вклад Київської Духовної Академії і її «Трудів» на культурному та богословському відтинках». Мандатованим делеґатом з рамени УІТ до Комітету для проведення Наукового Конґресу Тисячоліття Хрещення Руси-України є науковий секретар УІТ, д-р Олександер Домбровський. Головою історичної Комісії Комітету є д-р А. Жуковський та д-р Ол. Домбровський — її членом.

Українське Історичне Товариство й Український Літературний Фонд ім. Ів. Франка в Чікаґо при співпраці Наукового Товариства ім. Шевченка — Осередок Чікаґо та Чікаґської Філії Українського Католицького Університету влаштували 21 вересня 1985 року в авдиторії Собору св. Володимира й Ольги, Чікаґо, Зустріч з Громадянством для влаштування пам'яті найбільшого українського історика М. Грушевського й відмічення двадцятиліття існування й діяльности Україн-

ського Історичного Товариства. В програму Зустрічі входили слідуючі доповіді: д-р Любомир Винар, голова УІТ і голова Наукової Ради при СКВУ — «Розвиток Грушевськознавства і 20-річна діяльність Українського Історичного Товариства»; д-р Дмитро Штогрин, голова Української Науково-Дослідної Програми при Іллінойському університеті — «Значення „Історії Української Літератури" М. Грушевського». Дальше відбулася дискусія-панель з участю доповідачів на тему: «УІТ і завдання української науки на Заході» та вручення нагород Наукового Конкурсу УІТ, уфундованих Українським Літературним Фондом ім. Ів. Франка в Чікаґо (голова Фонду — мґр. Адам Антонович). Нагороду одержали: 1-ша нагорода — д-р Тома Приймак за монографію про М. Грушевського, 2-га нагорода — д-р Теотор Мацьків за працю про Гетьмана Івана Мазепу (англійською мовою). Зустріч з громадянством закінчила мистецька частина — сольоспів д-ра Івана Рудавського при фортепіяновому супроводі д-ра Володимира Кассараби.

Заходом УІТ й УВУ відбулася 12 квітня 1986 р. в приміщеннях УВУ, Мюнхен, Наукова Конференція, присвячена історії Української Церкви в Україні. На програму Конференції зложилися слідуючі точки-доповіді: д-р Теодор Мацьків — «Ґенеза Церковної Унії 1596 року». Д-р Ян Вось, університет Піза — «Звідомлення про унійних єпископів у „Дневнику з подорожі до Польщі, 1596-7"» папського церемоніяльного майстра А. П. Муканте. Доповідь по-польськи. Д-р Володимир Янів, УВУ — «Візія теократичного громадянства у „Книгах Битія" (в 140-річчя постання)». Архимандрит Йозеф Йоганнес Петерс, Ґрайнбах — «Митрополит Андрей — Людина, Екзарх, Патріярх». Доповідь по німецьки. Конференцію підготовив д-р Т. Мацьків, член Управи УІТ. Згадана Наукова Конференція відбулася в рямцях підготови до візначення 1000-ліття Хрещення Руси-України.

НАУКОВИЙ КОНКУРС УІТ

Управа Українського Історичного Товариства проголосила третій з черги конкурс з дослідів над історією України. Фундатором згаданого конкурсу є Український Літературний Фонд ім. Івана Франка в Чікаґо (головою Фонду є мґр. Адам Антонович). Жюрі, що його очолює науковий секретар УІТ, д-р Олександер Домбровський, відповідає за відзначення найкращих наукових праць з історичної ділянки, якґ появилися друком, або були представлені в машинописі за роки 1985 до 1986 включно. До розпорядження жюрґ є дві нагороди: перша у висоті 1000 дол. і друга у висоті 500 дол. Конкурсові праці (монографії) повинні бути тематично пов'язані 1) з Ювілеєм 1000-ліття християнства в Україні, 2) або з вибраною проблемою української історіографії. Праця може бути написана чи надрукована українською або англійською мовами. Об'єм праці повинен бути не менший як 100 сторінок. Наукове жюрі у складі трьох осіб (дві інші будуть подані пізніше) після переведення оцінки надісланих праць, признає згідно з вимогами першу й другу нагороду. Праці проситься надсилати в трьох примірниках рекомендованою поштою на адресу:

Ukrainian Historical Association
165-16 Clinton Terrace, Jamaica
New York, N.Y. 11432

Речинець конкурсу — 1 січня 1987 року.

НОВІ ВИДАННЯ УІТ

Збірник М. Грушевського про В. Антоновича

У серії Українського Історичного Товариства «Грушевськіяна» (ч. 3, 1985, стор. 60), вийшов Збірник праць Михайла Грушевського, присвячений життю і творчости В. Антоновича, найвидатнішого українського історика

XIX століття і провідного громадського діяча. Це видання п. н. «Володимир Боніфатійович Антонович, 1834—1908» появилося за редакцією д-ра Л. Винара, основника і редактора серійного видання «Грушевськіяна» і сьогодні найвидатнішого дослідника життя, діяльности й наукової творчости гитана української національної історіографії — Михайла Грушевського.

Ціна видання 6.50 дол. Дохід призначений виключно на розбудову Видавничого Фонду М. Грушевського при УІТ, тобто на видання праць М. Грушевського й про нього. Особи, які зложать добровільний даток на Фонд Грушевського, одержать ґратісово це основне видання праць М. Грушевського про одного з найвидатніших українських істориків і громадських діячів XIX століття. Замовлення і пожертви на Фонд слід надсилати на адресу:

Ukrainian Historical Association
Hrushevskyj Fund
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240

ЗБІРНИК ПРО РОСІЙСЬКИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ

Накладом Інституту для совєтських і східньо-европеських студій при Джан Керол університеті та Українського Історичного Товариства, появився англомовний збірник наукових праць п. н. РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЦАРСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ КОЛОНІЯЛЬНОЇ ПРАКТИКИ (187 стор.). Редактором видання є проф. Михайло Пап, а фундатором Секретаріят СКВУ і УІТ. У статтях обговорюються різні аспекти російського і совєтського імперіялізму. Авторами праць є М. Пап, Л. Винар, Д. Дунн, А. Ідзеліс, В. Кіпел, Б. Боцюрків, Р. Мороzюк, Р. Шпорлюк, Я. Б. Рудницький і О. Зіман. Видання коштує лише 14 амер. долярів. Замовлення треба надсилати до Інституту, УІТ або Секретаріяту СКВУ.

ЗАПЛЯНОВАНІ ВИДАННЯ

Наступного року в серії «Монографії УІТ» заплянованo видати обширну студію проф. д-ра Ігора Каменецького про нацистівську політику супроти України в Другій світовій війні. Ця фундаментальна праця буде базована на архівних матеріялах і багатій історичній літературі. Автор цієї праці один з найвидатніших дослідників німецько-українських зв'язків в XX стол., відбув численні студійні подорожі в Европі та Америці, у зв'язку із розшуком нових архівних матеріялів.

У зв'язку із підготовою і виданням цієї фундаментальної праці, Українське Історичне Товариство шукає за її фундаторами — на увазі мається поодиноких жертводавців і також поодинокі установи. Пожертви проситься надсилати на адресу Адміністрації «Українського Історика» з призначенням на Видавничий Фонд УІТ.

Рівночасно у серії «Грушевськіяна» готуються дальші видання праць М. Грушевського, а також про нього. Деякі видання в цій серії появляться в українській і англійський мовах.

Вищезгадані проєкти, УІТ зможе зреалізувати лише за активною допомогою українського громадянства, яке розуміє вагу незалежного і об'єктивного дослідження історії України.

ПРИГАДКА ПЕРЕДПЛАТНИКАМ «УІ» ТА ЧЛЕНАМ УІТ

Просимо усіх передплатників «Українського Історика» якнайшвидше вирівняти передплату за 1986 рік, що виносить 25 амер. долярів. Також ми зауважили, що деякі передплатники залягають зі своїми вплатами за 1985 рік. Все це негативно впливає на своєчасну появу і розбудову «Українського Історика». Товариство не розпоряджає задовільним адміністративним апара-

том, щоб висилати декілька разів на рік пригадки про залеглість наших передплатників і членів. Тому ще раз просимо допомогти нам у виданню «УІ» та вирівняти усі залеглости за 1985 і 1986 роки. Також будемо вдячні за пожертви на Видавничий Фонд УІТ.

ОСНОВАНО АРХІВ Д-РА ОЛЕГА КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА

(П.С.-Торонто-Нью-Йорк). У тісній співпраці з Вп. панею К. Лазор, кол. дружиною д-ра О. Кандиби, основано при Українському Історичному Товаристві АРХІВ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА (1907—1944). Д-р О. Кандиба був видатним українським вченим і поетом, визначним суспільно-політичним діячем і провідником українського націоналістичного підпілля в 1940-их роках в Україні. Він був одним із найвидатніших політично-революційних діячів України, якого замордували німецькі нацисти в концентраційному таборі Саксенгавзен в червні 1944 р.

Основним завданням новоствореного архіву є збирання джерельних матеріялів, що відносяться до життя, діяльности і творчости О. Кандиби-Ольжича. З приємністю і подякою відзначуємо, що пані К. Лазор уже передала до Архіву важливі джерельні матеріяли, які відносяться до наукової діяльности О. Кандиби. Для розпрацювання докладнішого пляну організації архівного фонду О. Кандиби-Ольжича при УІТ, покликано до життя тимчасову дорадчу Комісію в такому складі (прізвища подані в поазбучному порядку): д-р Марко Антонович, д-р Любомир Винар, д-р Олександер Домбровський, пані Калина Лазор і д-р Дмитро Штогрин. Згодом плянується покликати до життя сталу кураторію Архіву О. Кандиби-Ольжича, як дорадче тіло при УІТ.

Вже тепер намічено такі частини Архіву:

1) Друковані і недруковані праці д-ра О. Кандиби (наукові, поезія, популярно-наукові, публіцистичні праці, рецензії та інші матеріяли).
2) Матеріяли про родину д-ра О. Кандиби — особисті або фамілійні джерела.
3) Архівні матеріяли установ, з якими О. Кандиба був пов'язаний.
4) Листування — епістолярна спадщина (листи О. Кандиби і про нього, його знайомих і співробітників).
5) Друковані і недруковані матеріяли про д-ра О. Кандибу, які відносяться до його життя, діяльности та творчости (наукові дослідження, спогади, публіцистичні статті та інші матеріяли).
6) Ілюстративний матеріял (фотографії, рисунки та інші графічні матеріяли).

У зв'язку із організацією архіву, просимо колишніх знайомих, приятелів і співробітників д-ра О. Кандиби надсилати друковані і недруковані матеріяли, які відносяться до діяльности і творчости О. Кандиби. Зокрема будемо вдячні за спогади з різних періодів його життя в Празі, Карпатській Україні, Галичині, Великій Україні, Америці та інших країн, де він проводив свою діяльність. Тематично ці матеріяли охоплюють наукову, суспільно-громадську, культурну, політичну і революційну діяльність д-ра О. Кандиби. Також вижливі матеріяли, які відносяться до його молодости і студентських часів, а також до його співпраці з різними установами і поодинокими людьми.

Ми віримо, що у відносно короткому часі, спільними силами розбудуємо Архів О. Кандиби-Ольжича, який заслуговує на систематичне, наукове вивчення. Плянуємо в пресі подавати інформації про розбудову Архіву, а

також описи надісланих архівних матеріялів. Важливіші матеріяли час від часу будемо друкувати у виданнях УІТ. Тут треба згадати, що в біжучому числі «Українського Історика» друкуються важливі архівні матеріяли включаючи єдину досі віднайдену Автобіографію д-ра О. Кандиби з 1930 року.

Матеріяли проситься надсилати на такі адреси:

в Америці:
Ukrainian Historical Association
Kandyba Archives
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, U.S.A.

в Канаді:
Ukrainian Historical Association
Kandyba Archives
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que. H4A 2Y2, Kanada

Архівні матеріяли проситься надсилати порученою поштою. Плянується також у відносно короткому часі видати опис цих матеріялів, які вже знаходяться в Архіві О. Кандиби-Ольжича при УІТ.

УПРАВА УІТ

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECEIVED

Баран, Олександер. *Козацько-перські взаємини в творах Пієтра делла Валле.* Вінніпеґ: Українська Вільна Академія Наук, 1985, 59 стор.

Дорошенко, Дмитро. *Гетьман Петро Дорошенко.* Редактор В. Омельченко. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1985, 712 стор.

Голод на Україні, 1932—1933. Вибрані статті. Упорядкувала Надія Каратницька. Нью-Йорк: В-во «Сучасність», 1985, 143 стор.

Кошилівець, Іван. *Розмова в дорозі до себе.* Фраґменти спогадів. Нью-Йорк: В-во «Сучасність», 1985, 497 стор.

Мілош, Чеслав. *Поневолений розум.* Переложив Богдан Струмінський. Нью-Йорк: В-во «Сучасність», 1985, 264 стор.

Оріон, Ярослав. *Бог і релігія.* Гамілтон: Об'єднання Українців Рідної Віри, 1984, 407 стор.

Онуфрійчук, Ф. *Історія 60-ліття українського православного собору Св. Покрови у Вінніпезі.* Вінніпеґ, 1985, 196 стор.

Семчишин, Мирослав. *Тисяча років української культури.* Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1985, 550 стор.

Шанковський, Лев. *Ініціятивний комітет для створення Української Головної Визвольної Ради.* Нью-Йорк: Накладом ОЧСУ, 1985, 96 стор.

Шумелда, Яків. *Генерал Микола Капустянський, 1881—1969.* Мюнхен: Накладом автора, 1985, 150 стор.

Ювілейний альманах. 80-ліття читальні «Просвіта» у Вінніпезі. Опрацював Андрій Господин. Редаґував Роман Король. Вінніпеґ, Читальня «Просвіта» у Вінніпезі, 1985, 165 стор.

Saunders, David. *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750—1850.* Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1985, 414 p.

Studies in Ukrainian Linguistics in Honor of George Y. Shevelov. Edited by Jacob P. Hursky. New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1985, 383 p. (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., vols. SV, no. 39—40, 1981—1983).

Krawchenko, Bohdan. *Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine.* New York: St. Martin's Press, 1985, 333 p.

Ukraine: A Historical Atlas. Paul R. Magocsi and Geoffrey J. Matthews, cartographer. Toronto: University of Toronto Press, 1985, 24 maps.

Ukraine & Ukrainians. 2nd edition. Iwan Oweáko, editor. Greeley, CO.: Ukrapress, 1985. 136 p.

Ukrainische Romantik und Neuromantik vor dem Hintergrund der europaischen Literatur. Herausgegeben von J. Bojko-Blochyn. Heildelberg: Carl Winter Universitato-verlag, 1985. 152 p.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

Журнал Українського Історичного Товариства

THE UKRAINIAN HISTORIAN

Journal of The Ukrainian Historical Association

Видає Українське Історичне Товариство

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Головне Представництво на Европу:

Mr. F. Korduba
Ayingerstrasse 17
8000 München 80
West Germany

Представництва на США:

Нью-Йорк:

Dr. O. Dombrovsky
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Клівленд:

Mr. Stephen Wolanyk
4301 Orchard PK Dr.
Cleveland, Ohio 44134

Колорадо:

Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Каліфорнія:

Mr. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Філядельфія:

Mr. Myroslav Subtelny
5123 N. Marvin St.
Philadelphia, Pa. 19141

Чікаґо:

Prof. A. Antonovych
2222 W. Erie St.
Chicago, Ill. 60612

Дітройт і Віндзор, Онт.:

Mr. A. O. List
2919 Glenwood Ave.
Winsor, Ont. N9E 2X7
Canada

Головне Представництво на Канаду:

Mrs. M. Antonovych
3804 Oxford Ave.
Montreal 28, Que.
Canada H4A 2Y2

Онтаріо:

Mr. Karpo Mykytczuk
23 Parkview Ave.
North York — Willowdale, Ont.
Canada M2N 3Y1

Головне Представництво на Австралію:

Fokshan Library & Book Supply
16 Prospect St.
Glenroy, Vic. 3046
Australia

Головне представництво і адміністрація «Українського Історика»:

"The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA